

FOLKMAĞAZIN

Kodály Zoltán iskolás gyermekek körében (Vikár László felvétele, 1956. – MTA BTK ZTI Népzenei Archívuma)

A TARTALOMBÓL:

5. „Hegedűvel és puskával”
Hajnáczy Tamás
6. „Angyal vagy-e? Ördög vagy-e?”
Emlékezés Foltin Jolánra
Herczku Ágnes
8. MAGTÁR
Kacsirek Ottó versei
11. „Csak lélekben és gondolatban” – IV.
A 80. születésnap tiszteletére
Veress Sándor
BERLÁSZ MELINDA SOROZATA
14. TALLÓZÓ
Bartók Béla:
Faji tisztaság a zenében
P. VAS JÁNOS ROVATA
16. Bonchidától Bonchidáig
Ocskay Rita
18. A TÖRTÉNELEM ORSZÁGÚTJÁN
Tamás Menyhért „verses krónikái”
Andrásfalvy Bertalan köszöntője
KÓKA ROZÁLIA SOROZATA
20. Gondolatok egy fotókiállítás
megnyitóján
Csibi Norbert
21. FOTÓGALÉRIA: A bukovinai
székelyek ereklyéi és emlékei
Fotó: Bognóczy Géza, Csoma Gergely,
Juhos Nándor és Puskás Katalin
26. Az ádámosi banda kontra- és
bőgőkísérete
Árendás Péter
29. Bartók Béla: Török népzene Kis-
Ázsiából – II. rész
Sipos János
32. Szépirodalomba oltott néprajz
T. Kovács Péter
34. BUKOVINA, BUKOVINA – XVIII.
A bukovinai székelyek története
Kóka Rozália
38. ÉTELEK – HAGYOMÁNYOK
Szlovák ételek és etnikai identitás
Csömörön
Juhász Katalin – Báti Anikó
42. Sue Foy angol nyelvű ismertetője

A LORÁNTFFY KÍSÉRLETI NYULA

Interjú Boda Péterrel

A Lorántffy Zsuzsanna Zenei Általános Iskola mára már fogalommá lett, sok híres, a magyar zenei életet nagyban befolyásoló személyiség kezdte ebben az iskolában a tanulmányait. Az 1954-ben Kodály Zoltán elképzelései szerint, Bors Irma szakmai irányítása alatt létrehozott ének-zenei tagozatnak – amely 1957-ben lett önálló iskola – sokat köszönhet a magyar zenei élet. Boda Péter nyugalmazott építészmérnökkel a Lorántffy „hőskorának” egy kevésbé ismert aspektusáról beszélgettünk.

– *Hogyan kerültél a Lorántffy általános iskolába?*

– Közel laktunk, ez volt a körzetes iskola, és kézenfekvő volt, hogy ott kezdjem elsőként az 1954-55 tanévet. Pont akkor voltam első, amikor tagozatként megalakult a zenei általános iskola. Én először a „normál” általánosban kezdtem, és harmadikban, év közben kerültem át a zeneibe. Valószínűleg akkoriban támadt Kodálynak és Bors Irmának – ők együtt dolgoztak – az a nagyszerű ötlete, hogy ki kellene próbálni azt, kifejezetten botfülű gyerekekre milyen hatással van a zenei általánosban megvalósuló fokozott zenei képzés.

– *Magáról az átkerülésről, ennek a módjáról van konkrét emléked?*

– Nem igazán. Átvezetett a tanító néni az épület egyik szárnyából a másikba, és ott bevitt egy idegen osztályba, ahol nagy érdeklődéssel, vidáman fogadtak. Az én vidámságom – mondjuk – nem volt ennyire őszinte, hiszen nekem ott kellett hagynom az addigi osztálytársaimat. Az új osztályban a tanítónő nagyon kedves akart lenni, s azt mondta, választhatok magamnak a szabad helyek közül. Én körbenézve láttam egy nagyon vigyorgó szemüveges srácot, és odaültem mellé. Erre az osztályban fergetes röhgés tört ki. Kiderült, hogy Lőrincze Péter azért ült egyedül a hátsó padban, mert büntetésben volt.

Gondolom, úgy történhetett a kiválasztásunk, hogy átjöttek a zeneiből énekórát látogatni, s kiválasztották a két legbotfülübb gyereket. A másik fiú is végigjárta zenei tagozaton az általános iskolát, aztán elment valamilyen technikumba.

– *De miért mentek bele ebbe a szüleid?*

– Óriási lehetőségnek tűnhetett, hiszen az akkori általános iskolai osztálylétszámok a negyvenhez közelítettek, a zeneiben pedig huszonegyen voltunk az osztályban, és a párhuzamos osztály is hasonló létszámmal működött. Ebből következett, hogy a tanárok többet tudtak foglalkozni velünk. Azt hiszem, ez szerepet játszhatott abban, hogy átkerültem, és abban is, hogy az évek során senki nem forszírozta, hogy menjek vissza a „normál” tagozatra.

– *Nehéz volt botfülűként a zenei tehetséggel megáldottak között?*

– Eleinte nem. Harmadikban és negyedikben még úgy éreztem, hogy tudom tartani a lépést. Az, hogy nagyon kilógok a többiek közül, eleinte nem volt annyira feltűnő. Én eleinte egyáltalán nem éreztem, hogy hamissabban éneklek, mint a szomszédom. Az első tagozatban még jó volt. Sőt, a néptáncsal sem volt gondom eleinte – hetente talán kétszer volt óránk –; tanultam a lépéseket, és úgy éreztem, hogy nem is megy rosszul. Persze, akkor még nem zenére, hanem ve-

Boda Péter és húga, Zsuzsa 1956-ban

zényszavakra kellett lépkedni. Tudtam tartani a lépést.

– *Mikor kellett hangszert választani?*

– Ötödiktől volt kötelező hangszertanulás, és lehetett választani. Én – szüleimmel egyetértésben – a hegedűt választottam, s ennek nyilván elsősorban praktikus és nem zenei okai voltak, hiszen a hegedű kisebb helyet foglal el, könnyebben szállítható és olcsóbb is, mint a zongora. Eleinte a hegedű-tanulmányokkal sem volt gondom – addig, amíg elsősorban a kézügyességről szólt a dolog –, és szívesen foglalkoztam a hangszerrel.

Akkoriban járt Magyarországon David Ojsztrah, a világ egyik legjobb hegedűse. Az iskolával elmehettünk egy hangversenyére, s amikor hazaértem a koncertről – ezt édesanyám utána sokáig emlegette – azt mondtam: „Anyu, én is olyan hegedűs szeretnék lenni, mint a David Ojsztrah!”. Akkor még csak az alapokat tanultuk a hangszeren, és még nem ütköztek ki a hiányosságaim. Később elég gyorsan rá kellett jönnöm, hogy a hegedű nem nekem való.

– *Volt valamikor egy komolyabb „törés”?*

– Sajnálatos módon ötödikben skarlátos lettem, kórházba kerültem, ahonnan viszonylag gyorsan hazaengedtek. Viszont egy évre felmentettek a testnevelés alól és eltiltottak mindenfajta fizikai igénybevételtől. Az orvos a lelkemre kötötte, hogy az utcán sem szaladhatok, mert szívizomgyulladás vagy valami hasonló ijesztő következmény sújthat le rám. Ez számomra azért lett végzetes, mert az egy év kihagyás néptáncból behozhatatlannak bizonyult. A néptáncórán már nem tudtam mit kezdeni magammal. Ráadásul közben a hegedűvel is fejlődni kellett volna, s ahogy az órák egyre nagyobb követelményt támasztottak, úgy maradtam le egyre nagyobb mértékben. Egyszerűen azt éreztem, hogy egyre terhesebb a hegedülés. Akkoriban kezdetem el rosszul érezni magam abban a közegben.

– *Milyen volt az osztálytársak és a pedagógusok hozzáállása ebben az időszakban?*

– Az osztálytársaim elfogadtak, mai szemmel is azt mondhatom, hogy korrektil viselkedtek. Nem gúnyolódtak, nem nevetgéltek a hátam mögött, amikor felszólítottak énekelni. Persze, az idő előrehaladtával egyre ritkábban szólítottak fel, hogy énekeljek el valamit. Ami utólag furcsa, és tényleg csak évtizedekkel később jöttem rá, hogy a tanároktól nem kaptam semmiféle segítséget vagy többeltámogatást. Utólag úgy gondolom, hogy ez kellett volna, hiszen az én szerepem és helyzetem egyértelmű volt, nem is titkolták előttem, hogy én vagyok a „kísérleti nyúl”. Ezt a kifejezést kifejezetten rám használták, belém is égett: én vagyok a kísér-

Boda Péter (fotó: Grozdits Károly)

leti nyúl. Azt gondolom, hogy ha már ilyen helyzetbe kerültem – ilyen helyzetbe hoztak – akkor megérdemeltem volna valamiféle támogatást. Úgy sokkal inkább jogosnak tűnt volna, hogy a végén szétárt kézzel engednek utamra. Persze, az már sosem fog kiderülni, hogy mi lett volna, ha... Még azoknak a tanároknak sem jutott eszébe segíteni nekem-rajtam, akikkel kifejezetten jó kapcsolatban álltam.

Önmagában a cél és a módszer, amiért létrejöttek és ahogyan működtek ezek a zenei általános iskolák, az én szememben is pozitívnak számít, s összességében rám is jó hatást gyakorolt. Tudom élvezni és értékelni a zenét, a komolyzenét, a népzeneét. Meghalom, ha valaki hamisan énekel. Önmagamnál is meghallom, de korrigálni nem vagyok képes. Biztos, hogy – a nehézségek ellenére – a zenei ismereteim is komolyabbak, mint ha maradtam volna a normál tagozaton.

– *Kodály mennyire volt jelen az iskola hét-köznapjaiban?*

– Nem fordult elő túl gyakran, s bár készült olyan fotó, amin Kodállal közösen vagyunk, úgy emlékszem, az én képzésem ideje alatt legfeljebb kétszer találkoztunk vele. Az éneket eleinte Bors Irma – Kodály Zoltán közvetlen munkatársa – tanította nekünk. Nem szerettük, mert a „korábbi életéből” magával hozott apácai szigorból nem engedett. Ez nem a szakmai munkájára vonatkozik, hiszen azt nem vagyok hivatott megítélni, de az biztos, hogy nagyon szigorú és rigorózus volt. Például velem szemben sem tanúsított semmiféle toleranciát, pedig – mint utólag megtudtam – ő volt az egyik, aki engem a kísérleti nyúl szerepére kiválasztott. A következő évben Csík Miklós átvette tőle az énekórákat. Tőle sokkal több együtt-

érzést kaptam, mint Bors Irmától. A néptáncot végig a tornatanárnő, Bánó Károlyné, Lili néni tanította.

– *Ilyen előzmények után hogyan alakult a pályaválasztásod?*

– Nyolcadikos koromra már teljesen egyértelmű volt, hogy ez nem az én utam. Úgy döntöttünk – főleg apám unszolására –, hogy építőipari technikumban akarom folytatni. Az osztálytársaim kilencven százaléka az ottani gimnáziumban, a Móriczban folytatta, egy osztályban maradtak. Éppen ezért nem tartanak külön általános iskolai találkozókat, hiszen szinte az egész általános iskolai osztály ott van az érettségi találkozón.

Az építőipari technikumba – mert ilyenből csak kettő vagy három volt az országban – erős túljelentkezés volt, s ennek megfelelően felvételizni kellett. Nekem akkor elég nagy hátrányt jelentett, hogy az egyébként jeles bizonyítványomban ott virított az énekből és néptáncból kapott kegyelemhármás.

– *Mit tudsz a többiekről?*

– A mi osztályunkba járt egy ideig Joó Árpád, aki húszéves korában disszidált. Zongoristaként és karmesterként lett ismert és elismert Nyugaton. Az ő édesapja volt a Torockó téri református gyülekezet lelkésze. Az évfolyamtársaimnak legalább a fele zenei pályára került, így hirtelen eszembe jut Sólyom Bea, aki Kanadában énektanárnő; Platti Saci szintén énektanárnő lett. A párhuzamos osztályba járt például Balás Eszter, akit táncdalénekesként ismert meg az ország, és később jó nevű logopédussá vált. Oda járt Sipos Miska, akit biztosan nem kell bemutatni a *folkMAGazin* olvasóinak. Osztálytársam volt még Boronkay Antal, aki elvégezte a Zeneakadémiát, később a Zene-műkiadó igazgatója lett. Sajnos, az előbb már említett okok miatt, általános iskolai osztálytalálkozót nem szoktunk tartani, az érettségi találkozón meg nem is lenne keresnivalóm, így csak néhány kapcsolat maradt élő, s ezeken keresztül tudok ezt-azt a többiekről...

– *Ezek szerint te, elhagyva a számodra rögzített zenei pályát, az építéssel jegyeztél el magad...*

– Technikum után felvettek a Budapesti Műszaki Egyetem Építésmérnöki Karára. Ott kerültem össze újra Széll Andrissal, akivel a zenei általános iskolából ismertük egymást. Már ott is mindenki Szuszinak hívta. Ő is építésmérnök lett, de később sem tette le a hegedűt, játszott például a Kolindában. Aztán több könyvet is írt, s a gyermekkoráról és '56-ról szóló, *Szabad szél* című kötetében én magam is mellékszereplő lettem.

Grozdits Károly

„Hegedűvel és puskával”

A Nagy Háború elfeledett cigány katonái (1914–1918) – vándorkiállítás

Cigány hősről immáron nem csak a '48-as szabadságharc és az '56-os forradalom vonatkozásában olvashatunk, hanem Scholtz Róbert régész-történész „Hegedűvel és puskával” című vándorkiállítása [hegeduvelespuskaval.hu] által a magyarországi cigányság első világháborús szerepvállalásába is betekintést nyerhetünk. A kiállítás összeállításakor döntően a kutatómunkájának eredményeképpen felszínre kerülő sokrétű forrásanyagra hagyatkozott, amelyből gazdag fotóanyaggal, festményekkel ellátott ismerterjesztő kiadványt is készített. [Scholtz Róbert Gergely: Hegedűvel és puskával. A Nagy Háború elfeledett cigány katonái (1914–1918). Hangadó Egyesület, Zsáka, 2018.]

1915. (Fortepan, 85678. – adományozó: Moravec János)

A szerző munkásságának kiemelendő érdeme, hogy az alábbiakban összegzett ismeretekkel árnyaltabb képet nyerhetünk a cigányság korabeli helyzetéről, immáron nem csak a hatalomnak a „kóbor cigány kérdést” szabályozó rendeletei határozzák meg az ezen időszakokkal kapcsolatos ismereteinket.

Az első világháború hajnalán az Osztrák-Magyar Monarchia az általános mozgósítás révén szárazföldi haderejét 3,2 millió főre duzzasztotta fel. A sorozás a magyarországi cigányságot sem kerülte el, melynek sokuk eleget is tett, sőt egyesek – meg sem várva a behívó parancsot – a jegyzőnél vagy a sorozóbizottságnál jelentkeztek a hadseregbe. Az úgynevezett „kóbor cigányok” sem bújhattak ki az általános mozgósítás alól, többen hatósági kényszer, olykor erőszak útján kerültek a hadsereg kötelékébe, amiről a következőképpen számolt be egy korabeli napilap: „A fogarasi csendőröknek volt talán a legbővebb aratásuk a cigányfogdosás terén. A vármegye különféle útjairól ötszáz cigányt szedtek össze és a lármás sereget Apaffy Mihály híres fogarasi várába helyezték el. Másnap nyolc borbély ment a fogarasi várba és megkezdődött a hatósági nyiratkozás. Délután katonarvos ment a várba egy sorozóbizottsággal, és megkezdődött a megtisztult, megfürdetett cigányok sorozása. A besorozott cigányokat azonnal beosztották különféle ezredékbe, másnap csendőrfedezettel vitték őket a kaszárnyaiba.”

A besorozott cigányok nagyrészt a mesterségüket kamatoztatták a seregben, táborig kovácsként, mészárosként dolgoztak, akik pedig a

fafaragáshoz, a teknővájáshoz vagy a kosárfonáshoz értettek azokat az erődítési munkálatokhoz osztották be. Előfordult, hogy a frontok mögötti zöldségtermesztés vagy a hadifoglyok őrzése vált feladatukká. Továbbá olyan tevékenységeket róttak rájuk, amelyeket kivétel nélkül rangon alulinak tartottak a hadseregben, mint például a latrina-takarítást vagy a halottak elszállítását és eltemetését. A cigányzenészeket a katonazenekarokba osztották be, vagy hangászok (dobos, kürtös) lettek.

Az állóháború kialakulásával aztán úgynevezett hadprímásokká váltak, illetve frontzenész cigánybandák alakultak, akik elsősorban a tiszteket szórakoztatták a lövészárkokban. „Esténként bús szláv ének-szó hangzik odaát, amire nálunk magyar nóta a válasz. Újabban muzikusokat is kértek tőlünk kölcsön. Két cigányért egy kapitányt küldtek tisznek. A kapitányt hajnalban hordágyon kellett visszavinni – úgy berügött.”

Az sem számított ritkaságnak, hogy kémként, felderítőként, huszárként, rohamistaként vagy haditengerészként szolgáltak. A cigány katonák között éppúgy találhattunk hősi halottakat, hadifogságba esetteket, mint a nem cigány társaik között. Hőstettükért többen is büszkélkedhettek I. és II. osztályú Ezüst Éremmel vagy Bronz Vitézségi Éremmel. Egyesek a katonai ranglétrán is előbbre jutottak: örvezetői, tizedesi, szakaszvezetői, őrmesteri vagy éppen törzsőrmesteri rangig vitték.

Hajnáczy Tamás

„Angyal vagy-e? Ördög vagy-e?”

Emlékezés Foltin Jolánra

A múlt héten hatalmas veszteség érte az egész magyar kultúrát. Foltin Jolán a földi világ helyett immár talán az égben koreografálja az angyalok karát. Mert biztosak vagyunk benne, hogy azt a munkát, amelyet olyan elsöprő szenvedéllyel és hatalmas sikerrel végzett egész életén át, nem lehet lezárni azzal, hogy a teste nincs már közöttünk. Óriási szelleme és tudása szerencsére az új generációkban is gyökeret vert, és ebből a gyökérből egészen biztosan égig érő fa nő majd. A tején pedig ott ül Foltin Jolán, és (reméljük) elégedetten néz le ránk. A magyar népi kultúra egyik legkiválóbb és legsokoldalúbb képviselőjét, Herczku Ágnest kértük föl arra, hogy méltóképp emlékezhessünk a magyar folklór legnagyobb asszonyára, Foltin Jolánra. [Az írás elsőként 2019. november 5-én, a WMN internetes oldalon (www.wmn.hu) jelent meg.]

„Az anya ölébe veszi a gyermeket s így dalol:

Angyal vagy-e?

Ördög vagy-e?

Mutasd a fogadat!

Ha angyal vagy, kis fogad van,

Ha ördög vagy, nagy fogad van.

Ekkor megcsiklandja, a gyermek nevet s a foga kilátszik:

Angyal vagy!”

(Nevettető – Kiss Áron gyűjteményéből)

Ülünk mellette a Bíró utcában Rémi Tüccivel – Joli néni még ágyban –, és tervezünk. Jó lenne felkelni, ezt a nyavalyát is legyűrni – mint az összes többit –, ezt is, meg azt is meg kellene csinálni, például a szülinapi jubileumi műsort, mert bár Joli néni utálta magát ünnepeltetni, azt nem akarta, hogy valami „szanaszét” műsor legyen *Foltin '75* címen. Meg a *Fekete asszonyokat*. A Szakonyi-novellát. Az is terítéken volt már évek óta, Kiss Feri, Joli néni állandó zeneszerzőtársa már dolgozott a zenén, a három asszony szerepére betárazva a szólisták...

*

Joli nénit magunk közt, az exhonvédos (Honvéd Táncegyüttes – a szerk.) barátnőimmal mindig csak úgy emlegetjük: maga A-Két-Lábon-Járó-Ízlés. Nem tudom, mióta, hogy már akkor, amikor dolgoztunk vele honvédosként, vagy csak később, de ez egyaránt igaz volt a koreográfiáira, a zenei ízlésére, az öltözködésére, a magatartására, a főztjére, szóval mindenre. Csodáltuk és szerettük.

Persze rettegtük is, a fegyelmezetlenséget és a slendriánságot egyáltalán nem tűrte, ezért igyekeztünk jók lenni. Mert aki civil volt a színpadon, azt a hangjával felkapta, megcsavarta, és porrá zúzva a mélybe dobta, hogy csak úgy nyekkent. Síri csönd és lázas igyekezet töltötte meg ilyenkor a próbatermet, gondolatban hálaimákkal, hogy épp nem mi vagyunk az apokalipszis kiváltói, és reménykedtünk, hogy újra derű, nevetés és szépség süt be az ablakon.

Az ízlés szó mellett Joli néni másik állandó jelzője: az érzékeny. A benne rejlő hihetetlen érzékenység nem mellesleg azért tudott olyan átütően megmutatkozni a darabjaiban, mert a táncosai emberi karakterére legalább annyira épített, mint a technikai tudásukra.

És nemcsak magában az alkotóban felsejlő karakterekhez kereste a megfelelő táncost, hanem fordítva, az adott táncos személyisége is inspirálta őt az alkotásban. Azokat, akik a legfőbb ihletői voltak, nem csupán tisztelte a színpadi teljesítményük miatt, hanem szerette is őket. Ezt a kiváltságos helyzetet sokan irigyeltük Joli néni nagy szólistáitól, az ő asszonyalteregőitől, Horváth Zsófitól, Béreskétől (Béres Anikó), és mindenekelőtt Rémi Tüccétől. Őket partnerként kezelte, érezhető volt a kölcsönös tisztelet és egyfajta alkotótársi viszony. Sőt. Mintha a gyerekei lettek volna.

Joli néninek a hozzám való ilyenféle ragaszkodása legelőször egy viharos lecseszésen keresztül legintett meg

Foltin Jolán
(1943–2019)

A *lagzi* című darabot vettük fel 2002-ben, egy óriási filmstúdióban, a teljes tánckart, műszakot, filmeseket Joli néni és Eszter (Novák Eszter, a lánya) szavai irányították. Óriási összpontosítást igénylő munka, ahol a legkisebb láncszemnek is a helyén kell lennie, különben borul a jelenet, és vehetjük újra... Persze a táncos, akin kisebb a teher, és nem érzi át ennek súlyát, és nem látja, hogy akkor is csinál valaki valamit, amikor ő semmit, nos, akkor a táncos szórakoztatja magát és a környezetét, egyre bátrabban és hangosabban, vihorászik, bohóckodik és röhög. Egy ilyen röhögésbe csapott le a villám. Joli néni kijött a békétüresből, és kikérte magának ezt a türheteretlen viselkedést „Még az olyan nagy művészekről is, mint a Herczku Ági!” – csattant az ostor, „szó bennszakad, hang fennakad” stb.

Elöntött a szégyen, fáj a gúny a hangjában, hebegve bocsánatot kértem, és próbáltam magam összeszededgetni a padlóról. Másnap reggel a stúdió öltözőjében készülődtünk, amikor bejött Joli néni, és leült mellém egy székre.

Meghalt Foltin Jolán koreográfus-rendező

MTI 2019. október 28., hétfő 9:56

Életének 77. évében vasárnap meghalt Foltin Jolán koreográfus-rendező, táncpedagógus, a nemzet művésze – tudatta a család hétfőn az MTI-vel. A Kossuth- és Erkel Ferenc-díjas alkotó életművét a magyar népművészethez, folklórhoz való viszonya, mély ismerete és különleges megközelítése határozta meg. Műveiben emberi történeteket, kapcsolatokat, sokszor női sorsokat fogalmazott meg: korát megelőző bátorsággal beszélt nőként a nőkről; társas és társadalmi szerepeinkről, együttélésünk vélt, vagy valós szabályairól, a Kárpát-medence történelmének kiszolgáltatott emberéletekről. Anyanyelve a folklór volt, de ezt a nyelvet olyan személyes, alanyi beszédmóddal használta, hogy az műveiben költészetté vált - olvasható a család közleményében.

Csaknem hat évtizedes aktív tevékenysége rendkívüli a magyar néptáncművelés modernkori történetében: pedagógiai és módszertani munkája teremtette meg a műfaj szervezett utánpótlásának lehetőségét, országos, sokgenerációs hálózatát. A Magyar Művelődési Intézet munkatársaként kollégáival ő alapította meg az Örökség Gyermek Népművészeti Egyesületet. Módszertani kiadványait a mai napig használják óvodákban, iskolákban táncpedagógusok országshoz. Gyermekeknek készült színpadi művei egyedülállóak a magyar táncművészetben. Foltin Jolán volt az egyik kitalálója és szervezője az első budapesti tánccházak – írták, hozzátéve, hogy hatása az utána jövő generációkra megkérdőjelezhetetlen.

Alkotói életének két fő színhelye és műhelye volt. A Novák Ferenc által alapított Bihari János Táncgyűttes, amelynek 1959-től tagja, majd tíz évig művészeti vezetője, haláláig mentora volt. A másik műhelye a Honvéd Táncszínház, ahol több évtizeden keresztül, annak megszűnéséig alkotta olyan jelentős műveit, mint az *Asszonyok könyve*, *Harangok*, *A lagzi*, *Ki népei vagytok*, *Bartók útjain*, *A táncmester*. Műveinek olyan jelentős írók nyújtottak alapanyagot, ihletet, mint Kiss Anna, Kormos István, Nagy László, Szilágyi Domokos, Szakonyi Károly, Dobozi Eszter, Balogh Robert. Életének utolsó évtizedében független alkotóként dolgozott, elsősorban tanítványaival: a Múpa és a Budapesti Tavasz Fesztivál 2016-ban mutatta be *Elmulik – Táncdráma a kitelepítések idejéből* és 2018-ban *Feketető* című művét. Kiapadhatatlan alkotói tevékenységére jellemző, hogy 2014-ben, hetvenegy éves korában, a Magyar Táncművészek Szövetsége az évad legjobb alkotója díjjal tüntette ki. Munkásságát 1984-ben Erkel Ferenc-díjjal ismerték el, 1988-ban Gyermekekért Díjjal kapott. 1993-ban neki ítéltek a Népművelésért Díjat és 1995-ben a Magyar Művészetért Alapítvány díját. 1995-ben Kossuth-díjat vehetett át három évtizedes eredményes koreográfiai munkásságáért, a gyermektáncmozgalom fellendítéséért, a gyermektáncoktatás metodikájának új alapokra helyezéséért. 2002-ben *A lagzi* című alkotásával elnyerte az Év Koreográfusa díjat. 2007-ben megkapta a Magyar Táncművészek Szövetsége életműdíját, 2009-ben Prima-díjjal vett át. 2015-ben a Magyar Érdemrend középkeresztje polgári tagozat kitüntetésben és Nemzet Művésze díjban részesült. Novák Ferencsel kötött első házasságából született Novák Eszter Jászai Mari-díjas színházrendező és Novák Péter színész, énekes, táncos, rendező, második házasságából született Pavelka Sára, aki kulturális menedzserként dolgozik.

„Azt akarom mondani, hogy ne haragudj azért, amit tegnap mondtam neked.” – ??? – „Én azt komolyan gondoltam.” – „Na de... (megint hebegés), Joli néni... igaza volt... megérdemeltem... Egyáltalán nem haragszom...” És csak álltam megdöbbenve, hogyan lehet, hogy FOLTIN JOLÁN tőlem bocsánatot kérjen, és újra szégyelltem magam, alig akartam kihallani a lényegét abból, amit mond. Később esett le, hogy nem magáért a szidásért követett meg. Hanem a hangsúlyért. Hogy nem ironizál, amikor azt gondolja. Ettől még inkább zavarba jöttem.

Kései barátságunk első állomásának tekintem ezt az epizódot, bár ezt soha nem mondtam el neki.

*

Épp gyomlálók a kertben – mint normális hétköznapon –, amikor csörög a telefon, Joli Néni Mobil, rögtön a lényegre térve azt mondja nekem Maga-az-Ízlés, hogy tudod, ugye, hogy Béreske kiköltözik Amerikába? Tudom, sajnos. És tudod, hogy elkezdünk dolgozni a *Fekete asszonyokon*, ahol a Horváth Zsófi meg a Tüci meg Béreske táncolná az asszonyokat...? Tudom. Na, mit szólnál ahhoz, ha te csinálnád a Béreske szerepét? (Úrissteeen!) Joli néni, hogy én...? (Igenigeeeen!) Ez óriási megtiszteltetés... (Te hülye, nyögj már ki!) ...hát persze, kimondhatatlan örömmel!

Kesztyű, kapa el, rohanok fel a házba, hogy Nikolának (Nikola Parov, Ágnes társa – a szerk.) elújságoljam.

*

Pár évvel korábban is munka miatt hívtott – kapott tőlünk egy lemezt, ami beindította a fantáziáját, így született meg az *Ihajla* műsor 2015 karácsonyán –, és így kezdődtek el a mind gyakoribb látogatások, az egyre személyesebb hangvételű beszélgetések, egy más minőségű, munkán átívelő kapcsolat, amiben egy olyan nőt ismer-

tem meg, aki szépkorában is tele volt humorral, játékosággal, huncutsággal. A darabjaiban is többször kibújt a kisgyerek, itt visszhangoznak a fülemben az *Asszonyok könyve* kismama-tételének mondókái – „Tapsi baba, tapsi, piros alma, kapd ki!”, „Angyal vagy-e? Ördög vagy-e?” –, vagy *A lagzi* Menyasszonyának játéka az Anyával és még megannyi kedves gesztus más-más művéből.

Imádott meglepni – mindig sikerrel –, mint egy kisgyerek, aki nem bírja el egyedül a jókedvét, ezért szét kell hogy ossza a körülötte lévőknél.

De úgy is rengeteget adott, hogy azt nem tervezte. Például el-énekelt a feladatnak szánta, de a legkedvesebb karácsonyi dalom lett *A piac közepén van egy almafácska...* Vagy pusztán látni azt a folyamatot, ahogyan ő dolgozott, sokat adott: a gondolkodásomat egy-egy zenei szerkesztésnél egyértelműen befolyásolja az ő „karakterizáció-esztétikája”.

*

Ülünk az ágya mellett, és beszélgetünk. Joli néni, lehetek önző? Azt lehet, hogy a *Fekete asszonyokkal* kezdjünk? (Nevet.) Tudja, Joli néni, még sosem örültem ennyire, hogy Béreske elment Amerikába! (Megint nevet.) De aztán másfelé terelődik a szó, rákérdez egy dalra, amit már nem is tudom, melyik lemezemen hallott, és érzem, hogy ezt nem ok nélkül kérdezi, tapogatózik, aztán ki is mondja: Milyen szépen meg lehetne csinálni...! Nézzünk Tücivel egymásra – hát, itt is? Így is dolgozik?! De titokban örültünk, mert máskor is ez penderítette ki az ágyból Joli nénit, ez a pokoli nyughatatlanság, és ettől remélhettük csak, hogy újra megcsiklandoz majd minket, és nevetve kiabáljuk egymásnak, hogy angyal vagy!

Herczku Ágnes
(WMN.hu, 2019. november 5.)

KACSIREK OTTÓ VERSEI

SZÉLJEGYZET 1.

Most azt gondoljátok, koldulni jöttem én.
Mert a múlt lehullt morzsáit szedem?
De lesz még szükség egyszer itt kovászra,
ha majd éhezni kezd a száműzött értelem.

Kikacaghattok, és meg is vethettek akár.
Mert porladó rögöket tapogat tenyerem?
De búzaszem az, mi reszketőn rejlik ott,
hit, kenyér, megváltást hordozó égi kegyelem.

Hihetitek rólam: hallgatag, vak, bolond,
ki elvesztett szavak közt keresgél hitet,
de minden, mi dal, már kőbe vésve áll,
s egy szem homokból is születhet sziget.

SZÉLJEGYZET 2.

Gomolygó őszi köd, bús-bűvös lehelet,
takard be, kérlek, nehogy még megfázzon,
a reszkető hajnalt, ki félve didereg most,
a halál hímes nászán, zörgő avarágyon.

Fedd fakó lepellel a Nap kisírt szemeit,
és vele minden kihűlt, álomtalan álmot,
felduzzadt könnyeit ne lássa már senki,
borítsd szürkeségbe e meghasadt világot!

NAP ÉS HOLD KÖZÖTT

Kedves, látod te is ezt a reszkető világot,
amint az ősz ölére hullnak aszott napjai,
s hallod-e te is, ahogy e cifra ravatalnál,
csenddé foszlanak lassan az élet hangjai?

Én hallok jól bús énekét a Napnak, mitől
az égbolt szemébe az első könny szökött,
a meggörnyedő erdők sárga sóhajait:
az elmúlás bújja már a fák közé költözött.

Nyelvemem érzem még a rétek méz ízét,
bár elillant rég a kaszás pendülésű nyár,
és azt, mi még estek illatából megmaradt,
egy tolvaj éj, azt is messze vitte már.

És most már kezdem érteni, készülni kell,
hisz egyszer minden véget ér, s oly fehér
lesz a csend, ha majd minden elpihent.
S egy távoli omló ég alatt már toporog a tél.

PÜNKÖSD

Délelőtt volt. Csönd és áhítat.
Apró dalokra gyűlt a júniusi nyár,
az égen pamacsok úsztak fehéren,
szerte kóborolt napsütött juhnyáj,
és a völgy szelíd ölén, ahol az
élet üde-zöld színeket harsogott,
égi dallamot lengetett a szél:
a harang istentiszteletre szólított.

Templomos menet. Arcukon ünnep.
Szirmukat bontott hímes tulipánok,
frissen konfirmált szálfá legények,
libbenő léptű pártás tündérlányok.
Ó, mily büszke-szép, ifjonti vonulás!
S mint, amit megérint béke jámbor ujjja,
ahol csizmák szikrás sarka koccant,
virágos pántlikává változott az utca.
Mögöttük, egy kicsit le-lemaradozva,
suttogón szöve meg minden mondatot,
bölcs tekintetű férfiak, deres homlokúak,
és elnehezült röptű fejkendős angyalok.

Vonultak. Szívük és századok hitével,
köröttük repdesett a júniusi nyár,
és tudtam, minden, mi hű és szép, az örök,
azt soha senki el nem tiporhatja már.
S én csak álltam ott e csodától igézve,
és magamban ismételttem egy imát:
Kalotaszeg áldott, tündér lakta kertje,
az élet zsoldárát zengd, míg világ a világ!

REQUIEM

Oly távol vagytok tőlem, lelkem hullámzó mezői,
nem hallom már hangotok, roskadt lombú fák,
mint árva levelet, talán most sodorja messze
az ősz szele, szerelmes dombjaim utolsó sóhaját.

Úgy szeretnék veletek lenni most,
csak együtt siratni el az éjek illatát,
ősz homlokotok felhőit lepallni, még
egy percre fölétek tartani nyarak aranyát,
s vigasztalni egymást suttogó szavakban,
megszámlálni a menny minden csillagát,
aztán csak hallgatni csendesen a csendet,
a békés, hunyt szemű elmúlást, magát.

***

Itt ülök, előttem papírlap hallgat fehéren,
ily rögös időben csak lassan szívárogo a szó,
ti nélkülüm vívójátok meg végzetes csatátok,
s már minden pillanattal valóbbá válik a való.

De a harang megkondult. Értem, értetek.
És követ akárhová, el már nem ereszt,
mert miénk a törvény, ahogy az ítélet:
Soli Deo gloria. Consummatum est.

RÉSEN ÁT...

Egy hajnalon lesz majd, tudom, mikor
a lélek még árny és fény között inog,
hogy, mint ki kómából ébred, eszmél rá,
rosszul választott magának csillagot,
harcait megóvta már, s belefáradt
e világtalan világra rányitni szemét,
mert ott, hol ember embernek farkasa,
már sehogyan sem kapja meg helyét,
és úgy lehet, ha indul, vele tartok én is,
ígérem, hű társ leszek a hosszú út során,
vándorbotjainkat fényekből fonom meg,
együtt járjuk be majd a csönd galaxisát,
és elvetek majd mindent, mi gondolat,
s míg a száműzött értelem valahol pihen,
egy csillagra szegezem, hogy láthassa bárki,
a szeretet jóllakatlan koldusát,
Szívem.

TEMETŐBE MENET

Víz kantába, bidonba,
mindegy,
vállakon kapa, gereblye
billeg,
meredek lejtőn búbanat
kaptat,
krizantém kezekben,
hallgat,
kiskapu kitarul,
felzokog,
út mellett szilvafa,
tántorog,
hantokon rög görög,
fekete,
múlt kútja mélyebb még
lehet-e,
beléhull minden, mi
fájdalom,
majd kinő, mint bánat
a sírokon.

VILÁGÍTÁSKOR

Csendesen zörren a holt levél az úton,
léptek alatt nyögnek kába kavicsok,
krizantém illatot nyílik a ráncos utcaajtó,
az idő ködben ázik, nehezen mozdulok.

Moccan a gondolat, emlékké enyészik,
odébb csúszik a perc, egy másik lép helyébe,
a múlttá hasadt földben vergődő virágok,
hosszan, hosszan néznek a hunyó gyertyafénybe.

PEREMVIDÉK...

Álltam már messzi óceánok partján,
szép, szomjas tekintetű csillagok alatt,
a végtelent fel és megfogni vágyva,
de kezem üres, elmém kifosztva maradt.

Állottam ősi rengetegek mélyén,
firtatóan a vén fák százados titkait,
álltam már kéklő sziklaszirtek csúcsán,
próbáltam szóra bírni a csend hangjait.

Állottam én már bódult tavaszokban,
madárral dalolva smaragd fák között,
s ha hűs szél kapott a virágba, a dalba,
az ősz borongó bújja belém költözött.

Álltam már alján végtelen veremnek,
s mellém csörrenve zuhant a lapát,
kinek létrát a fény felé nem vetnek,
mélyebbre azért még áshatja magát.

Álltam térden, póre egymagamban,
templom hűs mélyén keresve vigaszt,
mécshunyásnyi fényben bűn árnyait űzve,
lelkem ugarjáról szaggatva a gázt.

Álltam már esti csendes temetőben,
süppedt hantok görnyedt fejfái előtt,
emléket kutatva hunyó gyertyalángban,
bús jelenné szőve a múltat és jövőt.

Álltam már csordultig telve szeretettel,
szerelemben és barátban hajszolva hitet,
ezerszer elhagytak, százszor megtagadtak,
s a kakas szava még hajnalt sem hirdetett.

Álltam már utcáin népes városoknak,
körülvevett ott is a roskatag magány:
Ha nem hallják dalod, a csended sem értik,
s az idő csak arctalan tapogat tétován.

Álltam már..., de minek is folytassam,
hisz dalra még visszhang sem válaszol itt,
e kór tán a kor, mely néma, s nem felel,
csak görnyeszti ránk a közöny tornyait.

Ó, Ember! Te, kit e meghasadt világban,
fény, remény és a szó már végleg elhagyott,
szítsd magad tüzekké Napban, csillagokban,
talán lelked árnyát ott még dalra gyűjtheted!

PORTRÉ

Fejem egy éjjelen hajlott az ősz derébe,
talán a kicsorbult álmok festették fehérre,
s fény, még ha néha lecsordul arcomon,
vén tölgyek ráncait őrizi, jól tudom.

NYÁRSIRATÓ

Az erkélykorlátnak dőlve vallattam a csendet,
sápadtan és elhagyatva hallgatott a rét,
egy elárvult villanydrót lógott a magányba,
nem kélelt már fecskeszárnytól bolyhozva az ég.

Búcsúznunk kell tehát, lágy hajnali szellők?
Hiányozni fogtok, langymeleg alkonyok,
Isten véletek, sörényes nyargalású dombok,
holnap már az ősz bújja mosdatja arcotok.

Értetek fáj szívem, szénaszagú mezők,
titeket is elsiratlak, tücsökdalos esték,
büszke fák, reggelre tán szürke ködöt nyögtök,
s zöldetek ha elfolyt - mintha vérem vennék.

Lelohadt a láz már a delek homlokáról,
a madárdal is elhalt, a szél jajongva jár,
s az aláomló lombok bánatában ázva,
egy bús barna sóhajjal elhamvadt a nyár.

A TÜZEK ŐRZŐIHEZ

Látom, a csillagok lassan kigyúlnak,
simulj hozzám hát bársony léptű est,
csak szorítsd meg kezem, jó testvér,
s csillagos ösvényen lépteim vezesd,
egy messzi-messzi tájra, omló ég alá,
ahol tán hangosabban sóhajtoz a szél,
s balladákat ringnak az erdők szilaj fái,
hol egy nép küszködik, álmodik, remél.
Jer velem, nővérem, ráncos homlokú Hold,
lovagoljuk meg hát ezt a bolyhos éjet,
én szemeidről majd a felhőket lepallom,
te csak szórd, hintsd szét égi fényed,
mert sötét moccan, ott, az eső-marta éjben,
lompos árnyak járják az erdőt, a mezőket,
mint gonosz, ártó lelkek, a fényt úgy kerülik,
de harsogva dülják fel az ősi temetőket.

Most kell, hogy induljunk, így, kéz a kézben,
hiszen bármi lehet, még nem késő talán,
s bár a patakok futnak, de áll még a kő,
még gyúlnak ki őrtüzek az öreg Hargitán.

KISPADOKON...

Ülnek egymagukban, maguk maradtok,
bús napszámásai csöndes alkonyoknak,
nem veszik már számba az illanó perceket,
fejükre tűnt telek rogyasztottak deret,
meglapul kezükben a föld ráncos illata,
csak a szemük kérdez: Jöttök-e még? Haza.
S könnyük, ha gördül is, mikor zeng a lélek,
majd lassan felszárítják az álomtalan éjek.

NOVEMBERI ÉJ BIKALON

Egy nyári éj, ha néhány órácskára is,
a völgy ölére magát visszalopta még,
langyos szellő hintált a bokrok ágain,
a szeder indái közt kis tücsök zenélt.

A Hold tágra nyitotta tündöklő szemét,
körötte csillagok járták tüzes táncukat,
egy röpke pillanatra erre járt a nyár,
és csókjával illette az omló lombokat.

VÁLASZOK NÉLKÜL

Őszi este volt, hallgattam a csendet,
vallattam a fáradt, megkopott időt,
vihar féktelen madara, lázadó ifjú szív,
mikor kerestél ily csöndes kikötőt?

Mikor adtad el egy csepp vízért a tengert?
Iszapos tócsára cserélted a tajtékzó habot?
Fogam megcsikordult, üvöltöttem volna,
de az est csak vállat vont, és némán hallgatott.

És hová tűntek el az égre szökő álmok,
mondd, mikor változott árnyékká a fény,
tűz hogyan sorvadhatott hamuvá, üszökké,
mikor horgadt sorssá a hit és a remény?

Mikor hagytuk el a kitaposott ösvényt,
hogyan nőhették be azt dudvák és gazok,
s hová tűntetek, Ti, kik vigyáztátok léptem,
csak kihunytatok mind, mint fáradt csillagok?

Csak álltam ott, a megrogyott időben,
néma volt az éj, még csalogány se szolt,
halovány arcát egy felhő mögé zárta,
s oly konokul fájón hallgatott a Hold.

BETONMAGÁNY

Fakó falba fordult, cementbe zárt remény.
Faragott téka, hímes háziáldás, festett cseréptál,
néhány, meghasadt időtől megrepedt bokály,
vergődnek éhen a város kegyelemkenyerén.

Álmodnak: fehéren konduló templomtornyokat,
bolyhos estek alácsorgó, meleg-barna csöndjét,
szelíd mosolyú dombot, füvet, fát és cserjét,
ragacsos pókhálókka fonna a poros sarkokat.

A 80. születésnap tiszteletére

Sorozatunkban először a Veress Sándor zeneszerző és népzene kutató által emigrációból írt négy Kodály-köszöntőjének közreadásához készült bevezető tanulmányt közöltük, Berlász Melinda tollából. Folytatva a kecskeméti Forrás című folyóirat 2007/12. számában megjelent összeállítást, másodjára a Kodály Zoltán hetvenedik, legutóbb pedig a hetvenötödik születésnapja tiszteletére készült köszöntőkkel találkozhattak olvasóink. Befejezésül Veress Sándor emigrációból „küldött” írását közöljük, amelyhez a Mester nyolcvanadik születésnapja szolgáltatott alkalmat.

KODÁLY ZOLTÁN DECEMBER 16-ÁN TÖLTI BE

ÉLETÉNEK 80. ESZTENDEJÉT

Ezen a napon a politikai határokon belül és azokon kívül, a hazai földön és a világ diaszpórában élő, a térben szétszakított, de az időben mégis egy magyarság és egy egész világ fordul Feléje, köszöntvén a Mestert a tisztelet főhajtásával, a szeretet melegével és egy nemzet hálójával nagy fia iránt.

A tisztelet főhajtásával az iránt, aki több mint fél évszázados működésével a magyar zenét visszavezette a nyugat-európai népek nagy zenei családközösségébe, amelyből a török vész folytán kiszakadt volt; amiért a magyar zenei műveltséget újra a nyugat-európai kultúránemeket művészetének szerves tényezőjévé emelte, úgy, ahogy az volt a XVI. század elejéig.

A szeretet melegével a magyar nép nagy tanítómestere iránt, a kinek egy gazdag élet sok küzdelmén-keservén, de végül is még több megbecsülésén át gondja volt arra, hogy a magyar óvodás gyermektől kezdve a nemzetcsalád legidősebb tagjái a nemzeti társadalom minden rétegének eljuttassa kótában, írásban és szóban fogant tanítását a zenei hangból formált dallam-harmónia, az írott szó és az élő beszéd médiumán keresztül. Ennek a tanításnak egy alapmotívuma szólt minden dallamából, minden betűjéből és minden kimondott szavából: legyünk teljes magyarok és legyünk teljes európaiak, mert csak így maradhatunk fenn, és csak így tölthetjük be hivatásunkat Kelet és Nyugat mezsgyéjén, Európa és a világ nemzeteinek nagy családjában.

És végül egy nemzet hálójával az iránt, akit sok nehéz időben és végül a legnagyobb megpróbáltatásokban is mindig ott tudhatott a maga körében és aki akkor is felemelte tiltó szavát a gaszág, becstelenség, hazugság és igazságtalanság ellen, amikor sokan mások hallgattak, vagy némaságra kényszerítettek voltak. És nem akadt olyan farizeus a sok képmutató között, aki szemtől szembe mert volna követ dobni rá, az igazság útján járóra.

Olyan a magyar nép sorsa, mint azoké a telepeseké, akik földrengéses vidéken, vagy tüzes lávájukkal időnként mindent elpusztító vulkánok környékén tanyáznak. Időről időre romba dőlnek házaik, a tüzes láva elégeti termőföldjeiket, de minden ilyen katasztrófa után újrakezdi az életet. Talán mindig azt remélik titokban, hogy az volt az utolsó baj, több földrengés nem jön, és a tűzhányó is kialszik. Amíg egyszerre csak újra ott a vész.

Történelme folyamán a magyarság mindig is így kezdte újra nemzeti életét egy-egy földrengés után. Elsiratta halottait, eltakarította a romokat és újult erővel nekifogott az építésnek. És lelkében szinte mindig az „ez volt az utolsó baj” reményével. Csakhogy ez az építkezés nem haladt mindig egyformán az élet síkján. Néha olyan sok, nagy és gyakori volt a baj, hogy mire elkészült a fél házzal, már újra a nyakán volt az új földrengés. Ezek a földrengések minden kultúraszint között zenei műveltségünknek ártottak leginkább, mert minden műveltségi ág közt, természeténél fogva a zenekultúra a legérzékenyebb: magas fokú zenei műveltség csak bizonyos külső feltételek mellett jöhet létre. Így történt, hogy Moháccsal és a török háborúkkal az addig művelt Nyugattal párhuzamosan fejlődött zenekul-

túránk leginkább szenvedett, és olyannyira elpusztult, hogy szinte híradónak is alig maradt belőle egy-egy szerény feljegyzés. Mialatt a nyugat-európai népek magas zenekultúrájuk nemzeti fejlődésének legnagyobb századait élték, addig mi a törökkel, aztán meg a labancokkal küszködtünk pusztán létünkért. Városi kultúránk csak a végeken, Erdélyben és a Felvidéken tenyészhetett, és társadalmi fejlődésünk a városi polgárság megerősödésében sem tarthatott lépést a Nyugattal. Mire pedig végül is oda jutottunk, hogy saját portánkon gazdálkodhassunk, akkor meg közel háromszáz év európai mulasztást kellett volna behozni, és egyidejűleg az akkori jelennel egyenértékűt alkotni. Ez megoldhatatlan feladat volt, és a feladatnak ezt a megoldhatatlanságát tükrözi az a sziszifuszi küzdelem, amely egész XIX. századi művelődéstörténetünket jellemzi. Óriási lendülettel, de a megoldásra váró feladatok tömkelegében kikerülhetetlen fejlődéshézagokkal – hisz még ráadásul ekkor sem maradhatott el az obligát földrengés, mely a század közepén újra csak alaposan megtépázta létünket! – így érkezünk el a jelen századfordulójái. Irodalmunk és költészetünk még aránylag szerencsésen vészelt át e korokat, ámde képzőművészetünk és zenénk annál inkább megsínylette őket. A XIX. század magyar romantikus műzenéje tanúsítja legjobban ezt a tragikus törést, meghasonlást, iránytévészést, mely az elvesztettek bepótlása és az Európával való lépéstartás feszültségpólusai közt létrejött. Egyik sem sikerült igazán, mindkettő csak úgy ahogy, félig-meddig. Még Lisztnek, a kor és minden idők egyik legnagyobb zsenijének sem. Nem is sikerülhetett, mert egy európai színvonalú nemzeti zenekultúra kialakításához hiányzott az alap, és így a felépítmény, amit enélkül felhúztak, légvár maradt csupán.

De mintha a természet örök rendje, az események kölcsönhatásában jelentkező nagy kiegyenlítő, az ős-logosz, kárpótolni akarta volna az elvesztetteket. Ami tönkrement fönt, azt megőrizte lent a nép évezredek mélyébe visszatapintó öntudatlan, intuitív emlékezete: ősi népzeneinket. Ez a népzenei hagyomány számunkra sokkal többet és lényegében mást jelent, mint más európai nemzeteknek a maguk népdalai. (Nem is nagyon értik ezt ma már Nyugaton.) Sőt, nyugodtan mondhatjuk: nemcsak sokkal többet, hanem egyszerűen mindent. Ha ez is elpusztult volna, mint magas zenekultúránk, akkor még elképzelni is rossz, milyen szürkeségben és ismeretlenségben tengődne ma a magyarság. Lidércnyomásos gondolat ez, még pusztán feltételezésére is libabőrössé leszünk! Mert enélkül a dolgok kölcsönhatásának törvényszerűsége szerint párját ritkító, ragyogó jelenkori irodalmunk és költészetünk (melyet a múltat is felidéző sugárzásában a művelt világ csak most kezd ámulva felfedezni) sem jött volna létre. Ady, Babits nem képzelhető el egyidejűleg Bartók és Kodály, mint ahogy az új magyar zene mozgalmá sem pl. a „Nyugat” írói köre nélkül.

Az új magyar zenének, amely ma már egyéni hangsúlyának megtartásával szerves tényezője lett az általános európai zenekultúrának, ez a népzenei alapépítménye ott élt, sőt nyilván még tökéletesebb teljességében a falvak népének ajkán a XIX. században is. Liszt sejtette ezt, szándékában is volt felcsapni első népzene gyűjtőnek, de tengernyi egyéb elfoglaltsága miatt sohasem valósíthatta meg. De

Moldvai betlehemes játék szereplői (Veress Sándor fényképfelvétele, Trunk, 1930.)

In: Veress Sándor: Moldvai gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény új folyama, XVI., Bp., Mágus Kiadó, 1989., szerk: Berlász Melinda és Szalay Olga

meg hiányzott akkor az efféle vállalkozáshoz a megfelelő, általános szellemi beállítottság, lelki atmoszféra is. Hogyan is lehetett volna meg, hiszen az akkori általános felfogás szerint tanult zenész csak nem megy a parasztok „diszfónáit” hallgatni! Még sokkal később is, a fiatal népzene gyűjtő Kodályt úgy leckéztette meg egy idősebb jóakarója, hogy „*aki maga is tud komponálni, minek járkal falun olyan dalok után, amiket minden cseléd tud?*”. 1927-ben Kodály így ír a parasztság és a népzene helyzetéről: „*a magyar nép úgy élt a műveltebb nép tözsomszédságában, mint egy idegen világrész. Ma is úgy él. Budapestről Párizsba rövidebb volt az út, mint Kászonyfaluba... Én is előbb jutottam el Párizsba, mint Kászonyba. De még jókor megtudtam, hogy itt is van annyi keresnivalónk, mint ott.*” Aztán meg tanult zenészeink nagy többsége akkor, a XIX. század közepén, még német, vagy német eredetű volt, és így hiányzott a megfelelő lelki rezonancia is az efféle vállalkozáshoz. Más oldalról jövő, irodalmi-szociológiai-néprajzi hatásoknak kellett előbb megmunkálni a talajt, mielőtt Kodály Vikár Béla 1896-ban első, fonográffal végzett gyűjtésétől indítva, 1905-ben megkezdte a magyar népzene tudományos felgyűjtését és tanulmányozását. (Bartók Béla 1906-ban csatlakozott hozzá ebben a munkában.) Ennek az addig teljesen ismeretlen zenei kontinensnek felfedezése nemcsak az ettől kezdve a maga útján tovább fejlődő, *autochton* népzene tudomány szempontjából volt korszakalkotó jelentőségű, hanem még inkább azért, mert ezzel adva volt egy európai színvonalú magyar művészi zene létrejöttének előfeltétele. Az az átalakulás, amely a nyugati nemzetek kollektív népzenejének a művészi zene individuális formáiba való felszívódásával kialakította az európai zenei stílusokat, Nyugaton a XV., XVI. és XVII. században ment végbe. Ekkor újul meg Nyugat-Európa magas zenekultúrája ezzel a metamorfózissal úgy, hogy ennek a népzenei alapanyagának még a nagy Bach művészetében is szerepe van. Az európai művelődésnek ezek azok a tündöklő évszázadai, amikor az olasz, francia, spanyol, német és angol zeneművészet *renaissance*-át éli, amikor a zene ezeknek a nemzeteknek létében általános, az

ember mindennapi életét kitöltő, elmaradhatatlan igényné, kulturális tényezővé válik. A zene ekkor és itt valóban mindenkié, mert a nép a magas művészi zenében a magáéra ismert. De egyúttal általános európai is, mert a kialakult művészi formák közössége összekapcsolta őket a kifejezés azonos bázisán. Mi akkor történelmünk sokat emlegetett, rendkívül megtisztelő, de igen hátrányos szerepét játszottuk: a „Nyugat védőbástyája” voltunk. (Úgy látszik, ez a szerep azóta sem változott.) De legalább annyi hasznunk volt ebből, hogy nem használtuk el népzenei rezervoárunkat, mert a hadakozások közepette nem akadt senkinek ráérő ideje arra, hogy merítsen belőle. Így aztán, mire a nyugati nemzetek legtöbbje a XX. század felvirradtára népzenei kovásának java részét elfogyasztotta, és más sütőporok után kellett néznie (Schönberg és a dodekafónia), a mi kovásunkat még éppen csak, hogy elkezdettük bedagasztani kenyérünk térszájába. Szerencsés rendeltetése volt a sorsnak, hogy éppen mire kenyérünk megkelt, hozzáadta a kenyérsütés minden csínját-bínját ismerő, szakmájuk tudományát az utolsó fogásig virtuózan kezelő pékmestereket is.

Ősi, a technikai civilizáció romboló befolyásától még mentes népzenei hagyomány és európai magas zenei tradíció: íme, a két tényező, amely Kodály (és nagy sorstársa, Bartók) művészetében, az egyéni zenei nyelvezet magasrendű szintézisében újra európai érvénnyel jelent meg a művelt nyugati nemzetek közösségében.

Kodály egész életműve ebből a népzenei talajból nőtt ki. Akár közvetlenül használ fel népzenei anyagot műveiben (mint pl. a *Marosszéki táncokban*, a *Galántai táncokban*, a *Páva-variációkban*), akár attól függetlenül, de a népzenei melosztól átítatott egyéni nyelven szól (*Psalmus Hungaricus*, *Budavári Te Deum*, *Concerto zenekarra*, *Missa Brevis*, *Szimfónia*), akár zenekarra, kórusra, énekhangra avagy szólóhangszerekre ír, zenei idiómájának gyökerei mindenkor népe zenéjének őshumuszából táplálkoznak. Művészi kereteit, a zenei anyag megformálásának technikáját azonban Palestrinától, Bachtól, Beethoventől sajátította el és így, ezen az úton vezette vissza a ma-

Veress Sándor és a Berni Vonósnégyes
(H. Crafoord, A. v. Wijnkoop, W. Grimmer, SV, C. Ragaz – fotó: Peter Friedli, Bern, 1983. – veress.net)

gyar zenét több mint háromszáz éves számkivettségéből, és immár ragyogóbb köntösben, mint valaha, a nyugat-európai népek nagy zenei családközösségébe. Mivel pedig itt is a dolgok kölcsönhatása érvényesül, idézzük Tóth Aladár szavait: „Mióta Kodály hasonló kulturális magaslatra emelte a magyar nép zenéjét, azóta Palestrina már könnyen megközelíthető minden magyar számára.”

Ámde, ha Kodály csak ezt teszi, akkor ez megmaradt volna a nevéhez fűződő nagy egyéni cselekedetnek a művészi példa kisugárzó intenzitásával úgy, mint az európai zenetörténet többi nagy alkotóművészenek életműve. Kodály azonban mélyebbre akart hatolni. Tudta, hogy zenei műveltségünk megalapozásához és fennmaradásához ez nem elég. Ehhez az szükséges, hogy a nemzet minden társadalmi rétegének tagja, bölcsőtől a sírig, az óvodás gyermektől az idős nemzedékig körül legyen véve egy olyan zenei légkörrel, amely a teljes magyarság és teljes európaiság oxigénjével telített. Így tanítása nem szorítkozott csupán zenefőiskolai tantermének szakmai kérdéseire, hanem annak falain messze túl átfogta az egész magyar zenekultúra területét. Harmincöt éves zenefőiskolai tanári működése alatt, de azóta is, hogy ezt felcserélte a *Magyar Népzene Tára* kiadásának tudományos akadémiai vezetésével, egészen a mai napig, nem szűnt meg írásban, szóban és százakra menő pedagógiai célzatú irodalmi- és kórusművével a magyarság zenekultúrájának ügyét a zenei nevelés reformjával szolgálni. Ezért harcolt 1925-től, első gyermekkarainak megjelenésétől kezdve tudatos célirányossággal és minden rendelkezésre álló eszközzel a magyar gyermek helyes zenei neveléséért az iskolai énekoltatáson keresztül. Ennek a célnak alap gondolatait így foglalja össze a *Magyar Népzene Tára* első, a teljes magyar népi gyermekjáték-kincset felölelő hatalmas kötetéhez

1951-ben írt előszavában: „Aki nem szereti a magyar népet, leg hamarabb a gyermekén át fogja megszeretni, amint e játékok varázslatos kaleidoszkópjából felé sugárzó, s a pajkos betykeségtől gyengéd ellágyulásig változó száz arcát figyeli és megismeri. Ezért a nevelő nem lehet el e játékok beható ismerete nélkül. Szomorú gyermekkorra nyomait holtáig viseli, aki úgy nőtt fel, hogy nem volt része bennük. Annak nincs sürgősebb teendője, mint utólag megtanulni, beleélni magát, mert enélkül nem férközik a gyermek lelkéhez. Csak itt látja, hogyan tükröződik a világ a magyar gyermek lelkében.”

Végül pedig előszavát e sorokkal zárja: „Olyan a magyar népköltészet, mint egy hegyi patak, melynek medrébe nagy köszikla gurult s útját csak annak megkerülésével folytathatja, előtte tóvá dagad s látszólag nem is folyik. Azt a sziklát medréből félregörgetni, hogy szabad folyását, fejlődését semmi se gátolja többé: köznevelésünk, tudományos és művészeti politikánk legfőbb teendője.”

Kodály művészete az országhatárokon belül és kívül egyformán hirdeti zenénk teljes magyarságát és teljes európaiságát. De nekünk Ő ennél sokkal több: folytatása történelmünk azon nagyjainak, akik nemzeti létünk megpróbáltatásainak sötét idejében mindenkor világitó fátylói voltak a magyarságnak a jobb jövője felé vezető úton. Ezért szövege Bartók imígyen róla: „Ha azt kérdezik tőlem, mely művekben ölt testet legtükrözősebben a magyar szellem, azt kell rá felelnem, hogy Kodály műveiben. Ezek a művek hitvallomás a magyar lélek mellett. Külső magyarázata ennek az, hogy Kodály zeneszerzői tevékenysége kizárólag a magyar népzene talajában gyökerezik. Belső oka pedig Kodály rendíthetetlen hite és bizalma népének építő erejében és jövőjében.”

(Megjelent: Új Látóhatár, 1962. december)

Faji tisztaság a zenében

Írta: Bartók Béla

In: Bartók összegyűjtött írásai I. Közreadja: Szöllősy András. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1966. 601–603 oldal.

Eredeti megjelenés: Modern Music 1942. évfolyam, 153-155. lap, Race Purity in Music címmel.

Közölt szövegünk Barna István fordítása.

Manapság elsősorban politikai okokból esik szó az emberi faj tisztaságáról és tisztátalanságáról; a szokásos állásfoglalás az, hogy a faj tisztaságát még törvényes rendelkezések igénybevételével is meg kell őrizni. Akik a probléma egyik vagy másik oldalával foglalkoznak, bizonyára alaposan tanulmányozták (vagy legalábbis kellett volna tanulmányozniuk) ezt a kérdést, éveket töltve el azzal, hogy a hozzáférhető anyagot átvizsgálják, vagy hogy saját kutatásaikkal új adatokat gyűjtsenek. Mint-hogy azonban én ezt nem tettem, egyik felfogást sem támogathatom; erre semmiképpen sem lennék jogosult. Ezzel szemben esztendőket töltöttem el azzal, hogy az emberi életnek egy olyan jelenségét tanulmányozzam, melyet néhány álmodozó, akiket általában népzene-kutatóknak neveznek, többé-kevésbé fontosnak tart. Ez a jelenség a népi rétegeknek, különösképpen a parasztságnak sajátos zenéje. A faji kérdés körül támadt harc és vita jelenlegi stádiumában ideje, hogy megvilágítsuk és kutassuk a kérdést: előnyös-e a népi (azaz paraszti) zenének faji tisztátalansága, vagy sem. (A „faji” szót itt magára a zenére értem, nem pedig az emberekre, akik ezt a zenét alkotják vagy előadják.)

Kutatásaim nagy részét Kelet-Európában folytattam. Munkásságomat, mint magyar ember, természetesen a magyar népzenevel kezdtem; rövidesen azonban a szomszédos területekre – Szlovákiára, Ukrajnára és Romániára is kiterjesztettem. Alkalmilag még messzi vidékekre (Észak-Afrika, Kisázsia) is kiruccantam kutatásaimmal, hogy szélesebb látókört nyerjek. Ezen az „aktív” kutatómunkán kívül, amely a dolgokat helyszínen próbálta felkutatni, „passzív” vizsgálatokat is végeztem azzal, hogy a mások által gyűjtött és kiadott anyagot tanulmányoztam át.

Kezdetől fogva végtelenül meglepett a tanulmányozás alatt álló kelet-európai területen kezem ügyébe került anyag dallamtípusainak szokatlan gazdagsága. Kutatásaimat tovább folytatva, meglepetésem egyre nőtt. Tekintettel a kérdéses országok aránylag csekély területére – összesen negyven-ötvenmilliónyi a lakosság – a népzenenek ez a változatossága valóban csodálatraméltó. Még figyelemreméltóbb ez, ha összehasonlítjuk más, többé-kevésbé távoli vidékek, például Észak-Afrika parasztszenéjével, ahol az arab parasztszene annyival kevesebb változatosságot árul el.

Mi lehet az oka ennek a gazdagságnak? Hogyan alakulhatott ez ki? Erre a kérdésre csak később jött válasz, akkor, amikor a különböző kelet-európai népektől már elegendő anyag állt rendelkezésre a tudományos analízis számára. Az egyes nemzetek népzeneinek összehasonlítása azután tisztán megvilágította, hogy itt a dallamok állandó cseréberéje van folyamatban; állandó kereszteződés és visszakereszteződés, amely évszázadok óta tart már.

Most igen fontos dolgot kell hangsúlyoznom. A dallamoknak ez a cseréberéje nem olyan egyszerű, mint sokan hinnék. Mikor egy népi dallam valamely ország nyelvi határait túllépi, előbb vagy utóbb bizonyos változásokon megy át, amelyeket az új környezet és különösen a nyelvi különbözőség megkíván. Minél nagyobb a két nyelv különbsége kiejtésben, hanghordozásban, metrikus viszonylatokban, szótagépítkezésben stb., annál nagyobbak a változások, amelyeken az „emigrált” dallamok – szerencsére – átmehetnek. „Szerencsére” – mondom, mert ez a jelenség önmaga nemzi és emeli a típusok és altípusok számát.

Előbb a „kereszteződés és visszakereszteződés” kifejezést használtam. Ez a „visszakereszteződés” általában a következőképpen történik: egy magyar dallamot átvesznek például a szlovákok és szlovakizálják; ezt a szlovakizált dallamformát aztán a magyarok esetleg újra átveszik és a dallam „visszamágyarosodik”. De – és ismét azt mondom: szerencsére – ez a visszamágyarosodott forma különbözni fog az eredeti magyar formától.

Nyelvészetet kutató tudósok sok hasonló jelenséget találnak a szavak vándorlásával kapcsolatban. A népzene életének és a nyelvek életének valóban sok közös vonása van.

Megszámlálhatatlan tényező magyarázza a dallamoknak ezt a csaknem megszakítás nélküli cserélődését: társadalmi körülmények, egyéneknek vagy népeknek önkéntes vagy kényszerű kivándorlása, kolonizálása. Köztudomású, hogy Kelet-Európát (az oroszok, ukránok és lengyelek kivételével) főleg kis népek lakják, amelyek egyenként tíz, vagy még kevesebb milliónyi lelket számlálnak, s az országhatárokon nincsenek áthatolhatatlan földrajzi akadályok. Egyes területeknek teljesen vegyes a lakosságuk, ez háborús pusztítások eredménye, mert a lakatlanná vált területeket betelepítésekkel népesítették be újra. Ezek között a népek között a folyamatos érintkezés igen könnyű volt. Azonkívül hódítások is voltak (például a Balkán tö-

Pásztor Ditta és Bartók Béla

rök hódoltsága). Hódítók és meghódítottak összevegyültek, nyelvük és népzenejük is kölcsönösen befolyásolta egymást.

Az idegen anyaggal való érintkezés azonban nem csak a dallamok kicserélődését eredményezi, hanem – és ez még fontosabb – új stílusok kialakítására is ösztönöz. Ugyanakkor azonban a régi és kevésbé régi stílusok is életben maradnak, ami a zene újabb gazdagodását vonja maga után.

Az a tendencia, hogy az idegen dallamokat átalakítsák, megakadályozza e népek zenéjének nemzetközivé válását. Minden ilyenfajta zenei anyag, bármilyen heterogén volt is eredetileg, ilyen módon jellegzetesen egyénivé válik.

A kelet-európai népzene jelenlegi helyzete a következőkben foglalható össze: az egyes népek népzenei között való szakadatlan kölcsönhatás eredményeképpen a dallamoknak és dallamtípusoknak óriási méretű gazdagsága támadt. A végeredményképpen kialakult „faji tisztátalanság” tehát határozottan jótékony hatású.

És most nézzük az ellenkező esetet. Ha az ember egy észak-afrikai oázist, pl. Biskrát vagy valamelyik szomszédos faluját meglátogatja, meglehetősen egységes és egyszerű szerkezetű népzene hall, amely ennek ellenére igen érdekes. Aztán, ha az ember – mondjuk – ezeröttszáz mérfölddel tovább haladva kelet felé, Kairóban és környékén hallgat népzene, pontosan ugyanazokat a dallamtípusokat hallja. Nem sokat tudok ugyan Észak-Afrika arabul beszélő lakosságának vándorlásairól és történetéről, még-

is azt merném állítani: ilyen egység ekkora hatalmas területen azt bizonyítja, hogy itt aránylag igen kisméretű népvándorlás és lakosságcsere mehetett végbe. Még egy tényező játszik itt szerepet. Az észak-afrikai arab népek számban nagyobbak a kelet-európai népeknél, sokkal hatalmasabb területen élnek és hamita népek néhány szét-szórt szigete kivételével (kabilok, sauják, targik) nem ve-gyülnek különböző fajú és nyelvű más népekkel.

Nyilvánvaló, hogy ha a népzene megmaradását a közeli és távoli jövőben remélnünk szabad (ami meglehetősen kétséges kilátás, tekintettel a világ legtávolabbi részeibe is gyors iramban benyomuló magasabb kultúrára), akkor a kínai fal mesterséges felépítése, egyik népnek a másiktól való elválasztása nem sok jóval biztat a népzene fejlődésére nézve. Idegen befolyás elől való teljes elzárkózás stagnálást jelent; jól asszimilált idegen hatások lehetőséget adnak a gazdagodásra.

A nyelvek és a művészetek életében jelentős párhuzamok vannak. Az angol nyelv, más germán nyelvekkel összehasonlítva, kevert; szókincsének mintegy negyven százaléka nem-angolszász eredetű. Mégis összehasonlíthatatlan kifejezőerő és egyéni szellem fejlődött ki benne. Ami Európa műzenéjének fejlődését illeti, minden muzsikusz tudja, milyen messzenyúló és szerencsés következményei voltak annak, hogy a tizenötödik századbéli németalföldi zenei stílus átplántálódott Itáliába, s később Itáliából különböző hatások terjedtek az északi országokba.

Bonchidától Bonchidáig

Zene + történet • Hanglemez + könyv • Piliscsabai Táncház Egyesület, 2018.

FELÜTÉS

Tizenhat éve, hogy először betettem a lábam Bonchidára, azóta minden évben felkeresem. Akkor azt gondoltam, a népzene-tudósok már mindent leírtak és tudnak erről a faluról. Gyönyörűen díszített, sajátos mezőségi zenéjét már sokan tanulták, sok lemezen kiadták. Muzsikája egyértelműen „úri hatásról” tanúskodik, ezt senki nem vitathatja. Kutatni kezdtem, hátha találok erre bizonyítékot. Nem találtam. A feltételezésekkel ellentétben egészen más következtetésre jutottam. A bonchidaiak – és választói – ugyanis nem mezőségieknek, hanem – mint Kallós Zoltán is írja tanulmányában – „szamosvölgyieknek vagy erdőhátiaknak vallják magukat”. [Kallós Zoltán: *Bonchidai gyűjtés, 1964. ZTI_Mg_01736b 235*] Eddig is elkülönült a falu a mezőségi zene birodalmától, érződött, hogy valami más, „úri-
asabb”. Én azt mondanám, polgáriasultabb, a díszítésmód alapján könnyedebb, szopor-
kázóbb, nem súlyos mezőségi, hanem „elő-

kelő” Kis-Szamos menti. A Kis-Szamos bal partján úgy muzsikáltak, olyan zenekari összeállításban, olyan dallamokat, mint Bonchidán vagy Válaszúton, anélkül, hogy ott Bánffyak éltek volna.

E kiadványban, mely két lábon áll, zene és történelem, ezt szeretném bemutatni hanglemez és könyv formájában.

*

ZENE

A hanglemezt kiváló zenészekkel készítettem, olyan, ugyancsak kitűnő bonchidai és környékbeli adatközlő primások muzsikája alapján, mint Pusztai Endre, Bonc István (Bonchida), Csoma Ferenc (Eszmény), Petrusán László (Kendilóna). Első kérésre mellém álltak zenészbártaim, akik közül ketten is bonchidai származásúak: Enyedi Ágnes és Enyedi Tamás, ők Enyedi Márton és Anna interjúalanyaim unokái.

A lemez a bonchidai románok táncival kezdődik, majd kis kitérőt teszünk a Kis-Szamos bal oldali mellékágainak völ-

gyébe, a Lozsárd menti Eszténybe és a Borsa menti Kendilóna felé, ahol ugyanaz az úri-as ritka magyar hallható, mint Bonchidán, s ugyanaz a hangzásvilág, díszítésmód uralkodik a lassúban és a csárdásban is. Ezért kerültek a bonchidai válogatásba. Ezután visszakanyarodunk a választói katonakisérővel, ritka és sűrű magyarral immár a bonchidai magyarok táncaihoz, rendjéhez. Végül a helyi Rákóczi mars dallamával zárjuk a lemezt.

*

TÖRTÉNET

Mitől ilyen úri-as ez a zene? „Ott élt a híres gróf, Bánffy Miklós, ő taníttatta a zenészeket, a cimbalmost is ő hozatta tanárostul Szatmárból.” Ez az idealizált, romantikus elképzelés él a népzeneész köztudatban. Gondoltam, ha erre találok bizonyítékot, már nem csak mendemonda lesz, hogy egyetlen ember is ilyen nagy hatással lehet a népzene-
re, ha van elszántsága, pénze.

Meghallgattam Bonchida és környéke gyűjtéseit, interjúkat készítettem Kallós Zoltánnal és a még élő öregekkel. Mivel a kastély a második világháború végén leégett, kirabolták, esélytelen volt, hogy bármilyen számlakönyvet, dokumentumot szerezhessenek a gróf életéről, kiadásairól. Márpedig ezek az irományok a zenetörténészek számára igen értékesek lennének. Bánffy Miklós *Erdélyi történet* című regénytrilógiájából mindent megtudhattam a gróf zenei ízléséről, szokásairól, a kastélyban zajló mulatságokról. Másik forráshoz egy másik Bánffy, a Leányváron élő, szintén Miklós útmutatása nyomán jutottam el. A *Bonchidai hírek* című kétkötetes, ezerötyszáz oldalas cikkgyűjtemény kuriózum, a Bánffy-kiállítás nagybecsű darabja. Ennek anyagát Szakács János, bonchidai mérnökember gyűjtötte össze. Saját kezével kimásolta a Kolozsvár környéki újságokban, kiadványokban 1870-től 2000-ig megjelent, Bonchidával vagy a Bánffy családdal kapcsolatos cikkeket. Az interjúk a forrásokkal, tapasztalataimmal együtt új megvilágításba helyezték a nézetet, miszerint a gróf hatása erősen befolyásolta a falu népzenejét. Feltételezem, hogy a nagyrebecsült gróftól, bármilyen nemes gondolkodású, sokoldalú író, politikus, zeneértő, Bartók-rajongó is volt, a népzene, annak értékes volta nem ragadta meg. A cigánysori meztlábás muzsikusok nem léphettek be az ő világába. Talán a bonchidai népzene úri-assága egy korábbi korszakhoz, egy másik Bánffyhoz köthető, de ez már egy következő kutatás tárgya lehet.

Ocskay Rita

1. *Ínvártitá si ceardaș* (Bonc István nyomán)

2. *Bărbunc* (Bonc István nyomán)

3. „*Régi román lakodalmas*”, *figănește, ínvártitá si ceardaș* (Bonc István és id. Kolbász Béla nyomán)

4. *Kendilónai ritka magyar* (Petrusán László nyomán)

5. *Eszményi lassú* (Csoma Ferenc nyomán)

6. *Kendilónai sűrű magyar és verbunk* (Petrusán László nyomán)

7. *Választói katonakisérő, ritka és sűrű magyar* (Pusztai Sándor és Pusztai Endre nyomán)

8. *Menyasszonykísérő, csárdás és sűrű csárdás* (Pusztai Sándor és Pusztai Endre nyomán)

9. *Rákóczi mars* (Pusztai Endre és id. Kolbász Béla nyomán)

Zenei rendező: Halmos Attila

Közreműködnek: Ocskay Rita - hegedű; Enyedi Ágnes, Benkő Dóra Rózsa - ének; Halmos Attila - hegedű, ének; Fekete Márton - brácsa; Huszthy Bálint - brácsa, ének; Enyedi Tamás - cimbalom; Lelkes András - nagybőgő

AKUSZTIKUS, AUTENTIKUS

KERÉNYI RÓBERT SZIGONY ÉS BARÁTAI

Zeneakadémia – Solti terem
2020. február 6., 19.00

*Moldvai, gyimesi, radzsasztáni
kortárs-autentikus népzene*

Közreműködik:

Kerényi Róbert Szigony (furulya, kaval, tilinkó)

Dresch Mihály (furulya, fuhun)

Petrás Mária, Ábrahám Judit (ének)

Tintér Gabriella (ének, gardon)

Sófalvi Kiss Csaba (furulya, kaval)

Nyíri László (hegedű)

Szlama László (koboz)

Benke Ágoston Félix (dob, doromb, tilinkó, levélsíp)

Kerényi Róbert emblemikus figurája a táncházmozgalom második hullámának. Ekkor, az 1980-as évek közepén fordult a figyelem az erdélyi vonószenéről a gyimesi és a moldvai magyarok zenei hagyománya felé. Szigonyt aszkétikus életmódja, népzenei gyűjtései, színpadi játéka, a zenei anyagok végtelenül aprólékos feldolgozása, valamint a hátizsákból mindig előkerülő szalonna és hagyma tették – méltán – legendássá. Ezen az estén a műfaj jól ismert muzsikusaival, zenészbarátaival lép színpadra. A koncert nem hagyományos értelemben vett műsorszámokból áll, hanem nagy szabadsággal előadott, hosszú és improvizatív zenei folyamatokból. A moldvai és gyimesi táncok mellett érdekes dallampárhuzamokat hallhatunk Radzsasztánból is. (Rendező: Zeneakadémia Koncertközpont)

Táncháztalálkozó 2020

SPORTARÉNA

2020. március 22.

vasárnap

folkMAGazin

LELŐHELYEK

TÁNC HÁZ ALAPÍTVÁNY • FOLK MAGAZIN SZERKESZTŐSÉG

1011 Budapest, Szilágyi Dezső tér 6. I. em.

Tel.: (1)-214-3521

Interneten megrendelhető a www.folkmagazin.hu oldalon

NÉPTÁNCOSOK KELLÉKBOLTJA

1137 Budapest, Katona József u. 21. • Tel.: (1)-239-1199

ÍRÓK BOLTJA

1061 Budapest, Andrassy út 45. • Tel.: (1)-322-1645

KALÁKA ZENEBOLT

Bp., V. ker., Deák Ferenc tér 4. • Tel.: (1)-267-5331

A FOLK

1074 Budapest, Dohány u. 84. • Tel.: (1)-351-3341

MESTERPORTA

1011 Budapest, Corvin tér 7. • Tel.: (70)-244-8432

MŰVÉSZETEK PALOTÁJA

BARTÓK BÉLA NEMZETI HANGVERSENYTEREM

Muzsikás karácsonyi koncert

2019. december 28.

A világhírű Muzsikás együttes, mint minden évben, idén is a karácsony és szilveszter közötti meghitt, ünnepi időszakban áll a Müpa pódiumára, hogy művészbarátaik segítségével elrepítse hallgatóságát a zene szárnyán egy régmúlt világba. (Rendező: Fonó)

*

Újév-köszöntő „Örüljete, örvendjete”

2020. január 5.

Szerkesztő: Pál István Szalonna

Közreműködők: Bartina Néptánc Egyesület – Bartina Aprók; Urban Verbunk; Kárpátalja Néptáncegyüttes; Kolo zenekar; Pál Eszter, Guessous Majda Mária, Takács Éva, Agod Alíz, Szerencsés Martina; Kibédi Hagymányórzó Együttes; kalotaszegi hagymányórzó zenészek; Vajdakamarási Hagymányórzó Néptánccsoport; Magyar Állami Népi Együttes tánckara és zenekara, művészeti vezető: Pál István Szalonna, valamint a „Fölszállott a páva” korábbi évadainak versenyzői (Hagymányok Háza)

*

A népzene ünnepe „A tánc háztól a világzenéig”

2020. január 18.

Ágoston Béla és barátai (az Orfeo zenészcsoporthal); Sebő együttes, Andrejszki Judit és Sebestyén Márta; Lakatos Mónika (Romanimo – cigány hallgatók); Góbé; Cimbalom Brothers; Aurevoir; Babra és Erdőfű tánc ház (Müpa)

A TÖRTÉNELEM ORSZÁGÚTJÁN

Naplók, levelek, visszaemlékezések – Kóka Rozália sorozata

„Beszegzett ég alatt”

Részletek Tamás Menyhért Kossuth-díjas költő „verses krónikájából”

(In: Tamás Menyhért: Szövetségben a fákkal. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.)

TEMETETLEN TEMETŐK

Vánszorgó kocsik hosszú sora
mentünk sehonnan valahova
döcögtünk sárban úttalan utakon
a beszegzett ég alatt vakon
amerre vitt vezetett a nyom
keresztül a csont-halottakon
felsebzett répaföldeken át
ahol a fáig nőtt az iszonyúság
szürke koponyák kövekké dermedők
köröttünk betemetetlen temetők
szétesett ajkak, kihunyt árnyék-szemek, -
felidézésüktől ma is remegek
csont-kezek egyikük tenyerén
semmivé-zsugorodott a remény
a másik kézfejebe harap
ölén szétfoszlott ruhadarab
a harmadik mintha élne még
emeli bezúzott csont-fejét
a negyedik csonka fatörzsét ölel –
halottak távol és közel!
Döcögtünk sárban úttalan utakon
a kifosztott ég alatt vakon
felsebzett répaföldeken át
ahol a fáig nőtt az iszonyúság
recsegő küllőinken megállt
a répalevelekre préselt halál
s a semmibe zuhanó testek felett
árkok tömjén-párolgása lebegett.

LESZ-E UDVAR

Túlpárt sirály-röptét követő szemek –
bordáink közt sóhajok örvénylenek
„Tán mégis” – szorítja ajkunk a reményt
tán sehova vánszorgásunk véget ért
gyül égnek lendül a pillanat
mit két kín között a vígasz ad
s az öröm mely e szétmorzsolts táj felett
azt hittük megkövült végleg elveszett
sűrül magasul bennünk a hit
győzzük a föld roppanásait
bár jegenyéi varjaktól gyászosak –
lesz-e udvar mely minket majd befogad
árkai holtakkal tele
mélye vulkán seb hallik üzenete
hú gyökereinknek biztató szava:
Ideviláglik már az új óhaza!
Erezze szívünket
Ideviláglik már az új ó-haza!
Ideviláglik már az új ó-haza!
gyújt vadgyors tüzet ereinkben a vér
amint szemünk sebesült fáihoz ér
Fák! Fák! Fák! Fussatok közelebb
erezzé szívünket gyökér-szövedék
Jegenyék tölgyek övezetek körül
ne hanyódjunk szélhordta esetlenül
Akácok nyírek gyertyánok kőrisek
mind-mind kik anyaföldünket őrzitek
ágban kéz vezessetek becézzetek
véges utat érjen e szekér sereg!

FÁJDALMAINK RÉTJE

Vak utak még vakabb éjjelek
roppanó csönd és roppanó képzelet
földbe szúrt csontok árnyéka szanaszét
húst szórt növeszt rajuk a sötét
könnyet gyújt az üres szemgödör
egy kiszikkadt ajak ránk köszön
a fogak közt vérszínű vadfű virág
mind reszketve őrzi illatát
küllőkhöz vert álmok szakadékain
tovább nő töredezik a néma kín
túl vagy most vagyunk a halál küszöbén
védtelen leroskad újra a remény
Súlyos ég! Béna ég! Sebes ég!
Meddig kell halottaiddal menni még!
Meddig e téboly vad futás
ad-e a sors e népnek valami mást
átlótt szárnyakkal meddig kísér
az alvókra zuhant madéfalvi éj?

Dr. Andrásfalvy Bertalan ünnepi köszöntője a bukovinai székelyek hazatérésének 75. évfordulóján

(Elhangzott Budapesten, 2019. november 23-án, a Hagyományok Házában megrendezett Bukovina Napon)

Tisztelettel köszöntöm a megemlékezésre összegyűlt honfitársaimat!

Megköszönjük a Teremtőnek, hogy a legkeserűbb sorsú magyar népcsoport végre hazaérkezett. Nagy ajándék ez a hazának, mely tényleg kikergette szülőföldjükről a bukovinaiak őseit, úgy, ahogy azt az ellenségekkel megtenni is szégyen volt ősidők óta az emberi gondolkodásban. A magyar királynő hadserege azon a januári hideg éjszakán, 1764-ben ágyútűz alá vette a Madéfalván összegyűlt fegyvertelen, tárgyalást kérő székelyeket, nem kímélve az asszonyokat és gyermekeket sem. Megdöböntő a párhuzam, 1956-ban is a fegyvertelen, tárgyalni kész tüntetőkre tüzeltek az ávósok a Rádiónál.

A madéfalvi veszedelmet túlélők Moldvába menekültek az ott élő csángókhöz, s csak évek múltán, miután Hadik András közbenjárására kegyelmet kaptak a királynőtől, települhettek le a számukra kijelölt, Kárpátokon túli Bukovinába, idegenek közé. Sorsuk itt sem fordult sokkal jobbra, megalázott jobbágyokként és évtizedek múltán is csak messzi, moldvai birtokokon vállalt, hónapokig tartó részmunkával jutottak kenyérhez.

Ez a bukovinai székely népcsoport ezután sem vesztette el hitét, reményét, a magyarság egyik gyermekáldásban legtermékenyebb népcsoportja volt, és a XIX. század fordulója körül több falut is alapítottak kijelölt, magyarországi tájakon a kirajzott elszegényedettek: az Al-Duna és a Maros mentén. Több család kivándorolt Brazíliába és Kanadába is. Az első világháború során is sokat szenvedtek, a front kétszer is átment rajtuk, és az osztrák-magyar hadseregbe besorozott férfiak közül sokan elesetek a harcokban.

1941-ben a magyar állam segítségével mind az öt bukovinai falu népét csaknem hiánytalanul áttelepítették a Bácskába, melyet Trianon után a szerbek kaptak meg, és betelepítették belső-szerbiai volt katonáikkal. Innen 1944 őszén kellett, szinte mindenüket hátrahagyva, lovas szekereken elmenekülni a szerb partizánokat megsegítő szovjet csapatok elől. Ismét borzalmas sors várt a legdélebbi falvak magyar lakóira. Több faluban is a partizánok, elérve a lakosokat, kivégezték a férfiakat, tömegsírokba dobták őket. A bácskai németekkel együtt menekülő bukovinaiak megálltak az ország nyugati, osztrák határánál, és nem voltak hajlandók újra idegenbe futni. 1945–46 során a hazánkban szétszóródottan meghúzódo bukovinai székelyeket Tolna és Baranya falvaiban helyezték el, ahonnan sok német család a front elől nyugatra menekült. Itt sem fogadták szívesen a menekülteket sokan az itteni magyarok közül. Elterjedt az a hazug hír, hogy a székelyek letelepedése miatt üzték ki az ide a XVIII. század elején betelepített „svábokat”. Sok bukovinai család elvesztett, kivégzett édesapjuk nélkül kapott szállást a megfogyott lakosú sváb falvakban. (A magyar kormány 1945–46-ban sem fogadta el a magyarországi németek „kollektív bűnösségét” és nem volt hajlandó mindnyájukat kiűzni, mint ahogy az a cseheknél és lengyeleknél megtörtént. A kormány szerint csak a háborús bűnösöket lehet ezzel sújtani.)

Miután a csehszlovák állam a visszaszerzett Felvidék összes magyarját át akarta telepíteni hazánkba és a németek kiűzése után megüresedett Szudétákba, az ez ellen tiltakozó magyar kormányt a győztes nagyhatalmak és a Szovjetunió magyarországi „helytartója”, Vorosilov marsall ultimátumára meg kellett kezdeni a németek kitelepítését hazánkban is. Végül meg is kezdte azt a kormány, de nem hajtotta végre teljesen, ez a kitelepítés az itteni németek felét sem érintette. Mégis megmaradt az ide telepített bukovinaiak sértő szándékkal csángóknak való megnevezése és hazug megvádolása kitalált minősítésekkel.

Melyek azok a nagyszerű ajándékok, amiket ezek a székelyek adtak a magyarságnak? Gazdag, sajátos népművészeti és népköltészeti kincset: népdalokat, történeti énekeket, népszokásokat. A lakosság számával összevetve a legtöbb népmesét köztük gyűjtötték fel hazánkban. Körükben az áttelepülés után még évekig elevenen élt a népköltészet eredeti szerepe, funkciója. A keserves énekeket – most balladának is nevezzük ezeket – az tudta, énekelte, aki keserű sorsát, bánatát vagy elkövetett hibáit megnevezve a semmibe kiáltotta. A költészet még eleven szükséglete volt e népnek, a művészettel, a szép alkotásával hozta létre szeretettel emberi kapcsolatait. Szépek és sokfélék voltak gyapjú-festékeseik, hímzéseik is. A legcsodálatosabb jellemzőnek nevezhetjük ragaszkodásukat, kitartásukat magyarságuk mellett. Egyetlen más magyar népcsoportnál sem találunk annyi, kevésbé iskolázott embert, aki szinte egész életében e népcsoport magyarságának megtartását, történeti tudatát akarta szolgálni. Az úgynevezett halottas könyvekben, melyekből a virrasztás idején olvastak fel, feljegyezték az egész magyar nép, és kiemelten a bukovinaiak sorsának fontosabb eseményeit és azok idejét. Az ottani, kevés ideig működő iskolákban sem eshetett sok szó ezekről. Magyarnak maradtak így is, minden megaláztatás, gúny és hazugság ellenére. Ezeket a halottas könyveket kézírással másolták, és nem egy nagy áron került eladásra. A bukovinaiak közül többen, akik néhány évig Erdélyben lehettek, vagy áttelepülésük után, már itthon képezhették magukat, megírták a bukovinaiak történetét vagy részt vettek hagyományos műveltségük lejegyzésében, megörökítésében. (Messze a teljesség igénye nélkül néhány név: László János, Gáspár Simon Antal, Sebestyén Ádám, Lőrincz Imre, Kóka Rozália.)

A bukovinai székelyek hazatérésének emléknapján köszönjük meg nekik példamutató kitartásukat és áldozatvállalásukat, köszönjük azt is, hogy ma is, sok fiatal érzi megőrzendő kincsnek, amit hoztak magukkal, és szívből reméljük, hogy sokan lesznek azok, akik örömmel csatlakoznak a hagyományörzőkhöz, felhasználva azt saját és nemzetük javára.

Gondolatok egy fotókiállítás megnyitóján

Az a megtisztelő felkérés ért, hogy mint a Bukovinai Székelyek Országos Szövetségének egyik elnökségi tagja, ma én nyithatom meg a Hagyományok Házában megrendezett Bukovina Nap keretében bemutatásra kerülő fotókiállítást.¹ E kamarakiállítás több mint harminc – a kulturális emlékezet mélyebb rétegeiben pásztázó, gondosan kiválogatott – fotója a bukovinai székelyek máig nagy erővel őrzött identitáselemeinek lenyomatát adja. A kiállítást szerkesztő és rendező Kóka Rozália ezeknek a rétegeknek jó ismerője, a fotókon megjelenített történetekkel, tárgyakkal személyes kapcsolata van, az általuk megidézett történeteknek nem külső szemlélője, hanem annak át- és folyamatos újraélője. Kóka Rozália nevéhez köthető – a bukovinai székelység népmesekincsének gondozásán túl – számos más értékmentő és közösségépítő munka is, miként azt a mai nap eseményei is mutatják.²

A bukovinai székelyek hetvenöt évvel ezelőtti „végleges hazatérése” való emlékezés lehetőséget ad – mondhatni már hagyományos módon – a bukovinai székelyek sorsának, kálváriatörténetének „újramondására”. Ennek a folyamatos „újramondásnak” mindig nagy szerepe volt abban, hogy e népcsoportnak erős szálakkal összekötött csoportidentitását máig sikerült megőriznie. Ahogy Andrásfalvy Bertalan írja a bukovinai székelyek kultúrájáról szóló egyik írásában: már a XVIII. századtól, a halottak melletti, sokszor két napig is tartó virrasztás alkalmával felolvasott halottas könyvek a szokásos énekszövegek, imádságok, katekizmusból vett részek mellett fontos, világias témájú szövegeket is tartalmaztak, melyek rendkívüli jelentőséggel bírtak a népismeret, a közösségi történeti tudat kialakítása és a táji-népi kultúra megismerése szempontjából. Ezeket a halottas könyveket bukovinai székely emberek készítették, az írni-olvasni alig tudó közösségben mindig akadt néhány erre alkalmas, a szükséges műveltséggel rendelkező ember (például László Márton).³ A kifejezetten egyéni életsorsokat megelevenítő, személyre szabott és folyamatosan „újramondott” népének, a keservek sorában pedig olyanokat is találni, melyek az egész közösség, mai modern szóval élve, „életeseeményeit” mesélik el.⁴

A mai nap programja – és ennek részeként ez a fotókiállítás – újabb építőköve ennek az „újramondásnak”. A kiállítás alap gondolata szerint igyekszik bemutatni a bukovinai székelyek 1941-es bácskai telepítése és a napjaink között eltelt időszakban is megőrződött „ereklyéinket és emlékeinket”. Arra a kérdésre próbál válaszolni, hogy melyek azok a képek, tárgyak, személyek, amelyek a nép jelenét összekötik a múlttal? Melyek azok az „emlékezeti horgonyok”, amelyek hozzáláncolnak minket elődeinkhez, az általuk megőrzött és továbbadott történetekhez.

A fotókat előzetesen végignézve, számomra a „folyamatos úton lét” és „folyamatos otthonkeresés” gondolata volt a legerősebb elem. A Kárpátok nyugati oldalán élő székelyek már a XVI. században is szívárogtak át a hágókon túlra, elsősorban Moldva területére. Ez a következő évszázadokban is folytatódott, és elsődleges oka a jobb életkörülmények keresése, a jobb megélhetés reménye volt.⁵ Ugyanez a törekvés motiválta e népet, hogy a XVIII. század utolsó harmadában, az 1774-ben a Habsburg-birodalomhoz került és gyéren lakott Bukovina területére telepedjen, illetve ide telepítsék őket, megalapítva az öt bukovinai székely falut.⁶ Ez a részben spontán és részben szervezett keretek között zajló vándorlási folyamat mindhárom fél – az elköltöző székely földművesek, a földbirtokosok, illetve az állam – érdekeit egyaránt szolgálta. Útra kelt és ide

került őseink sokszor jobb életkörülmények között éltek, mint az „otthonmaradtak”, és megpróbálták itt új otthont alapítani.

A bukovinai székelyek kulturális emlékezetében a kivándorláshoz kapcsolódóan mégis Madéfalva és az 1764. évi, a székely határőrezredek felállítására körüli konfliktus, a több mint kétszáz halálos áldozatot követelő sortűz emléke az első emlékezeti horgony, a kiindulópont. Az eredeti haza elhagyásának „emlékezethelye”, egy fontos, az indulás helyén földbe ütött cölöp, a madéfalvi emlékmű. Ezért kezdődik ez a kiállítás is a bukovinai székelyek vándorlását bemutató – és minden e népcsoporthoz tartozó emlékezetében rögzült – térképpel, illetve a madéfalvi emlékművet és emléktábláját bemutató fotókkal. A XIX. század végén emelt emlékmű (1899) – ahogyan az emléktáblán olvashatjuk is – az ősi székely szabadság elnyomásának állít emléket, annak ellenére, hogy a hivatkozott társadalmi állapot a XVIII. század közepén már a székelyek csak egy része esetében volt társadalmi realitás.⁷ Az emlékmű másfelől a XIX. század végi magyar nemzetállam-építési törekvések lenyomata is volt. A millennium utáni évek országos és helyi magyar politikai elitje igyekezett az itt élő nemzetiségek tudtára adni, hogy a politikai értelemben vett nemzet magyar. E törekvés részeként kapott még nagyobb jelentőséget a határokon kívülre került magyarság sorsának ügye, illetve új erőre kapott a már a reformkorban elinduló diskurzus, mely az elszármazott közösségek megtalálása, tudományos megismerése és később esetleges hazahozatala körül folyamatosan alakult ki.⁸

A világháború előestéjén, 1914-ben Kodály Zoltán gyűjtőúton volt a bukovinai falvakban is, melynek emléke később is élénken élt e közösségekben, valamint a néprajzkutatás körében további gyűjtőutakat inspirált. A Kodály-tisztelet tovább élt a bukovinai székelyek körében, személyes kötődéseket alakított ki, és csoportidentitást kívülről erősítő tényező lett. Kodály hetvenedik születésnapján egyik bukovinai adatközlője, özvegy Lőrincz Antalné is részt vett a budapesti Erkel Színházban rendezett ünnepségen, melyről egy szintén sokszor látott fotó maradt emlékül, és látható a kiállítás részeként is.

A bukovinai magyarok lélekszáma a XIX. század végére jelentősen megnövekedett, melyet a családok növekedése mellett a folyamatos idevándorlás is táplált. Az akár tízszeresére is megnövekedett települések határában lévő földek elaprózódtak, a megélhetés már nehéz volt.⁹ Ez táplálta a XIX. század végének nagy kivándorlási hullámát, nem csak az „óhazába”, hanem a tengerentúlra is sok bukovinai székelyt sodorva. Az egyéni életutak szempontjából ezek az „útrakelések” nem mindig voltak sikertörténetek, az új otthon alapítása sokszor vitákkal volt terhelt. Az országos sajtóban is visszhangra talált események tovább erősítették az – ekkor már a bukovinai magyarok körében is megerősödött – szervezett „hazatelepülés-hazatelepítés” gondolatát. Erre végül az 1941-es év háborús viszonyai között került sor, a magyar kormányzat telepítése révén jöttek létre a bácskai székely települések, az innen kitelepített szerb lakosság helyén. Erről az újabb „útra kelésről” és annak körülményeiről villantanak fel képeket a kiállítás következő fotói. Az útrakelés, a lovasszekér és a vonatok megpakolt és feldíszített vagonjai ezeknek az időknek az emlékezetében fontos motívumok. Az 1941-es eseményről a korabeli magyar filmhíradók propaganda-beszámolókat készítettek, melyeknek elsősorban a trianoni határokhöz kapcsolódó revíziós célok megvalósulása szempontjából volt jelentősége. E kétféle megközelítést – a szegénységből menekülő, útra kényszerü-

Kőkeresztek az andrásfalvi temetőben – Fotó: Juhos Nándor

Az andrásfalvi templom nagyharangja, amit elkoboztak a román hatóságok - Fotó: dr. Bognóczy Géza, 1941.

Mária Világkirálynője, Domonkos Béla, 1992. Érd, Karmelhegyi Boldogasszony templom – Fotó: Csoma Gergely

Bukovinai székely vetett ágy, Kismányok, tájház – Fotó: Csoma Gergely

Menyasszonyi láda, készítette Dolha Márton, Hadikfalva 1868. Érd, Magyar Földrajzi Múzeum – Fotó: Puskás Katalin

lő és a dicsőségesen hazatérő – bukovinai családok képét is egy-egy fotó mutatja be.

A háború további alakulása miatt 1944 őszére a délvidéki helyzet nem volt tartható, az ide visszatérő szerbek elől elkezdődött a székeleyek menekülése. Az itt töltött három esztendő nem volt elég a gyökérveréshez, az „otthonteremtéshez”, az új kulturális, természeti és gazdasági környezetbe kerülő, korábbi kereskedelmi kapcsolataikat is elvesztő családok számára.¹⁰ A közel egy évig tartó átmeneti helyzet után a „végleges hazaérkezés” Tolna, Baranya és Bács-Bodrog megye településeire, az innen kitelepített németység házaiban vehette kezdetét. A beilleszkedés azonban itt is hosszú időt vett igénybe, a meggyökeresedés érzésének kialakulásához és az építkezés megkezdéséhez az 1960-as, 1970-es évekig kellett várni. Időközben a családok egy része Érdre és környékére telepedett át. E helyzet ellenére a korabeli népességcserék és népmozgások tapasztalatai alapján elmondható, hogy a bukovinai székeleyek maradtak meg leginkább eredeti telepítési helyükön (a családok összeköltözését leszámítva), nem szóródtak tovább,¹¹ illetve erős csoportidentitásukat máig sikerült megőrizniük. Ebben fontos szerepe volt a már korábban említett „emlékezeti horgonyoknak”, a magukkal hozott ereklyéknek, és a történetek „folyamatos újramondásának” is.

A kiállítás fotóin végigvonuló másik fontos gondolati ív, a vallási értelemben vett „úton lét”. A bukovinai magyarság hitélete rendkívül erős volt, a közösség legfontosabb szervezői a papok, lelkészek voltak. A régi-új haza megalapításának, a hazatérésnek a gondolata is elsősorban körükből indult ki. Az itt bemutatott fotók egy részén az elhagyott öt falu katolikus és református templomainak mai állapota látható. Ezeket a helyeket a bukovinai székely közösségek a mai napig rendszeresen látogatják. A nem mozdítható, az ősök sírjait őrző temetők gondozása kiemelt feladat az utódok számára, melyek felújítására, rendbetételére anyagilag is áldoznak.

A hitélethez kötődő fontos, mozdítható emlékek a mai napig velünk vannak ezekből a templomokból, melyek az „emlékezés további horgonyai” is egyben. A korabeli fotón látható andrásfalvi templom nagyharangját ugyan 1941-ben elkobozták a román hatóságok, de a kisebb, mozdítható tárgyakból többet is sikerült megmenteni. A fotókon szintén látható hadikfalvi oltárkép, a szentség-

tartó és a Szent Antal szobor ma a felsőnáni imaházban található. Szent Antal szobrát a hadikfalvi, majd felsőnáni harangzó, Illés Albert mentette meg. Az istenségi templomból való feszületet sokáig Elekes Dénes plébános őrizte, majd a nagymányoki tájházba került. A hadikfalvi templomi zászlókból is sikerült néhányat megmenteni és felújítani. Ezekből kettő ma az érdi Kármelhegyi Boldogasszony templomban található.

Mindezek mellett a „véglegesen hazatérő” bukovinai székeleyek számára ma az egyik legfontosabb zarándokhely Kismányok, és az itt felépült Magyarok Nagyasszonya templom. A templom építését csodálatos módon két, gyermekkorukban Nagymányokról kitelepített sváb ember, Leicht Ádám és felesége Angéla, illetve az ő németországi pénzgyűjtő akciójuk – svájci adományokkal kiegészülve – tette lehetővé.¹² Így 1988–89 folyamán, az egész falu összefogásával elkészült az az újabb cölöp, amelyet a megérkezés helyén ütöttek szimbolikusan a földbe a bukovinai székeleyek. A hadikfalváról elmenekített Madonna-szobor – amelyet még dr. Németh Kálmán plébános hozott magával, és később Illés Albert jezsuita páter újított fel – itt kapott helyet, és a templom lett a környékbeli (és a most már innen nézve külhoni) székeleyek egyik zarándokhelye.¹³ 1992-ben az Érdi Bukovinai Székely Népdalkör frissen kapott Európa-díjából készítette egy másik fotón látható Mária Világkirálynője bronzszobrot, Domonkos Béla alkotását.

A kismányoki templom építése előtt az ide érkező székeleyeknek a falu központjában, egy kitelepített sváb család házában rendeztek be szükségkápolnát. A liturgikus felszereléseket és a berendezéseket (keresztút, tabernákulum, szószék) apránként egy bukovinai székely faragó, Gáspár István készítette el. A templom építésekor ő már nem élt, így a munkát a szintén bukovinai székely faragó, Tusa István fejezte be.¹⁴ A templom belső terébe komponált székelykapu, a faragott padosorok, a melléktár és a csillár gyönyörű összehatást mutatnak, és őrzik a bukovinai székeleyek kulturális örökségét. Hasonlóan csodálatosak a hidasi református közösség templomának építési körülményei is, melyről szintén láthatunk egy fotót a kiállításon.

Az emlékezeti cölöpök, horgonyok leütése azonban nem ért véget az 1990-es években. 2019-ben készült el a hajdani kismányoki szükségkápolna melletti udvaron – szintén a közösség összefogásából – az első bukovinai székely tájház, mely autentikus anyagokból, hagyományos módszerekkel és formában épült meg. A ház mellett kialakított „Csobotok kápolnája” fogadja be a szintén hadikfalváról való, kisméretű Piéta-szobrot. A tájház berendezését magánadományozások és kölcsönzések tették lehetővé. Az épület és a hely a bukovinai székely kulturális örökség megőrzésének fontos helyszíne, ahol a következő generációk nem csak a hitélethez kapcsolódó ereklyékkel, hanem a bukovinai elődök épített, tárgyi kultúrájával is találkozhatnak. Minden itt elhelyezett tárgynak (pl. bukovinai székely vetett ágy) külön, a személyes emlékezethez köthető története is van, ami mindegyiküket élővé teszi. Így van ez a kiállítás utolsó fotóján látható, Hadikfalván készült menyasszonyi láda esetében is, mely a kiállítás összeállítójának, Kóka Rozáliának családjában készült, még 1868-ban.

Az ezekhez a tárgyakhoz kapcsolódó történetek megörökítése és továbbadása az idősebb és a fiatalabb nemzedékek közös feladata. Amíg az „újramondás” folytatódik, addig nem lankad az emlékezet, és az átadás – még ha bűvópatakként is – folyamatos lesz. Fogadják szeretettel a kiállított – korabeli archív, illetve Juhos Nándor, Csoma Gergely és dr. Sebestyén Ferenc által készített – fotókat, ezeket nézegetve beszéljessenek el a rajtuk látható eseményekhez, tárgyakhoz, esetleg saját családjukhoz kapcsolódó történetekről, tegyék őket élővé, mert a múlt benne él a jelenben.

Csibi Norbert

JEGYZETEK

- 1 *A bukovinai székeleyek ereklyéi és emlékei 1941–2019.* című fotókiállítás 2019. december 14-ig tekinthető meg.
- 2 *Bukovina Nap – A bukovinai székeleyek végleges hazatérésének 75. évfordulója alkalmából.* Hagyományok Háza, Budapest, 2019. nov. 23.
- 3 Andrásfalvy Bertalan: *A bukovinai székeleyek kultúrájáról.*
In: Együtt élő népek – eltérő értékrendek. Andrásfalvy Bertalan válogatott társadalomnéprajzi tanulmányai. Szerkesztette: Máté Gábor. Budapest–Pécs, 2011. 381.
- 4 Andrásfalvy 2011. 380.
- 5 Papp Árpád: *A zenélő kút. A bukovinai székeleyek a Bácskában (1941–1944).* Budapest–Zenta, 2017. 16–17.
- 6 Istenségi (1776), Fogadjisten (1776), Hadikfalva (1785), Józseffalva (1785), Andrásfalva (1786).
- 7 Papp 2017. 19.
- 8 Papp 2017. 9–10. A téma a magyar parlamentben is felmerült, a hazatelepítés érdekében 1882-ben Csángó Bizottság, 1883-ban Csángó-Magyar Egyesület alakult. Az Al-Duna mellékére (Dévára és Hunyad megyei falvakba: Székelykeve, Sándoregyháza, Hertelendyalva) ekkor volt nagyobb létszámú áttelepülés.
- 9–10–11 Andrásfalvy 2011. 378–379.
- 12 Interjú Csillag Etelkával. *Etelka, a nép leánya.*
In: Napsugárkisasszonyok a történelem sodrában. 2. kötet. Szerkesztette: Kóka Rozália. Budapest, 2012. 19–20.
- 13 Minden év október 8-ához (Magyarok Nagyasszonya ünnepe és a templom felszentelésének napja) közel eső vasárnap a kismányoki katolikus búcsú napja.
- 14 Kóka 2012. 21.

Az ádámosi banda kontra- és bőgőkísérete

Az erdélyi Vízmelléken működő vonósbandák kifejezetten régis játékmódot őriztek meg

A vonósbanda alapját a hegedű–kontra–bőgő trió adja, ahol a hegedűk vagy a kontrák száma megduplázódhatott (a bőgőé sohasem). A kontra régebben a prímkontrát jelentette. A prímkontrát a hegedűből alakították át oly módon, hogy levették a legmagasabb e^2 húrját, a másik három húrt pedig a húr tartó láb egyenesre vágásával vagy kis papír alátétekkel egy síkba emelték. Ezáltal a prímkontra mindhárom húrja ($g-d^1-a^1$) egyszerre szólaltatható meg. A szóbeli adatok megerősítik, hogy ezt a kontra-típusú hangszeret korábban Erdély több vidékén is használták, de a XX. század végére már csupán a szászcsávási cigányzenészek használták alkalmyszerűen, leginkább a gyűjtők kérésére. A prímkontráról bővebben Szánthó Zoltán tanulmányában¹ olvashatunk. Ezt a kontra-típust a XX. század folyamán felváltotta a nagyobb testű – ezáltal nagyobb hangú – brácsából készült háromhúros kontra, melynek hangolása annyiban tér el a prímkontrától, hogy az A-húrt egy oktávval mélyebbre hangolják (erre a célra egy szekunddal magasabbra hangolt G-húrt használnak). Ezen a háromhúros brácsán ugyancsak egyenes a húr tartó láb, és a leggyakrabban, $g-d^1-a$ hangolás mellett néhány kontrásnál találkozhatunk egy mélyebb, $g-d-a$ hangolással is (ebben az esetben C-húrt helyeznek fel középre, és azt hangolják egy szekunddal feljebb). A vízmelléki kontrások kizárólag dúr hármashangzatokat használtak, és a dallamokat egyszerű, dúr mixtúrás harmonizálással kísérték. Ezek közül is nyugodtabb tempóival, egyszerűségével kiemelkedik az ádámosi banda, és a kontrások játékanak szépsége ebben a muzsikában a szinte megingathatatlan, monoton lüktetésben rejlik. Az akkordhasználatuk nagyon tudatos, állandó harmóniai sémákkal, lényegében akkordtévésztesek nélkül muzsikáltak. A vonókezelésükről általánosan elmondható, hogy erőteljes, dinamikus. Ritmusvariációkat, kiállásokat és sorvégi lezárásokat csak a legkritkább esetben használtak. Leggyakrabban a vonósok számára kényelmes A, D és G hangnemekben játszottak, ez alól csak néhány cigány táncdallam és szokásdallam (pl. „hajnal”) jelent kivételt.

A hagyományos bélhúrokat használó nagybőgősök két vagy három húrt tettek a hangszerükre, és elsődlegesen ritmikai szerepet töltek be a bandában. Ez azt jelenti, hogy a kontrás által fogott harmóniákhoz illeszkedő alaphangok kevésbé voltak fontosak, mint a ritmikai alap biztosítása. Mindemellert ők is törekedtek a dallamot valamilyen módon hangokkal is alátámasztani, erre jó példa az időnként hallható dallamimitálás, a dallam egy jellegzetes motívumának, esetleg felsorának megjelenése a bőgőszólamban. Lassabb tempónál ez gyakrabban megfigyelhető, míg a tempó gyorsulásával a bőgőszólam is egyszerűsödik. Ugyancsak a bőgő ritmikai szerepének elsődlegességét mutatja az esztamos kíséretű táncoknál a pengetés, ami nem finom pizzicatót jelent, hanem a húrok és a kézfej erőteljes csapkodását a fogólapon. A kontrások és a bőgősök vonójukat régebben házilag készítették, a klasszikusnál vastagabb és rövidebb volt. A boltból beszerezhető gyári vonók csupán a későbbi gyűjtések időszakában terjedtek el a falusi zenészek között.

Mielőtt belefognánk a kontrások és bőgősök játékanak, vonókezelésének részletesebb elemzésébe, érdemes sorra venni a fellelhető gyűjtések kísérő hangszereseit, hiszen az ádámosi cigányzenészekkel

Kozák József prímás, Jónás István kontrás, Vörös Didi István bőgős, 1980 körül
Fotó: Kása Béla

készült felvételeken több kontrással és bőgőssel is találkozhatunk. Érdekeség, hogy míg a szomszédos Magyar Királyfalva zenészeinek játékát már az 1960-as évek elejétől többször is rögzítették, addig az ádámosi zenekarral – tudomásunk szerint – az első gyűjtést Pevsovár Ferenc készítette 1974. július 17-én a szomszédos Küküllődombón. Azon a felvételen *Demeter Zoltán* prímás (sz. 1927) muzsikált, játékát *Jónás István* (sz. 1938. Ádámos) kontrás kísérte. Jónás István több gyűjtésen is hallható: ő játszik Kallós Zoltán 1976-os és Lőrincz Lajos 1978-as felvételein, valamint a *Vízmelléki népzene* kötet² alapjául szolgáló 1992-es gyűjtésen is ő az egyik kontrás.

Szintén többször találkozhatunk a másik kontrás, *Jónás Alexandru* (sz. 1952. Ádámos) nevével. Az ő játékát nem csak az ádámosi zenekarral készült gyűjtéseken hallani, hanem az 1980-as és '90-es évekbeli felvételeken kontrázik pl. a magyar királyfalvi Lukács Lajos „Gamizsi” vagy a magyarsülyei Barabás Ferenc „Peci” mellett is. Játékát többek között Demény Piroska, Pávai István, Lengyel László és Inagaki Norio is felvette, így róla is bőséges hang- és videoanyag áll rendelkezésünkre.

A harmadik említésre méltó kontrás, a 2015. szeptember 8-án elhunyt *Kozák József* (sz. 1949. Ádámos) – nem összetévesztendő az azonos nevű ádámosi prímással, akinél tizennégy évvel fiatalabb, és elmondása szerint annak az öccse volt. Az 1970-es évek végétől ő is több felvételen játszik, részben testvéreivel, részben más ádámosi és magyar királyfalvi zenészekkel, így – többek között – az 1998-as *Utolsó Óra* gyűjtéseken is ő kontrázik. Bár régebben mindkét falunak volt saját bandája, az 1990-es évek végére a két település már csak együtt tudott kiadni egy bandát. Emiatt az *Utolsó Óra* felvételein az egyik prímás és a bőgős magyar királyfalvi, míg a másik prímás és a kontrás ádámosi volt.³

Az ádámosi zenekarral készült folklórgyűjtéseken az alábbi bőgősök muzsikálnak: *Vörös Didi István* (sz. 1923), ő bőgőzik Kallós Zoltán 1976-os gyűjtésén; *Demeter Salamon* (sz. 1929. Ádámos), ő

játszik Pesovár Ferenc 1974-es és Lőrinc La-
jos 1978-as felvételén, valamint Deák Már-
ton 1980-as években készült lakodalmi fel-
vételein; *Vaszi István* (sz. 1942. Ádamos),
játékát Fekete Antal „Puma”1980-ban,
egy sövényfalvi lakodalomban készült fel-
vételen hallhatjuk; végül az 1992-es gyűj-
tésen szereplő *Puja János* (sz. 1945. Di-
csőszentmárton), aki húsz éven át állan-
dó bőgőse volt Kozák József primásnak.

A közép-vízmelléki hagyományos ma-
gyar táncrendben a táncok az alábbi sor-
rendben követik egymást: *magyaros* (gyors
pontozó), *lassú* (lassú csárdás), *féloláhos*, *szé-
kely verbunk*, *szökő* (gyors csárdás). Az ádá-
mosiak emellett a mikrotájra nem jellemző
lassú pontozót (helyi nevén: *szegényes*) is is-
merték, ugyanis jártak az Alsó-Vízmellékre
is muzsikálni. Egy összeszokott zenekarban
a kontra- és bőgőkíséret ritmikai szempont-
ból teljes egységet képez, és a stabil kontra-
ritmus nem csak a primás játékát segíti, ha-
nem elengedhetetlen a tánchoz való muzsi-
kálásnál. Népzenei előadónál fontos, hogy
a kontra és a bőgő hangjainak egyeztetésén
túl különösen figyeljenek a pontos ritmikai
összecsiszolódásra és a tánczenei folyamat
során megvalósítható apró ritmikai finomságokra!

Kozák József primás, Csizmadia Illés cimbalmos, Jónás Alexandru kontrás,
Muntean József bőgős, 1990. – Fotó: Kása Béla

MAGYAROS

A Maros-Küküllő vidék jellegzetes férfitáncát, a 2/4-es lüktetésű,
gyors pontozót helyi elnevezéssel *magyarosnak* hívják. Erre a zené-
re itt nem csak a férfiak táncoltak a zenekar előtt, hanem párosan is
járták. Kontrakísérete gyors düvő, ahol a kontrás az egy vonóra ke-
rülő mindkét nyolcadot meghangsúlyozza, a vonó végét pedig ha-
tározottan megállítja. A vonóindítást apró „előke” előzheti meg, de
ez esetleges és nem kell kihangsúlyozni. (Szemben a közeli Szász-
csávás kiváló kontrásának, Mezei Ferenc „Csángálónak” a játéka-
val, akinél a gyors pontozó kontrakíséretének meghatározó ritmi-
kai eleme az előke.) Az akkordokat nyolcadonként sosem váltották,
legfeljebb negyedenként, de gyakran előfordul, hogy egész ütemen
keresztül, vagy – pl. közjátékoknál – egész soron keresztül egyet-
len akkordot játszanak. A kontrás nyolcados lüktetésével szemben a
bőgős itt csak a negyedeket játssza. Tempójában nyugodtabb, mint
pl. a szomszédos Kutasföldön járt gyors pontozó. Ritmusvariáció-
kat nem használtak, inkább a stabil, állandó ritmuskíséretet adták.

SZEGÉNYES

Bár a Közép-Vízmelléken nincsen lassú pontozó (más néven: *szegényes*), az ádamosi zenészek átjártak muzsikálni a szomszédos Alsó-Vízmellékre és Kutasföldre is, ahol viszont kérték ezt az ott élő falusiak. Emiatt repertoárjukban megtalálható néhány *szegényes* táncdallam is. Kontrakísérete megegyezik a gyors pontozóéval, ugyancsak 2/4-es lüktetésű gyors düvő, természetesen jóval lassabb tempóban. Időnként kicsit kevésbé hangsúlyozzák a nyolcadokat, de ez a tánc és a tempó függvényében némileg változhat. A bőgő itt is csak egyeket (negyedeket) játszik.

LASSÚ (CSÁRDÁS)

A lassú csárdások (helyi nevén: *lassú*) kontrakísérete erőteljes, fe-
szes 4/4-es lassú düvő, melynek jellegzetessége, hogy a kontrás a
negyedik mellett a közbülső nyolcadokat is meghangsúlyozza, ez-
által négy-négy nyolcad esik a lefelé illetve a felfelé vonóhúzásra.
A hangsúlyok különböző erősségűek: a legerősebb a második és
negyedik negyedre eső, míg a nyolcadok csupán színezik az alap-
lüktetést. A vonó folyamatosan mozgásban van, végig *legato*. Nem
akadhat meg egyetlen hangsúlynál sem, és emiatt olyan lendületes
hatást kelt, mintha ő irányítaná a tempót. A bőgős a közép-erdé-
lyi hangszeres gyakorlatnak megfelelően minden negyedet külön
vonóra játszik, és nem köti össze párosával a negyedeket, mint az
újabb stílusban muzsikáló magyarországi bandák. Nem cél az sem,
hogy a kontrás minden akkordját kövesse, inkább csak a főhangja-
it, a „dallam vázát” játssza a hangszerén.

FÉLOLÁHOS

Ezt a 2/4-es lüktetésű, forgatós jellegű párostáncot a Maros-Kükül-
lő vidék nyugatabbra fekvő kistájain még nem járják, de a Vízmel-
léken már a táncrend részét képezi. Kontrakísérete mérsékelt tem-
pójú gyors düvő, ám a különböző ádamosi kontrások játékában je-
lentős különbségek érzékelhetők. Míg például Kozák József vagy az
idősebb kontrás, Jónás István – hasonlóan a marosszéki korcsoshoz

Didi István „Csuplika” primás, Kozák József kontrás, 1994.
Fotó: Halmos Béla

Kozák József kontrás, Utolsó Óra, 1998. – Fotó: Kása Béla

Didi István „Csuplika” primás, Lukács Ödön bőgős, Kozák József kontrás, Lukács Lajos „Gamizsi” primás, Utolsó Óra, 1998.
Fotó: Kása Béla

JEGYZETEK

- 1 Szánthó Zoltán: *A primkontra – folkradio.hu/folklszemle/szantho_primkontra*
- 2 Horváth Attila – Árendás Péter: *Vízmelléki népzene. Kozák József ádamosi primás dallamai*. Hagyományok Háza, Budapest, 2019.
- 3 Új Pátria 21/50. *Vízmelléki népzene. Ádamos-Kinályfalva*. Árendás Péter (szerk.). Fonó Budai Zeneház – Hagyományok Háza, 2010. FA-301-2.

– megállítja a vonója végét, apró szünetek választják el a nyolcadpárokat, és kifejezetten meghangsúlyozza azokat, addig a fiatalabb Jónás Alexandru szinte összeköti a nyolcadpárokat, és kicsit nagyobb hangsúlyt ad a második és negyedik nyolcadra. Bármelyik kontrakíséretet is nézzük, a nyolcadok egyenletesek, és nem szabad az erdélyi román tánczenére sok helyütt jellemző aszimmetriát beletenni. A bőgős a féloláhosban „dupláz”, tehát itt nem negyedeket, hanem nyolcadokat játszik, és minden nyolcad külön vonóra esik.

SZÉKELYVERBUNK

A 4/4-es lüktetésű székelyverbunk kontrakísérete teljesen megegyezik a lassúéval, olyannyira, hogy ha a táncrend eredeti sorrendjét megszakítva a lassú után mennek át a székelyverbunkba, akkor csak az új dallam jelzi a tánc típus-váltást, a kontralüktetés és a tempó is változatlan marad. Ilyen módon teljesen alkalmas arra, hogy a verbunkot itt szólisztikus férfitánc helyett párosan is táncolják.

*

SZÖKŐ

A 2/4-es szökő kontrakísérete határozott, viszonylag rövid esztam. A bőgő dinamikus negyedeire a kontrás a közbülső nyolcadokon hangsúlyos esztammal válaszol. Ehhez a teljes vonós karjával dolgozik és a vonó alsó felét elhasználja – így a hang rövidebbé a gyors mozdulatnak köszönhető. Szemben a szászcsávásiak szökőjének lendületes, szinte már a gyors dúvóhoz hasonlító kontrakíséretével, az ádamosiak egyszerűen esztamoznak, a negyedeken szünetet hagynak. A régies, egyszerűbb játékmódra jellemzően csak elvétve hallhatunk dallami vagy sorvégi lezárókat, kiállításokat, más ritmusvariációkat pedig egyáltalán nem használtak.

Az ádamosi zenekar kísérő hangszereinek kapcsán szót kell még ejteni *Csizmadia Illés* (sz.1900. Gyulakuta) cimbalmosról, aki az ádamosi zenekarral készült felvételek egy részén játszik. Ő a Kis-Küküllő felsőbb, már Székelyföldre eső szakaszának egyik településéről költözött az 1960-as évek második felében Dicsőszentmártonba, és ezután került kapcsolatba az ádamosi zenészekkel. Bár a Vízmelléken a hagyományos vonósbandában nem használtak cimbalmot, az ádamosiak időnként hívták magukkal egy-egy lakodalomba, és a zenekar 1990. májusi, magyarországi vendégszereplésekor is velük játszott. Játékára nagyobb részben a dallamjáték, kisebb részben a harmóniai kíséret erősítése volt jellemző.

Ugyancsak újabb jövevény a tangóharmonika, amely – Erdély más kistájaihoz hasonlóan – ezen a területen is népszerűvé vált a XX. század második felében. A néprajzi szempontból túlságosan rövid időszak alatt a harmonikajátéknak nem tudtak csak erre a kistájra jellemző sajátos stílusjegyei kialakulni, így az mind harmonizálásában, mind ritmikájában nagyon hasonló az egyéb erdélyi kistájokon (pl. Kalotaszeg, Mezőség vagy Felső-Maros mente) játszó harmonikásokéhoz. Emiatt nem is tekinthetjük a Vízmellék hagyományos népi hangszereinek.

Árendás Péter

Bartók Béla: Török népzene Kis-Ázsiából

Magyar fordítás és kották • Közreadja: Sipos János • II. rész

A KÖZREADÓ BEVEZETŐJE (FOLYTATÁS)

Bartók 1940 áprilisában koncert- és tudományos előadói körútra ment Amerikába, majd 1940. október 8-án végleg elhagyta Magyarországot, de soha nem kért amerikai állampolgárságot, mindvégig magyar állampolgár maradt, mert később haza szeretett volna térni. New Yorkban telepedett le, kutatóként dolgozott a Columbia Egyetemen. Itt a Milman Parry-féle szerb-horvát népdalgyűjtemény dallamait jegyezte le, valamint tanulmányokat készített román gyűjtéséhez és a szerb-horvát női dallamgyűjteményhez.

Általában véve amerikai évei nagy nehézségek között teltek, ahogy Wilhelmine Creelnek írja: „itt tehát félévről félévre élünk”.¹

1943 júniusában ezt írta: „Előkészítettem kiadásra a török anyagomat, egy 100 oldalas bevezetést stb. Mindez nagyon érdekes volt, csak az a baj, hogy rendkívül kevés ember érdeklődik ilyen dolgok iránt, pedig igazán eredeti következtetésekre jutottam, melyeket szigorú levezetés segítségével be is bizonyítottam. És természetesen senki sem óhajtja kiadni ezeket.”²

Bartók nem tudott szerződést kötni a kisebb méretű szerb-horvát női dallamgyűjtemény kiadására, de nem lehetett kiadót találni a *Rumanian Folk Music* megjelentetésére sem. (Ennek hangszeres és vokális köteteit 1942 decemberére fejezte be.)³ Februárban megírta a szerb-horvát tanulmányt, és elkészítette annak az előadássorozatnak több előadását is, amelyet frissen kinevezett vendégprofesszor-ként a Harvard Egyetemen tervezett megtartani. Az előadások nagyon kimerítették, ez először állapotának leromlásához, majd március közepén egy héthetes betegséghez vezetett.

Amikor június végén a New York melletti településre, Saranac Lake-be utazott nyári lábadozásra, magával vitte a török anyag különféle változatait. Szigeti írásából értesülünk arról, milyen fontos volt számára a török gyűjtés: „egy saját maga készítette, kézzel írott török-magyar szótár segítségével török költemények tanulmányozásában merült el. Ágyát elborították a – szintén kézírásos – költemények és a lefordításukra tett kísérletek. Elégedetlen volt a filológusok erőfeszítéseivel, most maga próbálkozott a fordítások elkészítésével.”⁴

Október közepén tért vissza New Yorkba; addigra elkészítette tanulmányának a zenei részen kívüli fejezeteit (bevezetés, szövegek és fordításuk, jegyzetek), valamint a *Zenekari Concerto* vázlatát is. 1943. október 3-án írta a könyvtárnak: „Jelenleg semmit sem lehet tenni a román anyaggal. Szerencsére fel tudom kínálni helyette egy másik, körülbelül feleakkora munkámat. Ennek címe: »Török parasztszene Kis-Ázsiából«. Ez lenne az első olyan, valaha is publikált, török parasztszenét tartalmazó mű, mely rendszeres kutatómunka során készült. A bevezetőben ismertetem, hogy miként lehet bizonyos esetekben egy falusi népzenei anyag hozzávetőleges korát megállapítani, és ez a könyvnek nemzetközi jelentőséget ad. Emellett a bevezetőben sok más, igen érdekes kérdést is tárgyalok.”⁵

Október 15-én a könyvtár elutasította a török könyvet, ráadásul szeptemberi levelében Hawkes közölte, hogy a román kötetek kiadásával is meg kell várni a háború végét.

1944. július 1-jén Bartók elhelyezte a *Turkish Folk Music from Asia Minor* tisztázataát a Columbia Egyetem zenei könyvtárában, amely azután – Bartók legtöbb népzenei kötetéhez hasonlóan – sok évig várta, hogy az olvasók elé kerülhessen.⁶

A mű azóta többször is megjelent, 1976-ban és 2002-ben Amerikában angolul, 1976-ban Magyarországon angolul, 1991-ben és 2017-ben Törökországban törökül. Első magyar nyelvű fordítását e kötet tartalmazza.

Szóljunk végül néhány szót a kis-ázsiai gyűjtés jelentőségéről! Ahogy Bartók írja: „Szándékom az volt, hogy »minta-gyűjtőutat« rendezzek, és ezt követendő példaként állítsam az engem kísérő török urak elé.”⁷

Ez a szándék azonban alapvetően az idő rövidege, és a tolmácsolás nehézségei miatt nem valósulhatott meg az általa elvárt minőségben. Kisebb hiányosságként említhető, hogy különféle gyakorlati megfontolásból egy technikailag nem igazán megfelelő készülékkel, egy Edison-fonográfal dolgoztak. Ennek viaszhengerei csak 2 és fél percnyi folytonos felvételt tettek lehetővé, és hangminőségük sem volt kifogástalan. Saygun visszaemlékezései még egy kutatást gátló körülményt is felidéztek: a régi Edison-fonográfal, melyet Bartók Budapestről hozott, nem lehetett egyidejűleg tisztán felvenni az éneket és a kísérő hangszer hangját.⁸

Bartók az elvégzett gyűjtés több hiányosságát is megemlíti úti beszámolójában: az első három napon nem mehettek falvakba; nem mindig tudták pontosan és egyértelműen megszerezni a dalokkal kapcsolatos adatokat. Nem mindig volt lehetséges a szöveg helyszínen történő leírása sem, azok többnyire csak a fonográf felvételeken lettek megörökítve, ami később nagyobb nehézségeket okozott. Nem tudta rábírní adatközlőit a közös éneklésre, azonban elképzelhetetlennek tartotta, hogy a törökök soha nem énekelnek kórusban. Panaszkodott, hogy „nem sikerült asszonyéneket hallanunk”, és nem tudták meghatározni, mi a különbség a női és férfi repertoár között.

A gyűjtött dallamok kis száma és a gyűjtési terület korlátozott volta miatt sem válhatott ez a munka az anatóliai népzene egy átfogó monográfiájává. De mint a mű címe is mutatja, nem is ez volt a cél.

A kisebb-nagyobb hiányosságok azonban eltörpülnek a gyűjtés jelentősége mellett. Nem kétséges, hogy Bartók minden tudományos munkáját közkézre kell bocsátani, mivel Bartók nem csak szövegének egyik legnagyobb zeneszerzője volt, de ugyanolyan jelentőset alkotott etnomuzikológusként is. Ráadásul különösen fontosá teszi e művét, hogy ez volt Bartók utolsó tudományos munkája, amelyben teljes fegyverzetben tudta alkalmazni népzenekutató módszereinek teljes táráát. Hiába került ki azóta a fősodorból az elemző és összehasonlító népzenekutató, és vette át helyét a kulturális és szociális antropológia módszereivel dolgozó etnomuzikológia; több mint imponáló, ahogyan Bartók törökül tanult, ahogyan törekeny egészsége és a környezet ellenállása ellenére is ragaszkodott a helyszíni gyűjtésekhez, és ahogyan eredményeit széles földrajzi, népi és történelmi összefüggésekben fogalmazza meg.

Bár eredetileg az általa ismert magyar, illetve Volga–Káma-vidéki, pentaton ereszkedő dallamokhoz hasonlókat keresett, pontosan írja le az alapvetően diatonikus török dallamok rejtett pentaton jellegét, és zenei osztályozása is – a tőle megszokott módon – a legteljesebb mértékben tárgyilagos. A legjellemzőbb módon „magyaros csoport”, az 1. dallamosztály dallamai ugyan nem pentaton skálákon mozognak, és nem a magyar népzene III. dialektusterületének dallamaival hozhatók összefüggésbe, a legújabb kutatások szerint mégis van magyar dallampárhuzamuk: mégpedig egy jelentős zenei dallamstílussal, az ún. *pszalmodizáló dallamokkal* hozhatók összefüggésbe. Ma úgy tűnik, hogy az anatóliai és a magyar pszalmodi-

© Sipos János, 2019.

© MTA BTK Zenetudományi Intézet, Gül Baba Örökségvédő Alapítvány, L'Harmattan Kiadó, 2019.

záló dallamok nem a törökségi népzeneiken, hanem az ó-európai–bizánci zenei hagyományon keresztül kapcsolódnak, ám zenei rokonságuk kétségtelen.⁹ Az összehasonlításhoz a szilárd alapokat esetleges tévedései ellenére is Bartók teremtette meg.

A szigorú kritikus felveti, hogy Bartók rendezésének néhány osztálya mindössze néhány, esetleg egyetlen dallamból áll, de Bartók a tíznapos munka alatt gyűjtött dallamokon keresztül nem tervezte, nem is tervezhette elvégezni az anatóliai népdalok teljes körű áttekintését és összehasonlító elemzését.

Mégis ez a mű az első próbálkozás az anatóliai népzene legalább egy szeletének a tudományos-elemző feldolgozására, és azóta is kiemelkedik a hasonló igényű – nem túlságosan sok – ilyen tárgyú munka közül. Egészen bámulatos, ahogyan a mester e kis anyagból olyan következtetéseket vont le, melyek közül a legfontosabbak máig tökéletesen helytállóak – gondoljunk például az 1. osztály (pszalmodizáló) dallamaival kapcsolatos megállapításaira, valamint az esővarázsló daloknak a magyar és más népek népzeneihez fűződő kapcsolatairól leírtakra.

Néhány szó a gyűjtés jelentőségéről. Bartók törökországi útja, előadásai és gyűjtésének a török kutatókra tett hatása jelentősen hozzájárult a török népzene kutatás fellendüléséhez.¹⁰ Felvételei azon legkorábbi anatóliai népzenei terepmunkák közé sorolhatók, melyet azután török részről számos további követett. Végül, de nem utolsósorban bámulattal kell adoznunk a szerföltre pontossággal és részletességgel bíró dallamlejegyzések előtt, melyek – ahogyan Kodály jellemezte Bartók vokális lejegyzéseit – „a végső határt jelentik, amíg az emberi fül műszerek nélkül eljuthat”.

*

A magyar nyelvű kiadásról

A 2018-as kiadásban Bartók bevezető tanulmányának alapja a Bartók Péter-féle, 2002-ben kiadott kötet, mely lényegében megegyezik a Bartók-szövegnek az 1976-ban kiadott amerikai változatával, valamint – a szintén ez évi – magyarországi Saygun-féle kiadás faksimile közlésével. E bevezetőnek nem került elő magyar nyelvű fogalmazványa. Miközben a bevezetőt angolról magyarra fordítottam, egy nem létező Bartók-szöveg rekonstruálása helyett a lehető legnagyobb pontosságra törekedtem, remélve, hogy a mester szelme így is átüt a magyar szövegen.

A kottákban – a korábbi kiadásokban látottakhoz képest – szükséges volt jelentősebb formai módosításokat is elvégeznünk. Jogi okok miatt nem használhattuk a Deutsch Jenő-féle, eredeti, kézzel írt kottákat – de jogosan feltételezhetjük, hogy Bartók is szívesen látta volna a professzionális kottagrafikát. A kották újrajrása lehetőséget teremtett arra, hogy nem csak a külön közölt dalszövegekben, de a kották alatt is egységesen jelölhessük a török veláris *ı*-t.¹¹

Bartók Béla Mersinben 1936. november 21-én, Ulvi Cemal Erkin, Ahmet Adnan Saygun és Necil Kâzım Akses társaságában.

Noha az elmúlt harminc évben magam is jelentős gyűjtéseket végeztem Törökországban, eltekintettem attól, hogy növeljem az amerikai kiadás függelékében található magyar (és más népek) dallampárhuzamainak számát.¹² A *Megjegyzések a dallamokhoz* című rész megegyezik a Bartók-tanulmány 2002-ben közreadott változatának megjegyzéseivel, a *Dallamok teljes szövege és angol fordításuk* című fejezet ellenben jelentősen eltér a korábbi angol és török nyelvű kiadásokban található megfelelő fejezetek szövegétől. A török dalszövegeket az amerikai kiadásban látható formájukban közöljük, ahol szükséges volt, további jegyzetekkel is elláttuk őket. A szövegeknek ez alkalommal természetesen nem az angol eredetijét, hanem a saját magunk készítette magyar fordítását adjuk meg. Mivel a Bartók Béla által készített magyar fordítások közlésével kapcsolatosan jogi nehézségek merültek fel – mindamelllett nem is tünnek végleges kiadásra szántaknak –, a Bartók- és Saygun-féle angol változatok figyelembevételével új fordítást készítettünk.

*

JEGYZETEK

- 1 Demény János (1976): *Bartók Béla levelei*. Zeneműkiadó, Budapest. 690., 1942. december 31-i levél.
- 2 1943. július 31-ére datált levél Ralph Hawkes-nek.
- 3 A *Serbo-Croatian Folk Songs* kiadására vonatkozó szerződést (Albert B. Lord társszerzővel együtt) 1943 júliusában írták alá. Posztumusz kiadása: Bartók Béla – A. B. Lord (1951): *Serbo-Croatian Folk Songs*, Columbia University Press, New York.
- 4 Szigeti József (1967): *With Strings Attached*. 2. kiadás. Alfred A. Knopf, New York.
- 5 Bartók Béla: *Folk Music Research in Turkey*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976. 14. o.
- 6 A *Rumanian Folk Music* első két kötetének a tisztázataát 1943. december 14-én helyezte el ugyanitt.
- 7 Bartók Béla (1937): *Népdalgyűjtés Törökországban*. In: Lampert Vera (szerk.): *Bartók Béla írásai* 4. Editio Musica, Budapest, 2016. 135. o.
- 8 Adnan Saygun: *Bartók in Turkey*. 1951. *Musical Quarterly* 37. 7. o. Saygun felidézti azt is, hogy minden dal felvétele előtt metronómmal megmérték a tempót, valamint a forgási sebesség és a hangmagasság későbbi megállapíthatóságának érdekében megfűjták a sípot.
- 9 Sipos János (1994): *Török népzene I. Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez*. 14. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest; Sipos János (1995): *Török népzene II. Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez*. 15. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest; Sipos János (2000): *In the wake of Bartók in Anatolia*. Bibliotheca Traditionis Europea 2. European Folklore Institute, Budapest; Sipos János (2002): *Bartók nyomában, Anatóliában. Hasonló magyar és török dallamok*. Balassi Kiadó, Budapest.
- 10 Bartók Béla: *Folk Music Research in Turkey*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976. 255-256. o.
- 11 Pont nélküli *i*-vel jelölve.
- 12 Ennek irodalmát ld. bővebben: Sipos 1994, illetve uő. 2002.

Az Ankarai Halkevi palotájának teraszán (?), Hasan Ferid, Bartók Béla, Halil Bedi, Necil Kâzim, Ulvi Cemal és Ahmed Adnan. Törökülésben Tanburacı Osman Pehlivan vándorénekes.

Köszönetnyilvánítások

A törökségi népzeneben való jártasság ellenére egy Bartók-mű közreadása mindig nagy vállalkozás, erre teljes felelősséggel egy ember egymaga nemigen vállalkozhat. Ez a kötet is több munkatárs és kutató együttműködésének eredményeképpen született meg.

Először is köszönöm Lampert Verának, a Bartók-szövegek avatott szakértőjének, hogy szakmailag lektorálta az általam lefordított kéziratot. Mezei Jánosné Csonka Szabina Babett készítette el a rendkívül figyelmes munkát igénylő kottagrafikákat, melyeket rajtam kívül Lipták Dániel ellenőrzött. A dalszövegek fordítása, majd a fordítás ellenőrzése-javítása is többlépcsős folyamaton esett át, ezért a köszönet elsősorban Csáki Évát és Sipos Katalint illeti. A nyomdakész kézirat elkészültéhez szükséges nyelvi lektori, illetve más ellenőrző-szerkesztő munkát Ferenczi Gábor és Katona József Álmos végezte, munkájukat itt is köszönöm. A kiadvány költségeit az MTA BTK Zenetudományi Intézete állta volna a Hagyományok Házával vállalva. A Hagyományok Háza visszalépésével a Nyelvstratégiai Intézet került a támogatók közé, majd különböző okokból az is kiesett. Végül a Gül Baba Örökségvédő Alapítvány és az MTA BTK főigazgatósága lépett be, biztosítva a még szükséges forrásokat. A kötet a l'Harmattan kiadó gondozásában jelent meg. Mindezzért hálás köszönetemet fejezem ki Fodor Pál főigazgató úrnak, Szalai István vezérigazgató úrnak, Richter Pál, Gyenes Ádám és Tóth Attila igazgató uraknak és Alpaslan Ertüngenalp karmester úrnak. Szeretnénk megköszönni Bartók Péternek, hogy létrehozta a kötet amerikai formáját, melyhez Bartók szellemében magunk is alkalmazkodtunk. Vásárhelyi Gábornak köszönjük, hogy féltő gond- dal őrzi Bartók Béla hagyatékát, és hogy javító megjegyzéseket fű-

zött a kötethez. Ezeknek sajnos már nem mindegyikét tudtuk beilleszteni, de a következő kiadásnál természetesen figyelembe vesszük őket. Köszönjük a Magyar Néprajzi Múzeumnak, hogy a dallamokat és Bartók kézzel írt lejegyzéseit a honlapján közreadta. Kiemelt köszönet illeti a Bartók Archivum vezetőjét, Vikárius Lászlót a folytonos konzultáció biztosításáért és segítőkész javaslataiért.

Ne feledkezzünk meg az egyszerű török emberekről, akik megőrizték és továbbadták ezeket a dalokat! Nélkülük biztosan nem jöhetett volna létre ez a kötet.

Végül kiemelném, hogy Bartók nem csak annak örülne, hogy török gyűjtése magyarul megjelent könyv formájában, de annak is, hogy népzenei kutatása folytatódott a török népek között Vikár László és a magam munkáival. Mi több, gyűjtésének kottái és hangfelvételei közkinccsé váltak az interneten, sőt az általa gyűjtött dallamok gyakran felhangzanak mai zenészek előadásában.

*

Az internetre feltett kották és hangok

A török dallamok felvételei és lejegyzésük az interneten két helyen is hozzáférhető.

1) A Magyar Néprajzi Múzeum honlapján a zenei felvételek mellett Bartók eredeti kézírásos lejegyzéseit is tanulmányozhatjuk. Köszönet érte Pálóczy Krisztinának és a Múzeum számítógépes csapatának (bartok.neprajz.hu/neprajz.torok_sipos.php).

2) A *Bartók Béla anatóliai gyűjtése* honlapon pedig a zenei felvételek mellett az új kottagrafikákat láthatjuk. E honlap főszerkesztői feladatait jómagam látom el, szerkesztőtársaim Bolya Mátyás és Georgios Moysidis (www.bartok-torok-gyujtes.hu).

Sipos János

Szépirodalomba oltott néprajz

Széki Soós János *Vándorforrás* című könyvéről

A költő, novellista, esszéíró, publicista Széki Soós János – a mezőszegi Szék szülötte – legújabb, sorrendben ötödik könyve néprajz és szépirodalom egyben, de ennél is több: családtörténet, oral history, múltidézés, hagyománymentés. Beszéd a cím: *Vándorforrás*. „Szék falu kútjait emberemlékezet óta talajvíz, ahogy lakói mondják, vándorforrások táplálják. Hiába közelítettünk feléjük lábujjhegyen, imádkoztunk előttük levett kalappal, egyszer csak elunták a szik földet, és arcunk tükörképével a hátukon elszöktek tőlünk. Azóta más tájakon csobognak.” – írja a szerző, felidézve azt a világot, amikor a vándorforrások még megvoltak Széken. [Széki Soós János: *Vándorforrás*. 2. kiadás. Philidor Intézet és Magyar Napló Kiadó, 2019, Budapest. 157 oldal.]

A népzene, a néptánc, a népviselet, a népművészet kedvelői jól ismerik Széket, ahol még a XX. század hetvenes éveiben is szinte érintetlenül élt az odalátogatókat elvarázsoló hagyomány. Az egykori városból lett falu népzenejét tudományosan feldolgozó Lajtha László, a gyűjtőmunkát folytató Kallós Zoltán, a széki hétköznapiakat és ünnepeket megörökítő fotográfus, Korniss Péter, a széki zenét és táncrendet Magyarországon meghonosító táncművészeti mozgalom elindítója, a széki Győri Klára – Kali néni – könyve („*Kiszáradt az én örömem zöld fája*”) jól ismertek a népi kultúra szerelmeseinek körében. Székre járni a hetvenes, nyolcvanas években szinte divattá vált az erre fókuszáló magyarországi, főleg budapesti ifjúság körében.

A Kossuth- és Erkel Ferenc-díjas Novák Ferenc „Tata”, a Honvéd Együttes egykori művészeti igazgatója, Szék alapos ismerője a hetvenes évek közepére, a villany bevezetésére teszi a hagyomány „szétesésének” kezdetét. Mára, ahogyan a szerző írja, „az egykori széki rendet tartó utolsó abroncs is lassan elpattant”. Alig vannak hagyományos lakodalmak, inkább a Lagzi Lajcsi-féle gépzene szól, ahogyan a helyi öregek mondják, „egy jót táncolni, énekelni már nem lehet, nincs mire mulatni”. Ma is fogadnak „széki bandát” a lakodalmakba, de a zenészek csak az utcán kellene, hogy kísérik a menetet. A falu központjában lézardiszkó működik, „a színes lámpákkal, reflektorokkal felszerelt épületből dobhártyaszakító hangtéboly árad az utcára”.

De nem csak az egész világot bámulatba ejtő széki zene halkult el, veszendőbe látszik menni a szemet gyönyörködtető népviselet. A mai széki menyecskek már nem fonnak-szőnek, nem sütnek házi kenyeret, „a gazdaszellem legkisebb szikrája is elfojtódott bennük”. A globalizáció, a káros magyarországi folyamatok elérték és elsöpörték az ősi hagyományokat és a falut évszázadokon át megtartó rendet.

Nem csak hátrányai vannak a globalizációnak... Ki ne örülne a villanynek, fürdőszobának, internetnek és a modern világ egyéb áldásainak? De ezzel együtt sem szabad hagyni, hogy elvesszen a teljes hagyomány. Széki Soós János arra vállalkozik könyvében, hogy dokumentálja, megőrizze az utókornak azt a valaha volt, elsüllyedt

WMN
POPFILTER
SZÜRJÜK A ZAJT!

Csepelyi Adrienn megújult
podcast műsora minden hétfőn
a WMN.hu-n!

Hallgasd november 25-től!

világot, amelyet még gyerekkorában megismerhetett. „Mert a világ változik, ami elmúlik, nem szabad siratni, csak megőrizni, ami értékes!” – mondja a könyv egyik szereplője.

Mindezt bámulatos részletességgel, szinte enciklopédikus ismeretanyaggal és alaposággal, a hagyományok, szokások, tájszavak, dúlól-, kút- és pataknevek, a három széki falurész, Felszeg, Csipkeszeg, Forrószeg világának bemutatásával teszi. Egy-egy jól elhelyezett ecsetvonással állítja elénk az egykori és mai széki mindennapok jellegzetes alakjait: Szakács brigáderost, a templomépítő Márton mestert, Ilka Gyurit, a cigányprímást, a Mica Juonná lett Mike János halórt, a Barabásból lett „mindenható” Barbos milicistát, a szekust és a traktorosból lett párttitkárt, a pakulár Báró Pistát, Magyarai sógort, a mézáróst, a Széken megtelepedett és a hagyományokat újjáéleszteni próbáló „Holland Misit”, és persze, első helyen saját családját, főként az időközben örökkévalóságba költözött apát, anyát és sógort.

Az erdész apa alakja vissza-visszatér a könyvben, de a szerző külön fejezetet, egyetlen hosszú mondatból álló „nekrológot” is szentel emlékének *Csendzajlás* címmel. Mély fájdalommal ír az apa megaláztatásáról, amelyet kisebbségi, magyar mivolta miatt kellett elszenvednie, fegyverviselési engedélyének megvonásáról, amitől végképp elvesztette életkedvét, és ami előidézte korai halálát. Hasonlóképpen felidézi a hatéves szovjet hadifogságot elszenvedett keresztapa

emlékét, akinek „minden héten jelentkeznie kellett a milicistánál az őrsön, tanúbizonyságot tenni arról, hogy nem kezdett románellenes cselekedetbe”. Külön fejezetben siratja el sógorát, a korán elhalt Juhos Miklóst, „a rohamosan fogyatkozó páratlan széki ember egyik utolsó képviselőjét, akinek hiánya örökre betölthetetlen űr marad”.

Önálló fejezetekben vagy részletes leírásokban foglalkozik olyan mélyen gyökerező hagyományokkal, mint a híres széki szilvapálinka főzése és kóstolása, a disznóölés szertartása, a vászonszövés és kenyérsütés folyamata, a már megszüntetett kötelező katonai szolgálat, sorozás története az 1940–1944 közötti „kis magyar” és az azt követő román világban, vagy a Budapesten munkát kereső székiek hányattatásai, becsapása, kihasználása.

A háttérben ott komorul az „aranykorszak”, a Ceaușescu-diktatúra évtizedei, amikor tiltották vagy minden lehetséges módon akadályozták a széki hagyományok ápolását, a táncházat, a magyar éneklést – amelyet olykor még verés is járt –, és amelyet mégis, mindennek ellenére makacsul tovább élt, és amelyet most, a szabad világban önként dob el az ifjabb nemzedék.

Költészet és humor hatja át a könyvet. A szerző mesterien bánik a magyar nyelvvel, fordulataiban, hasonlataiban kiütöközik költői enje. Bámulatra készítetnek képszerű fordulatai, mint például „örök vakságban szenvedő villanypóznák”, „macskamézet csurgató szilvafák”, „vastag pohárban gyöngyöt vető pálinka”, „kövérségtől ringó teremtés”,

„vastag arcbőréről úgy pergett le a szégyen, mint ázott vályogról a ganés vakolat”, „arcomat hideg eső szapult”, „életüket a rend erős szálai hálózta be”, „a kényszerű fősvényesség etette velünk naponta a tejes puliszkát”, vagy „a náluk kvártélyozó nyomorúság törött szárnya alá került a múlt”.

Megérdemeltek volna egy külön magyarázatot a széki tájszavak és fogalmak, melyeket a kívülálló vagy egyáltalán nem ért, vagy csak a képzelőerejére hagyatkozhat velük kapcsolatban; ilyenek, mint „hárászkenődő”, „párnacsup”, „garcosdülő”, „oltókaacor”, „köttes palacsinta”, „csurdé pálinka”, „vernyice”, „vájkos széki föld” vagy „grészia” stb.

Széki Soós János a rendszerváltozáskor, családi okokból áttelepült Magyarországra, de kapcsolata szülőfalujával nem szakadt meg. Könyveiben minduntalan visszatér hozzá, és szervezi a Széki Napokat, közreműködik széki vonatkozású magyarországi rendezvények szervezésében is. Fia, András, feleségével, Lucával a széki és mezőségi népzenei hagyományokat viszi tovább és népszerűsíti zenekarával bel- és külföldön. S hogy ezek a hagyományok a nem kedvező tendenciák ellenére is tovább élnek és hatnak, annak ékes példája a *Hagyományok Házában* idén nagy sikerrel megrendezett széki nap is.

A könyvet Korniss Péter emlékeztető, annak idején nagy visszhangot kiváltó régi fotói illusztrálják, a népviseletes széki leányt ábrázoló színes borítót Bányay Anna és Szita Barnabás készítették.

T. Kovács Péter

**Hangszerek, Tokok,
Kellékek, Javítás**

**Népzenei CD-k teljes választéka
ÓVODÁKNAK, ISKOLÁKNAK
KEDVEZMÉNY**

Cím: Budapest VII., Dohány u. 84.
Bejárat az Almássy utca felől

telefon/fax: 351-3341,
Mobil: 06/30 954-9903, 06/30 399-5042

E-mail és Web Site:
pro@t-email.hu, <http://www.afolk.hu>

Nyitva tartás:
hétfőtől csütörtökig: 10:00-17:30,
pénteken: 10:00-17:00

A bukovinai székelyek története

Kevés olyan népcsoport létezik a világon, amelynek oly pontosan meghatározható lenne születése pillanata, mint a bukovinai székelyeké. A bukovinai székelyek az egykori székely határőrvidék népéből, a székelyföldi Csíkszék és Háromszék, Udvarhelyszék falvaiból szakadtak ki a XVIII. században. Mária Terézia uralkodása alatt, 1762-ben a bécsi Udvari Haditanács, az egykori határőrök leszármazottjaiból új, osztrák mintájú és osztrák érdekeket szolgáló határőrség szervezését kezdte meg Erdélyben. Mária Terézia báró Adolf Nikolaus Buccow tábornagyot nevezte ki Erdély katonai főparancsnokává, s őt bízta meg az új határőrezredek felállításával. A szervezés erőszakosan, a székelyek ősi szabadságjogainak semmibevételével zajlott. A székelyek különösen fájlalták, hogy a régi rend helyett, mely szerint saját tisztjeik alatt szolgáltak, most osztrák tisztek vezénylete alatt kell szolgálniuk. Tiltakoztak, hogy a határőrzés helyett külföldön is hadba kell szállniuk. A katonáskodáson kívül az adókat is megkövetelték tőlük.

A csiki, háromszéki, udvarhelyszéki katonaköteles férfiak előbb csak passzív ellenállást tanúsítottak, semmiféle fenyegetés nem használt, nem vették fel a fegyvert. Mária Terézia Buccow generálist visszahívta és helyette Siskovics József tábornokot bízta meg a határőrezredek felállításával.

1763 decemberében nyílt lázadás tört ki. A madéfalvi katonaköteles férfiak szabadságjogaik sárba tiprása elleni tiltakozásul kivonultak a szépvízi Pálos és Szalonka erdejébe. Az osztrákok ekkor rátörték a falura, és az asszonyokat, gyermekeket is kihajtották a férfiak után.

1764. január 6-án a felkelők Madéfalvára sereglettek, hogy vízkereszt elmúltával népgyűlést tartsanak, és próbáljanak megegyezni az osztrákokkal. Az osztrák katonaság éjszaka körülvette az alvó falut. A feljegyzések szerint 1300 lovas és gyalogos katona két ágyúval körülvárta Madéfalvát és január 7-én hajnalban ágyútűzet zúdított az alvókra, a falut felgyújtották. A menekülők közül – miként az parancsban volt –, sokakat lekaszaboltak a megvadult katonák. Kétszázán, négyyszázán, hatszázán – máig tisztázatlan – holtan maradtak a hóban. Sokakat megsebesítettek. *„Ez a vérengzés teljesen megtörte a székelyek ellenálló erejét. Határörökké lettek és maradtak majdnem egy évszázadig.”* Hozzátehetjük, hogy ezzel a vérengzéssel megkezdődött a székelyek mai napig tartó, a világban való szétszórattatása.

Akik elfuthattak, fejvesztve menekültek át a Kárpátok hágóin, Moldvába. A történelemnek ezt a véres epizódját madéfalvi veszedelmként, vagy *siculicidium*-ként (székelyöldöklésként) emlegeti az utókor. A megtorlástól való félelem körülbelül tízezer embert készített otthona elhagyására. A bujdosók elrejtöztek a moldvai magyarok falvaiban, meghúzódtak a moldvai bojárok földjein, de új falvakat is alapítottak.

Moldvában a XIV. századtól kezdve folyamatosan éltek magyarok. A vajdák mindig szívesen fogadták az újabb és újabb magyar és székely menekülteket. Megélhetést és védelmet biztosítottak számukra. Birtokaikra kellett a jó munkaerő. A bujdosók lassan beépültek Moldva társadalmába.

1764 márciusában az udvar Hadik András grófot nevezte ki Erdély királyi biztosává, főhadparancsnokává. Hadik András személyesen vizsgálta ki a lázadás körülményeit és megállapította, hogy az osztrák katonaság jogtalanul megszárolta le a székelyeket, ártat-

lanul üzettek el szülőföldjükről, ezért József császárnál kegyelmet eszközölt ki számukra.

1774-ben az osztrákok megszerezték a Porta hűbéresétől, a moldvai fejedelemtől a háborús események miatt feldúlt, szinte teljesen néptelen Bukovinát. Az új tartomány benépesítésére a szokása szerint telepéseket toboroztak. Románok, ukránok, lengyelek, zsidók, németek, csehek, szlovákok költöztek hamarosan a Szeret, a Moldva és a Szucsáva folyó termékeny völgyeibe.

A bécsi Haditanács feje, Erdély helytartója, Hadik András gróf szorgalmazására papok és katonák indultak Moldvába, hogy a rejtőzködő székely bujdosókat felkutassák és Bukovinába csalogassák. A madéfalvi menekültek zöme már megállapodott Moldvában, és nem akart Bukovinába költözni. Kisebb csoportok azonban elindultak. *„Teljes kegyelem biztosítván számukra, 1776-77 telén száz család költözött Moldvából Bukovinába, hol Tzibény és Jakobest falvakban telepedett meg, amelyeknek Istensegíts és Fogadjisten nevet adtak. 1784-ben II. József császár rendeletére a Moldva és Oláh országban tartózkodó többi magyar menekülteket is kinyomozták és egy részüket katonai fedezet alatt Bukovinába kísérték. Ezek építették 1785-ben András- és Hadik-, majd 1786-ban Józseffalvát.”* (Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben)

1776 és 1786 között összesen 2687 főt telepítettek le. Közülük az akkori jelentések tanúsága szerint nem mindenki volt székely. Bujdosó erdélyi magyarok, magyarországi szökött katonák, családtagjaikkal több évtizede Moldvában élők is csatlakoztak a székelyföldi menekültekhez. A hadmérnökök tervezte, nyílegyenes utcájú településeken hamarosan megindult az élet. Új, sajátos arculatú magyar etnikai csoport született: a bukovinai székelység.

A leteleplők családonként 18 „falcsa” földet, kb. 36 holdnyi területet kaptak. A kezdeti időkben pénzt és adókedvezményt is biztosítottak számukra, hogy meggyökerezhessenek. A tartományt benépesítő sokféle nációnak között hamarosan kialakult a munkamegosztás. A németek közül kerültek ki az iparosok, a zsidók kereskedtek, a románok pásztorok, a székelyek főként mezőgazdasággal foglalkoztak, s magas szintű kertészkedést folytattak: az andrásfalviak a hadsereg számára lovakat tenyésztettek stb.

A telepítéskor kapott földterületek néhány évtized alatt az örököségi rend miatt elaprózódtak, s nem bírták eltartani a megszáporodott népességet. Sokan váltak földnélkülivé.

Akinek otthon nem volt biztosított a megélhetése, arra kényszerült, hogy a moldvai bojárok földjein keresse meg kenyerét. Már hét-nyolcszázéves kislányokat is elszegődtek a szegény szülők „módvázásra”. Az idénymunkások távol az otthonuktól, nyomorúságos körülmények között, a „kalfák” irányítása alatt dolgoztak. A gyermekeket s a leányokat két hónapra, a férfiakat hat hónapra szerződttették.

1877-ben egy Bukovinából Budapestre elszármazott tanár, László Mihály drámai hangú cikkben hívta fel a közvélemény figyelmét a Kárpátokon túlr került magyarok sanyarú helyzetére. Az írás nyomán a magyar kormány is felfigyelt az ügyre, és több bizottságot is kiküldött a helyzet felmérésére. Hamarosan nagy társadalmi összefogás alakult ki a székelyek megsegítésére, arra, hogy az Al-Duna környékére, a Duna árterébe, korábbi lakóik által felhagyott kincstári birtokokra telepítsék őket. Jókai Mór a *Hon* című újságjában gyűjtött pénzt az előfizetőitől a nagy terv megvalósítá-

sához. A Szent László Társulat is jelentős segítséget nyújtott. Odescalchi Artúr herceg állt a támogatók élére. A tervek szerint először csak 1000 férfit vittek volna az Al-Duna szabályozásának munkálataihoz, de azok nem hagyták el családjukat. 1883 májusában 3520 bukovinai székely települt le Belgrád közelébe. Hatalmas diadalmenetben viték a hajók a „hazatérőket”, útközben ki-kikötöttek a Tisza menti városokban, ahol megvendégelték, ünnepelték a „derék székelyeket”. Minden állomáson újságírók hada lepte el a hajók fedélzetét, s lelkesen tudósítottak az eseményekről. Az út végén magyar címerrel díszített, kivilágított töltéshez értek. Másnap a Duna menti mocsarak között találták magukat. Földbevált kunyhókban teleltek ki sokan. Végtelen nagy nehézségek árán építették fel falvaikat. Megalapították Hertelendyfalvát, Sándoregyházát és Székelykevé. Utóbbit egymásután kétszer mosta el az árvíz, új helyen kellett felépíteni. A természettel való küzdelem csak az egyik nehézség volt, amit el kellett szenvedniük.

Az első világháború után mint ellenséges ország állampolgárai jogfosztottakká váltak, s csak a második világháború után rendeződött valamelyest a sorsuk. A Tito-érában számosan kivándoroltak Ausztráliába, Kanadába, Svédországba. A legutóbbi délszláv háború ismét sokakat menekülésre készítetett. Az otthonmaradottak hűségesen őrzik napjainkban is bukovinai székely hagyományait. Egyesületeik, magyar tannyelvű iskoláik, hagyományörző együtteseik vannak. 2003 augusztusában ünnepelték „hazatérésük” 120. évfordulóját.

Ugyancsak 1883-ban, az Arad megyei Gyorokra költözött 125 család, de ezek a kirajzások sem oldották meg a bukovinai magyarok gazdasági problémáit. 1888–1910-ig Hunyad megyébe, Dévára, Vajdahunyadra, Csernakeresztúrra és Sztrigyszentgyörgyre, ugyancsak kincstári területekre telepítettek körülbelül 2000 főt. Vajdahunyadon és Déván a város szélén kaptak telkeket, itt építették fel házaikat, s a közeli gyárakban találtak munkát. Szép, egységes képet mutató telepeik az 1980-as években az örült falurombolásnak estek áldozatul. Napjainkban Csernakeresztúron és Déván működik hagyományörző együttes. A keresztúriak 1994-ben az Illyés Alapítvány támogatásával szép tájházat alakítottak ki.

A dél-erdélyi telepítésekkel egyidejűleg a Temes megyei Balsára, a Szolnok-Doboka megyei Vicére, a Beszterce-Naszód megyei Magyarnemegyére és Marosludásra is telepítettek kisebb csoportokat, akikről ma már hírt se hallhatunk.

A bukovinai székelyek Amerikába való tömeges kivándorlása sajátságos módon kezdődött. Istensegítsen hírhedt bűnbanda garázdálkodott, Moldvától Erdélyig nagy orgazda hálózatot működtettek. Csordákat, méneseket hajtottak el, s ezeket továbbadták. 1906-ban az osztrák csendőrség a nyomukra akadt, közülük néhányat letartóztattak, a többiek nagy hirtelenséggel Kanadába szöktek. Az 1906-1907-es esztendőben rendkívül kedvező időjárás volt. Rekordtermést adott a föld. A telepesek lelkes levelekben számoltak be a hazaiaknak gyarapodásukról. Leveleik nyomán, mint az áradat, megindult a bukovinai székelyek kivándorlása. A kivándorló bukovinai székely családokat a falu népe szépen elbúcsúztatta: „Amikor indultak el János báomé Istensegítsről, akkor az egész falu kikérésre őket az állomásra. A mozsikások szép keszervekkel, mozsikaszóval búcsúztatták őket.”

A kivándorló székelyek Antwerpenben ültek hajóra s Montrealig utaztak. Onnan vonattal mentek Esterházyig. Az első bukovinai székely telepesek 1906-ban Cupar környékén, Esterházytól 150 kilométerre telepedtek le. A törvény előírta, hogy a telepesek köte-

Istensegítsi feszület (részlet), Nagymányok, tájház – Fotó: Csoma Gergely

lesek a földjeiken élni. Tíz dollár jelképes összegért 160 acre földet kaptak (kb. 112 kataszteri hold). Amennyiben három év alatt megművelték a föld 2/3 részét, megkapták a kanadai állampolgárságot és a föld, az ún. „homsted” a tulajdonukba ment át. Az Esterházyra érkező telepesek a helyszínen mindjárt bevásároltak. Családonként ökröket, szekereket, ekét, boronát, puskát, lőport és építőanyagokat vehettek későbbi törlesztésre.

A földjükre való kiérkezés után elsőként fedelet kellett húzniuk a fejük fölé. Fa volt bőven a közeli erdőkben. Kalákában, hirtelen készült hajlékaikat bukovinai módra, sárral kítapasztották kívül-belül. Voltak, akik csak földbevált kunyhót készítettek hamarjában. Amint fedél alá jutottak, megkezdték a szűzgyep feltörését. Kalákában kezdték meg a földek művelését is.

1909-ben 78 család és 44 családfő indult útnak. Ebben az évben hatalmas aszály sújtotta a prérít. A telepesek közül sokan a közeli városokba menekültek, s bányászok vagy ipari munkások lettek. Ekkor kerültek sokan Reginába, Saskatchewan tartomány délkeleti központjába, mai fővárosába. A farmerek viszontagságai nem riasztották vissza a Bukovinából kivándorolni szándékozókat. Az újonnan érkezők egyenesen az ipari üzemekben kerestek munkát, ahol a bukovinai nyomorúsághoz képest „úri életük” volt.

Az I. világháború kitöréséig folyamatos volt a bukovinaiak kivándorlása, de sokan csak dolgozni mentek ki, hogy aztán otthon földet vásárolhassanak, s „nagygazdák” legyenek. Az I. világháború kitörése után az osztrák alattvalók ellenségnek számítottak. Akinek még nem volt meg a kanadai állampolgársága, azt kitoloncolták

Kanadából. A farmokon élők a kitoloncolás elől a városokba szöktek, vagy egyenesen Dél-Amerikában kötöttek ki.

Az I. világháború idején Bukovina hadszíntér lett, a falvak leégtek, a lakosság nagy része elmenekült. A háborút követő békekötések után a terület osztrák fennhatóság alól román fennhatóság alá került. A bukovinai magyarok teljesen elszakadtak Magyarországtól. Mérhetetlen szegénységben, az éledő román nacionalizmus és sovinizmus fojtogató szorításában vergődtek. Egyetlen menedékük és támaszuk az egyház maradt. A magyar tannyelvű oktatás megszűnt az iskolákban. A tanítók zömét elűzték. A magyar kultúra minden megnyilvánulása a templomok falai közé szorult. Csak Andrásfalván, a református egyház fenntartásában maradt meg a magyar tannyelvű iskola.

1932-ben Kolozsvárról Józseffalvára helyezték dr. Németh Kálmán ferencrendi szerzetest. Sokoldalú, bölcsész diplomával rendelkező, újságírással, festéssel, zenével foglalkozó, lángoló hitszónok volt. Végtelen szeretettel, együttérzéssel és segítőkészséggel fordult hívei felé. A kialakult kétségbeejtő helyzetben mindent megtett pártársaival egyetemben, hogy a bukovinai székely közösséget összekovácsolja és lélekben megerősítse. Falujában kórust szervezett, ügyes székely ezermesterek segítségével orgonát épített, halastavat ásott, fenyvest telepített, Ignác Rózsa írónővel nagysikerű könyvet íratott Józseffalváról.

1940-ben a bukovinai németeket hazavitték Németországba. A környékbeli románság vérszemet kapott és követelni kezdte, hogy a magyarok is hagyják el Bukovinát. A románsággal addig békésen együtt élő magyarok helyzete lassan tűrhetetlenné vált.

1939-ben, áldozócsütörtökön órák alatt leégett Józseffalva. A virágzó falu helyén csak füstölgő hamu maradt. Németh Kálmán drámái segítségkérésére megmozdult egész Erdély, Magyarországról is sok adomány érkezett, s a többi bukovinai magyar falvak lakói munkával és adományokkal is segítségére siettek Józseffalva népének. Néhány hónap elteltével felépült a falu. Az újjáépítést Kós Károly világhírű magyar építész irányította. Dr. Németh Kálmán arra kérte, hogy úgy építsék fel a házakat, hogy – ha a helyzet úgy hozná – szét lehessen azokat szedni, vonatra téve elszállítani, és valahol másutt újra felépíteni. Németh Kálmánban talán ekkor érett meg véglegesen a hazatérés gondolata. Tevékenysége, különösen a

tűzvész követő szervezőmunkája, felingerelte a román hatóságokat. Figyelték, zaklatták, felelősségre vonták, munkájában akadályozták.

A háború szele hamarosan ismét megcsapta Bukovinát. Itt zúdultak át a lengyel menekülők, amikor 1939. szeptember 1. után Németország lerohanta Lengyelországot.

1940. augusztus 30-án megszületett a II. bécsi döntés, melynek eredményeképpen Észak-Erdély visszakerült Magyarországhoz. A szerződés lehetővé tette, hogy a Romániánál maradó területek magyar nemzetiségű lakói „optálhassanak”, vagyis Magyarországra mehessenek, és magyar állampolgárokká legyenek. Dr. Németh Kálmán Budapestre utazott és megpróbálta rábírní a magyar kormány tagjait a bukovinai székelyek hazahozatalára. Kétségbeesetten ostromolta a hivatalokat a hazatelepítés ügyében, de Magyarország kormánya a háborús események miatt nem tudott érdemben foglalkozni a kérdéssel. Csak egyetlen támogatót tudott megnyerni az ügynek, gróf Teleki Pál miniszterelnököt, de ő is csak egy későbbi időpontban tudta elképzelni a hazatelepítés megvalósítását. Dr. Németh Kálmánt akkor már a román hatóságok keresték, nem mehetett vissza Bukovinába. Budapestről arra biztatta a hadköteles férfiakat, hogy ne vonuljanak be a román hadseregbe munkaszolgálatra, hanem szökjenek át Magyarországra. Hamarosan megindult a tömeges átszivárgás Észak-Erdélyen keresztül. Jöttek nagy számban nőtlen fiatalok, de számosan családotól is nekivágtak a nagy bizonytalannak és szétszóródtak az ország minden részében. A frissen visszafoglalt magyar területeken, különböző táborokban, ideiglenes szállásokon helyezték el őket. Bukovinában feltartóztatatlanul felbuzdult a magyar falvak népe és mindenáron menekülni akart Romániából.

1941 áprilisában Németország felrúgta a Jugoszláviával 1940. december 12-én Belgrádban megkötött örökbarátsági szerződést. Gróf Teleki Pál miniszterelnök – mintegy tiltakozásul – április 3-án öngyilkos lett. A németek április 6-án megtámadták Jugoszláviát, majd április 11-én a magyar csapatok is bevonultak a Délvidékre. A bevonuló csapatok több ezer dobrovoljácot űztek el, olyan szerbeket, akiket az I. világháború után, az 1919. február 25-én kihirdetett földreform alapján a magyaroktól elkobzott földbirtokokra telepítettek (192 000 kat. hold). „A Bácskából egyes források sze-

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A. Sajti Enikő: *Székelytelepítés és nemzetiségi politika Bácskában*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1941.
- Albert Gábor: *Emelt fővel*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983.
- Bodor György: *Székely honfoglalás I-II*. Forrás, 1975. 3-4. sz.
- Csupor Tibor: „Mikor Csíkból elindultam”. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Délvidék autóstérkép. Vajdaság településeinek jegyzéke*. Topográf, 2003.
- Foki-Solymár-Szöts: *Források a bukovinai székelyekről*. Babits Kiadó, Szekszárd, 2000.
- Földi István: *Madéfalvától a Dunántúlig*. Szekszárd, 1987.
- Gáspár Simon Antal: *Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegítség*. Akadémia Kiadó, Budapest, 1986.
- Gegő Elek: *A moldvai magyar telepekről*. Budán, 1838.
- Jegyzőkönyv a második bécsi döntésről, 4. pont, 1940. augusztus 30.*
- Kóka István, Csiki Péterné és László Antal szóbeli közlései
- Kóka Rozália: *Hadikfalvi betlehemes*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 2008.
- László Mihály: *A bukovinai magyarok*. Vasárnapi Újság, 1875.
- Lőrincz Imre: *A bukovinai Istensegíttől a völgyeségi Majosig*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Németh Kálmán: *Százezer szív sikolt. Hazatért és hazavágyó magyarok verőfényes Golgotája*. Bácsjózseffalva, 1943.
- Nyíró József: *Madéfalvi veszedelem*. Budapest, 1939.
- Ordas Iván: *Hadik András*. Móra Ferenc Könyvkiadó, 1987.
- Penavin Olga: *Jugoszláviai magyar népmesék*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.
- Péter László: *Vándorfecske hazatalál?* Timp Kiadó, Budapest, 2008.
- Sántha Alajos: *Bukovinai magyarok*. Kolozsvár, 1942.
- Sebestyén Ádám: *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Szekszárd, 1989.
- Szádeczky Lajos: *A székely határőrség szervezése és a madéfalvi veszedelem 1762-64-ben*. Budapest, 1908.

rint 6912, más források szerint 6175 vagy 10 692 családot, Dél-Banariából 235 családot telepítettek ki. Szerb becslések szerint a szerbiai kitelepítés 24 921 főt érintett, mintegy 13 ezer embert pedig internáltak.” [A. Sajti Enikő: Székelytelepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában – 1941.]

1941. április 28-án született meg az a minisztertanácsi határozat, mely szerint a bukovinai székelyeket a dobrovoljácok helyére kell telepíteni. Időközben megalakult a Külföldi Magyarokat Hazatelepítő Kormánybizottság Bonczos Miklós belügyi államtitkár vezetésével. Magyarország és Románia 1941. május 11-én írta alá a bukovinai székelyek áttelepítéséről szóló megállapodást. Néhány vegyes házasságban élő személy kivételével az öt falu valamennyi lakója hazatért Magyarországra. Összesen 13 198 fő bukovinai székelyt és 1000 moldvai csángó magyart telepítettek le néhány hét alatt Bácskában, a Szabadkától Újvidékig terjedő területre. Az öt bukovinai magyar falu népe és az 1000 főnyi moldvai csángó településen szóródott szét.

A néhai bukovinai székely falvak nevének átültetésével születtek meg az új helynevek. Ez a kitűnő névadás segítette a tájékozódást, az egy faluból valók és családok eligazodását, hiszen az egykori közösségek most elemeikre hulltak szét. Tizennégy községben és különböző tanyákon kaptak házat, földet, s az új nevekben szerepel az elhagyott bukovinai település neve.

Istensegítség: Istensegítség (Lipar, Sokolac); Istenes (Bácsmeggyes, Višnjevac); Istenföldje (Kutas, Mileševo); Istenhozott (Szurkos-Középszállás, Srednji Salaš); Istenáldás (Njegoševo); Istenszeme (Emődpuszta, Emusityelep, Emušić); Istenvelünk (Újcservenka, Nova Crvenka); Istenvára (Zentaörs, Dušanovo); Székelytoronyos (Svetičevo)

Fogadjisten: Fogadjisten (Nagyorom, Velebit); Adjisten (Karkatúr, Mićunovo)

Andrásfalva: Andrásfalva (Kalmárka, Karađorđevo/Pavlovo); Andrásföldje (Mali Beograd); Andrásmajor (Koričevo); Andrásmező (Alsóroglatica, Orešković); Andrásnépe (Kukuriki, Zobnatica); András-telek (Angyalbandi, Felsőroglatica, Gornja Rogatica); Bácsandrásfalva (Újfalva, Novo Selo); Bácsandrásfalva (Cserepes-Zsindelyes, Bački)

Hadikfalva: Hadikfalva (Körtés, Rastina, Kruševlje); Hadikhalom (Tankosićevo); Hadikföldje (Starađurđevo); Hadikkisfalva (Sáripuszta, Aleksa Šantić); Hadikliget (Újmajor, Veternik); Hadiknépe (Bácsszőreg) vagy Hadikvára (Sirig); Hadikörs (Vámtelek, Mišičevo); Hadikszállás (Rezsőmajor, Vojvoda Mišić); Hadiktelek (Újkiszács, Novi Kisač); Hadikújfalva (Rataújfalva, Rata); BácsHADIKfalva, Horthyvára (Kisalpár, Máriamajor, Stepanovićevo)

Bár a székelyek fájalták Bukovinát, az elhagyott otthonaikat, de minden család kapott földet, házat, és szinte euforikus boldogságban kezdtek dolgozni új hazájukban. Templomokat, iskolákat, álmásokat építettek. Szorgalmasan művelték a földeket. Alig vetették észre a közeledő veszedelmet.

1944 októberében mindenüket hátrahagyva, földönfutókként kellett menekülniük a visszatérő szerbek elől. A menekülés rettenetes volt. Elöl menekült a német és a magyar katonaság, nyomukban a civilek tízezrei, köztük a bukovinai székelyek. A Dunántúlra irányították őket. Dunaföldvárnál összetorlódott a tömeg. Hat hétfig a szabad ég alatt tanyáztak az őszi hidegben, míg végre át tudtak kelni a Dunán. A mesékben, népdalaikban annyit emlegetett „édes haza” romokban hevert, nem ölelte keblére a két évszázad után hazafutott, boldogtalan gyermekeit. Minden család története valóságos rémdráma. Hat hónapon át a zalai falvak istállóiban találtak menedéket.

1945 márciusában dr. Bodor György kormánybiztos szervezte meg a hazájukban való, immár ötödik, és végleges letelepedésüket. A Völgyességben, Baranya és Bács-Kiskun megye falvaiban, a kitelepítésre ítélt németek házaikat jelölték ki számukra lakhelyül. Az öt fa-

lu népét ismét harminckilenc faluban szórták szét. Sokan soha nem érkeztek meg az annyira áhított hazába.

Bácskában a legdélebbi település, ahová bukovinai székelyeket telepítettek, Újfutak volt, szerb nevén Veternik, átmenetileg Hadikliget. Ennek lakói későn, október 9-én indultak el. Többek állítása szerint a szerb származású telepfelügyelőjük szándékosan vezette őket a már a szerbek által visszafoglalt Szabadka felé. A partizánok elfogták a százötven, szekéren menekülő, főként asszonyokból, gyerekekből és negyvenhárom férfiből álló csoportot. Szabadka szélén, a piactéren felsorakoztatták őket a szekerek mellett. Hosszasan, feltartott kézzel várták sorsukat. Orosz tisztek akadályozták meg, hogy ott, azonnal lemészárolják őket. Mindenüket elvették, majd a szabadkai malomba zárták őket. Két héten át a férfiakat naponta kivételesen árokásásra. Október 25-én nem tértek vissza a családjaikhoz. A palicsi laktanyába vitték őket, ahol kegyetlen kínzások után, sokak egybehangzó állítása szerint 1945 újév éjszakáján belelövöldözték őket a laktanya melletti, maguk ásta sírba. 40 özvegy és 120 árva maradt utánuk. A szerbek egyetlen férfit engedtek el, mert ő Bácskában nem kapott földet, szerb gazdánál napszámoskodott, és ezt igazolni is tudta. Az asszonyokat és a gyermekeket Szeghegyre (Sikić) hurcolták, ahol tavaszig dolgoztatták, majd 1945 márciusában bevagonírozták őket és Szegedre szállították.

A bukovinai székelyek után 1947-ben megérkeztek a Szlovákiából elűzött magyarok csoportjai. A németek egy részével hamarosan ismét elindultak a vonatok Németország felé, mások ott maradtak a falujukban. Elkezdődött a háromféle népcsoport gyötrelmes, keserves együttélése, a „szocializmus építése”, a kuláküldözés, a kollektivizálás, majd következett 1956.

Az ’56-os forradalom után, a „második téjesztés” elől menekülve sokan a főváros közelébe költöztek, Gödöllőre és Érdre, a hatalmasra duzzadt agglomerációs faluba. Érd bizonyult életképebbnek, befogadóbbnak, jótékonyan elnyelte őket is, miként másokat, akik az ország minden részéből idesereglettek. Jelenleg körülbelül háromszáz bukovinai székely család él Érden. A bukovinai székelyeknek kétszáz év óta ez a város volt az első szabadon választott lakóhelyük.

A világon szétszóródott bukovinai székelyek mostani összlétszámát tekintve csak becslésekre támaszkodhatunk. Optimális esetben 30-35000 főre tehető a bukovinai székelyek száma. A Kárpát-medencében, az Al-Dunánál, a Dél-Erdélyben és a Magyarországon élőkről elmondhatjuk, hogy erősen él bennük a bukovinai székely identitás. Szinte minden településen hagyományörző együtteseket, kézműves köröket, tájházakat vagy néprajzi gyűjteményeket tartanak fenn, számos helyen székely kapuk, kopjafák jelzik, hogy ott bukovinai székelyek élnek.

1989-90-ben lakóhelyeiken megszervezték az ún. „Székely Körök”-et, ezeket a bukovinai székelység mai központjában, Bonyhádon működő Bukovinai Székelyek Országos Szövetsége fogja össze. A hagyományörző csoportok rendszeresen részt vesznek a Szövetség által szervezett ünnepeken. Minden esztendő januárjában megemlékeznek a madéfalvi veszedelemről, megjelennek az újabbban két évente megrendezésre kerülő, mindig más és más településen tartott, és mindig több száz embert vonzó „bukovinai székelyek világtalálkozásán”.

Lengyel kezdeményezésre jött létre a „Bukovinai találkozások” elnevezésű nemzetközi fesztivál. Lengyelországban Jastrowie és Piła, Szlovákiában Turčianske Teplice, Ukrajnában Bukovina egykori fővárosa, Csernavic, Romániában Câmpulung Moldovenesc, Magyarországon Bonyhád város ad otthont ennek a párját ritkító, példamutató rendezvénysorozatnak, ahol az egykori bukovinai székelyek találkozhatnak valamikori szomszédai képviselőivel, lengyelekkel, románokkal, ukránokkal, szlovákokkal és németekkel.

Szlovák ételek és etnikai identitás Csömörön

Korábban már körülnéztünk a Pest környéki ún. „Kerepesi sziget” szlovák konyháiban, illetve a csömöri hájastészta- és fánkfesztiválon, s ennek kapcsán jónéhány receptet is közreadtunk. Ezúttal ismét Csömörrre látogatunk Báti Anikó kolléganőmmel, az MTA Bölcsészettudományi Kutató Központ Néprajztudományi Intézet táplálkozástudományi munkatársával, akivel egy nagyobb kutatás részeként a szlovák ételek és az etnikai identitás kapcsolatát vizsgáljuk a községben.

Csömör az iskolai közétkeztetés társadalmi beágyazottságát vizsgáló (NKFIH-128925 K-18) interdiszciplináris kutatási projekt révén került a látókörünkbe a kutatás egyik helyszínévé. Az iskolai, kérdőíves adatfelvételt, interjúzást és résztvevő megfigyelést megelőzően arra is kíváncsiak voltunk, hogy a különböző generációk mindennapi gyakorlatában, emlékezetében milyen ételek képviselik a szlovák hagyományt, milyen helyet foglalnak el az étkezési rendben, miképpen alakultak át a modernizálódó, globalizálódó étkezési kultúrában, valamint, hogy a tudatos hagyományörzésben mely fogások kaptak kiemelt szerepet.

A modernizációval együtt járó asszimiláció, és az elmagyarosodás ellenére még ma is számtalan olyan vonás fedezhető fel a csömöri hétköznapi és ünnepi szokásrendben, amely a szlovák eredetre utal. Ezek közül is kiemelkedik a hagyományos szlovák ételek napjainkig való tovább élése. Ez nem meglepő, hiszen tudjuk, hogy éppen a táplálkozás szintjén tud legtovább fennmaradni egy-egy kulturális elem, még akkor is, ha az adott népcsoport már szinte teljesen elvesztette nyelvét és hagyományait.

A szellemi és tárgyi hagyomány, örökség többféle interpretációs formában, településenként más-más mintázatot öltve jelenhet meg a lokális kultúrában. Egyes hagyományelemek *kontinuusnak* mondhatók, tehát évszázadok óta – ha nem is változatlan formában, de – megszakítás nélkül életben tartotta ezeket a közösség. (Itt főként a családi hagyományokra gondolhatunk.) Más hagyományelemek, például egyes jeles napi szokások néhány évtizedes kihagyás után a rendelkezésre álló források, valamint a helyi emlékezet alapján rekonstruált formájukban élednek újra. A jelenkori „örökségésítés”, „fesztiválizáció” lázában az is gyakorta előfordul, hogy nem rekonstruálják, hanem *megkonstruálják* a „hagyományt”, ezzel vagy egy sohasem létezett hagyományelemet állítanak be hagyományosnak, vagy egy hagyományteremtő kezdeményezésből válik az évek múlásával hagyomány.

Zabijacska, 1950.

Persze, nem feltétlenül érdemes e háromféle hagyományinterpretációt egymással „versenyeztetni” a régiséget, eredetiséget mindegyik feletti értékékként beállítva. Részünkről sokkal izgalmasabb kérdésnek tűnik annak vizsgálata, milyen motivációk mentén és miként épülnek be ezek a „hagyományok” egy-egy település, közösség életébe, hogyan tagolják az időt a jeles napok révén, és mindennek előtt, hogyan képesek identitásformáló erőként hatni.

Míg a folklórhagyományokat a folklór revival keretében szervezett formában kutatják fel, ápolják és adják tovább, addig a hagyományos ételekkel kapcsolatos tudásátadás színtere elsősorban a család, s csak másodsorban az intézményes keretek (rendezvények és oktatás).

Csömörön Szabó Erzsébet elhivatott, professzionális szervezőmunkájával és vezetésével a szlovák (ahogy itt büszkén mondják, „tót”) gyökerek megőrzése sajátos modell szerint folyik 2006 óta. Ez a mai ember számára is befogadható formában, minden korosztályt bevonva, a helyi szlovák hagyományt a maga komplexitásában igyekszik nemcsak megismertetni, de átélhetővé is tenni úgy a hétköznapi életben, mint az ünnepeken. A 2006-ban általa alakított *Furmicska Táncgyűttes* például nem egyszerűen a dal- és tánckincs „táncházi módszerrel” történő elsajátítására és színpadi bemutatására vállalkozott, hanem tekintélyes mennyiségű eredeti viseletet is összegyűjtött. Az ehhez kapcsolódó kutatásuk azt is lehetővé teszi, hogy a gyerektől a felnőttig a különböző közösségi eseményen mindenki a saját neme, kora és családi állapota szerinti, az alkalomnak megfelelő viseletben jelenhessen meg. Szabó Erzsébet örömmel számolt be arról, hogy az összegyűjtött viseletanyag mintegy négyszáz fő beöltöztetéséhez elegendő. Hogy ez a beöltöztetés miként is történik, azt jól mutatja a 2012-es éves disznóvágáson (*zabijacska*) készült fotó (középen Szabó Erzsébet), ahol szokás szerint az egész falut vendégül látták. (Fotó: Sajó Tamás, forrás: wangfolyo.blogspot.com) Érdemes összehasonlítani az 1950-ben készült fotóval.

A Csömöri Tót Hagyományaink Háza méltó kereteket teremtett a szlovák hagyományok őrzéséhez. Itt tárolják és gondozzák a vise-

Zabijacska, 2012.

leteket, ez ad helyet a táncpróbáknak, rendezvényeknek, itt működik a szlovák nyelvi csoport, és itt készülnek a helyi tót finomságok is.

A farsangi hájastésza- és fánkfesztivál kapcsán már említettük, hogy a helyi szlovák közösség tudatosan dokumentálja és tanítja újra a fiatalabb nemzedékeknek a hagyományos szlovák fogások elkészítési módját. Ehhez Szabó Erzsébet ösztönzésére a tűzhelytől a lábasokon, tálakon keresztül a fakanálig és a hurkatöltőig minden olyan hagyományos konyhai eszközt is összegyűjtöttek, amelyekkel valóban rekonstruálhatók a hajdani munkafolyamatok és módszerek. A sütés-főzés régi eszközeit a Tót Hagyományaink Házában nem holt múzeumi tárgyként tárolják és mutogatják, hanem funkciójukban használják is őket (akárcsak a viseleteket). Ma már úgy tudnak például disznót vágni (hagyományosan novemberben), hogy egyetlen műanyag tálát vagy más modern eszközt sem használnak, csak a régiakat. Ugyanez érvényes a jeles napok jellemző ételeinek készítésekor, vagy a nyári és őszi befőzések alkalmával is. Ezekbe a tevékenységekbe életkoruknak megfelelően a gyermekeket is bevonják.

Terepmunkánk kezdetén először néhány – még ma is viseletben járó – idős asszonyt kerestünk fel, akiket részletesen kikérdeztünk, hogy gyermekkoruktól kezdve milyen volt az étrendjük, milyen nyersanyagokból, hogyan készültek a hétköznapi és ünnepi fogások, különös tekintettel a szlovák ételekre. A beszélgetés folyamán hamar kiderült, hogy a viselet, és a – családi és települési – folklórhagyományok mellett kiemelt szerepe volt és van az ételeknek – ezek között is különösen az ünnepi fogásoknak – az identitás megélésében. A régi tót étrend fő alapanyagai Tihanyi Ferencné „Mári néni” és Gubek Jánosné „Ilonka néni” elmondása szerint a burgonya, káposzta, és az évszaknak megfelelő zöldségfélék voltak. Sokféle káposztás és burgonyaételt készítettek. Húst csak nagyon keveset fogyasztottak, inkább csak ízesítőként tették a füstölt húst, kolbászt, szalonnát a hétköznapi ételekhez. Friss húsként vasárnap és ünnepnapokon elsősorban baromfi került az asztalra, friss sertéshúshoz leginkább csak a disznóvágások alkalmával jutottak. Csö-

Csömöri Tót Konyha, 2011.

mörön régebben különleges ünnepi sütemény volt a rétes, amelyet szilveszterkor, illetve lakodalmak alkalmával sütöttek. Emellett minden családnak megvannak a saját süteményreceptjei is. A falunapokon, szüreti bálon, és egyéb rendezvényeken megterített süteményes asztalok láttán mindenki azonnal felismeri, melyik süteményt ki adta be a közösbe, és kötelességének érzi ízpróba révén megbizonyosodni, majd hosszan megvitatni, vajon minden szakács hozzá-e a formáját az előző alkalomhoz képest. Látogatásunk alkalmával Mári néni *guglicskával* (diós kosárka), Ilonka néni *bitóval* (leveles vajás sütemény) kínált bennünket.

A gasztronómia a csömöri rendezvények egész során kiemelt szerepet kap. Ezekon több mint tíz éve rendszeresen megjelenik a Csömöri Tót Konyha hat-nyolcfős csapata is, akik minden alkalommal tót finomságokat kínálnak a népes közönségnek. Természetesen ahhoz, hogy megfelelő ütemben ki tudják szolgálni a vendégsereget, átgondolt logisztikára, megfelelő – tömegétkeztetésre alkalmas – konyhai technológiára van szükség, lehetőleg úgy, hogy a „hagyományos” ízek ne sérüljenek. A szlovák ételek közül ki kellett választaniuk azokat, amelyek ilyen méretekben is folyamatosan készíthetők. A *görhöny* (krumplilepény) emblematikus, hagyományos tót étel Csömörön, amit régen tepsiben, kemencében sütöttek. A Tót Konyha sátrában ma saját szerkesztésű nagyméretű gáztűzhelyen, tárcsán, és serpenyőkben, egyszemélyes adagokban, kerek lepényke formájú görhöny sül. Kézi reszelő helyett elektromos reszelőt használnak, s a fokhagymát aprítógéppel aprítják. A fűszerezést is a mai igényekhez igazították. Ugyancsak gáztűzhelyen, serpenyőben pirítják az előre elkészített, mélyhűtőben tárolt *sztrapacskát*, ipari mennyiségben sül a lángos. Ha a rendezvény helyszíne a Tót Hagyományaink Háza, akkor a konyhai sütőben *kapusznyik* (kelt káposztás bukta) is készül, de az eredetileg sváb ételként számon tartott *flutnit* (zsiradékban sült krumplifánk) is kínálnak. A frissen készült ételek mellett árusítják a saját maguk által

Gubek Jánosné és Juhász Katalin, 2019.

készített savanyúságot, lekvárt is. Ezek is a tót konyhán készülnek, a házi befőzést is igyekeznek megőrizni, a recepteket továbbadni, sőt standardizálni is, többek tudását egyesítve. Vannak olyan ételek a kínálatban – például a lángos, palacsinta, vagy gulyásleves –, amelyek nem nevezhetők tipikus szlovák fogásnak, de rendszeresen szerepelnek a Tót Konyha étlapján. Végül szólnunk kell a sztrapacskáról is, amely tipikus szlovák étel az anyaországban, de idős adatközlőink szerint ők nem készítették, főleg nem úgy – lepirítva és fokhagymás tejföllel meglocsolva –, ahogyan a Tót Konyha sátrában felszolgálják. Az idősebbek mind a *gancát* (krumplidödölle) említették hasonló ételként, amelyet nem juhtúróval, hanem csupán zsíron lepirítva, esetleg apró töpörtyűvel megszórva fogyasztottak.

Olajsütőben készül a flutni. (Fotó: Samu András)

Hogy ne csak általánosságban beszéljünk a régi és mai csömöri tót konyháról, lássunk néhány receptet is, úgy, ahogy adatközlőinktől hallottuk. Mivel közeleg a karácsony, az ünnephez való ételekből, süteményekből is válogattunk.

PARASZTGOMBÓC- VAGY BUKTALEVES

TIHANYI FERENCNÉ ÉS GUBEK JÁNOSNÉ RECEPTJE

Mári néni gombócnak, Ilonka néni buktának nevezte a gyerekököl nagyságú, pirított zsemlével töltött gombócot, amelyet levesbetétként fogyasztottak. Mári néni idézük: „...hétfőn szokott lenni általában gombóc, az a parasztgombóc. Az krumpli, megfőzzük sóba, vízbe, leszűrjük, összetörjük krumplinyomón, és annyi lisztet teszünk hozzá, amennyit fölvesz a krumpli. És akkor egy jó kanál zsírt is teszünk, mert akkor könnyebb a tészta. És azt van, aki kinyújtja. Én csak a tenyeremben ellapogattam, zsemlét pirítok, a pirított zsemlét teszem a közepébe és meggurigázom és kifőzöm vízbe. És annak a víznek a levéből csinállok levest. Csinálok egy hagymás rántást, és paradicsommal fölöntöm, és beleöntöm abba a lébe, amibe főtt a gombóc. És az van a gombóchoz. Levessel esszük. Összevágjuk apróra a levesben.

De ezt a gombócot lehet pirítva is enni. Összevágjuk apróra, zsírt teszünk, és megpirítjuk. Az nagyon finom savanyúsággal. Nagyon szereti a családom is. Apukám még tojást is ütött rá.”

KARÁCSONYI KÁPOSZTALEVES – TIHANYI FERENCNÉ RECEPTJE

„Karácsony este. Nálunk nem volt böjt. Nálunk mindig ez volt a vacsora szenteste. Evangélikusok vagyunk. Ez volt a vacsora. Savanyúkáposzta leves kolbásszal, vagy füstölt oldalassal. (...) A savanyú káposztát felteszik vízbe főzni, és füstölt kolbászt vagy oldalast meg egy pár kocka krumplit tesznek bele, és vereshagymás rántással [híg főzelék sűrűségűre] berántják.”

A káposztalevest nemcsak karácsonykor, hanem a téli időszakban máskor is gyakran fogyasztották. Általában jó nagy adagot főztek, kevés hússal, amelyből másnapra általában már nem is maradt. Ilyenkor a sütőben egészben sütöttek aprószemű krumplit, és megpucolva azt szórták a káposztába.

PARADICSOMLEVES KRUMPLIKÁSÁVAL VAGY KIFŐTT TÉSZTÁVAL

Anikóval meglepődtünk, amikor Mári néni és Ilonka néni egymástól függetlenül kihangsúlyozta, hogy a paradicsomleves a tótok sajátos módon, krumplikása vagy kifőtt tészta mellé fogyasztották.

Előbb Mári néni idézük: „Paradicsomleves tudod mihez vót, az vót szombaton a fő kajánk: krumplikása. Krumplit megfőzték, megtörték krumplinyomón. Csináltak hagymás zsírt pirospaprikával, azt ráöntöt-

ték, azt összekeverték, paradicsomleves hozzá. Egy kanál krumplikása, egy kanál leves. Két tányérba szedtük, és úgy ettük. [A paradicsomleveshez] rántást csinálunk, pirospaprikát teszünk bele, paradicsommal fölöntjük, meg még vizet is, mert tisztán a paradicsom, az sok, egy kicsi só, egy kicsi cukor, kész. (...) Az egyik tányérba levest szedek. Nem ezek úri szokás szerint először levest vagy előételt és utána a tésztát. Nem. Egy tányérba a levest, másikba a tésztát. Egy kanál leves, egy kanál tészta. Mi úgy szoktuk meg valamikor. Az én nagymamám mikor kifőzte a tésztát, kiabált tótul a gyerekeknek, hogy győjjenek, mert már kifőtt a tészta. Üres tészta. Picikét megszírozta, úgy ettük, mint ha arany lett volna az a tészta, olyan jól esett. Hát valamikor nem volt olyan sok minden, mint ami most van.”

GÖRHÖNY – RÉGEN ÉS MOST

A görhöny vagy másnéven lapcsánka a legkisebb lyukú reszelőn lereszelt, kifacsart krumpliból készül. 1 kg krumplihoz kb. 10 dkg liszt, 1 tojás és ízlés szerint só, bors, fokhagyma szükséges a Tót Konyha írásban megjelent receptje szerint. Ebből a masszából serpenyőben kisebb, ropogós, vagy serpenyő nagyságú, palacsintaszerű lepényeket sütnek ma. „Régebben tepsiben csináltak. Tepsibe. Jól kiszírozták a tepsit, oda kiborították, elsimították, és be a sütőbe. És aztán kockákra vágták mikor megsült.” Manapság a görhönnyt tejföllel, fokhagymás tejföllel tállalják, ez régen nem volt szokás.

FLUTNI – A CSÖMÖRI TÓT KONYHA RECEPTJE

A flutnit a svábok készítik, de a Pest környéki szlovákok, így a csömöri tótok is a saját hagyományos ételeik közé sorolják, és a Tót Konyha étlapján is szerepel. 2019. május 16-án Báti Anikóval mi is részt vettünk a főzésben: a Tót Konyha sátrában több zsák krumplit pucoltunk meg a görhönhöz. Közben jegyeztük fel a flutni receptjét, amelyet ezúttal nem árusítottak.

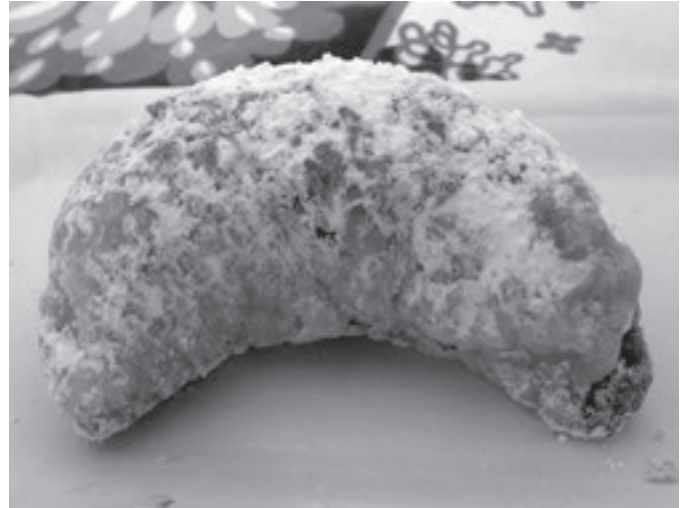
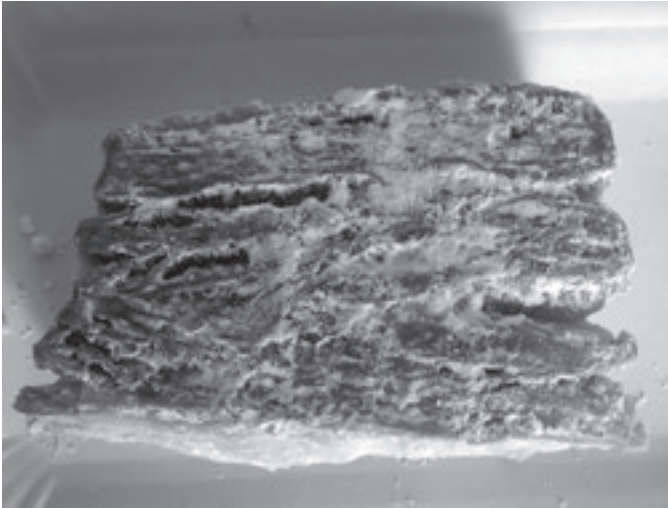
Épp csak annyi sós vízben, hogy ellepje, megfőzzük a karikára vágott krumplit. Ha megfőtt összetörjük (a vizet nem kell leönteni), kihűjtjük, és annyi lisztet adunk hozzá, hogy jól formázható, lágy tésztát kapjunk. Ujjnyi vastagra kinyújtjuk, és tetszés szerinti nagyságú (7-10 cm átmérőjű) karikákra kiszaggatjuk, majd forró zsírban, vagy olajban szép, piros, ropogósra kisütjük. Sósan (sült hagymával, fokhagymás tejföllel) és édesen (porcukorral, lekvárral) is fogyasztható.

LAKODALMI KERÉK RÉTES TIHANYI FERENCNÉ EMLÉKEZETE SZERINT

„Az ilyen gömbölyű, nagy rétes. Egy kiló lisztből begyúrnak tésztát, azt kinyújtják egy jó nagy asztalra, arra egy kiló mák, harminc deka dió, harminc deka mazsola, meg tejszínt kikevernek egy kis lekvárral, almát lereszelnek, azt tesznek rá. Kinyújtják a tésztát, szétszórják az egészet. Előbb a cukros mákot, utána jön az alma, mazsola, dió, legutoljára a tej-

Gerhát Erka néni guglicskát készít, 2012. (Forrás: csomorihirek.hu)

Gubek Jánosné süteményei: bitó és diós, 2019.

színt a lekvárral, meglocsolják még egy picike zsírral. Utána azt összehajtogatják. Az olyan vastag, mint itt a karom. Azt betekerik ilyen csigaformába, és két asszony fogja meg alulról, beteszik abba a gömbölyű tepsibe, és úgy sütik, egy órán keresztül kell sütni. Általában ezt a keresztmama szokta vinni a lakodalomban. Az olyan különleges volt. Hajnalban, amikor menyecskének öltöztették a menyasszonyt, akkor pálinkát kínált a vőlegény, és a menyasszony meg a mákosrétest."

*

GUGLICSKA – GERHÁT ERKA NÉNI RECEPTJE

A guglicska, magyarul diós kosárka az egyik legfinomabb és legjellegzetesebb csömöri tót sütemény, amelyet csak nagy ünnepekre, lakodalmakra, jeles eseményekre készítettek. Mi kóstoltuk is Tihanyi Ferencnével, aki elmondta, hogy a legfinomabb guglicskát az idén már 89 éves Gerhát Erka néni készítette, s akinek receptje a „Csömöri receptek” című képes sorozat első részében meg is jelent 2012-ben.

Hozzávalók: 50 dkg finomliszt, 40 dkg porcukor, 15 dkg kristálycukor, 1 csomag sütőpor, 2 csomag vaníliás cukor, 25 dkg margarin (régiben vaj) és 5 dkg zsír, 7 tojás, ½ dl tej, 40 dkg darált dió, házi baracklekvár. A margarint és a zsírt a liszttel, 10 dkg porcukorral és a sütőporral összemorzsoljuk. A 7 tojás sárgáját kikeverjük a tejjel, és a tésztához adjuk. Jó összegyúrjuk, és fél órára a hűtőbe tesszük. A töltelékhez a diót, 30 dkg porcukrot és a vaníliás cukrot összekeverjük. A 7 tojás fehérjét felverjük, közben hozzáadunk apránként 15 dkg kristálycukrot, végül belekeverjük a diót is.

A tésztát a gyúródeszkára tett konyharuhán ujjnyi vastagra nyújtjuk, és cakkos szélű, kb. 8 centi átmérőjű szaggatóval kiszaggatjuk. A tészta darabkákat fém kosárkasütőkbe nyomkodjuk, aljára egy kanál házi baracklekvárt teszünk, felülre egy nagyobb kanálnyi diós masszából. Előmelegített sütőben nagy lángon sütjük kb. 10 percig, aztán még további 20-30 percig takarékon. Amikor elkészült, megvárjuk, míg kihűl, s akkor borítjuk ki a sütőformákból. Porcukorral díszítjük. Kosárkasütő formákat piacon, vásárokon edényárusoktól lehet beszerezni.

*

BITÓ – GUBEK JÁNOSNÉ RECEPTJE

„Én olyan régi fajta süteményt tudok sütni. Bitónak hívják. De nagyon öreg sütemény. Ez tiszta vajból van gyúrva. Bitónak hitták, mert nyújtófaival verték. Szlovákul van mondva, hogy bitó. Egy fajta tészta, de két süteményt is lehet belőle csinálni. Valamikor savóval gyúrták, mert vót tehén, de mink már tejjel csináljuk. Macerás sütemény, de megéri, mert jó. Az idősek nagyon szerették, nagyon híres sütemény, lagzis sütemény volt, egész kosárral süttünk.”

A recept röviden (részben Ilonka néni szavaival): Első nap fél kg lisztet másfél (!) kg vajjal kikevertünk. Egy nap kellett álljon a vaj a liszttel, jó hideg helyen. Másnap kikevertem 17 tojást habosra, beletettem fél deci ecetet, és másfél deci rumot, meg két deci tejet. Mikor már jó habos volt, akkor 1 kg lisztet óvatosan beleszórtam és gyúrtam egy órát, hogy jó hólyagos legyen. Ez megvót, kivettem a nyújtótáblára, megliszteztem, vékonyra kinyújtottam, és akkor apródonként szépen ráraktam a vajat, ami ki volt keverve a liszttel. Utána hajtogattam; egész éjjel nem aludtam, ötször köllött kétóránként levestészta vékonyságúra kinyújtani és hajtogatni. Reggel kinyújtottam ujjnyi vastagra, és akkor forró késsel – a gázra raktam a forró kést –, és azzal kb. 15x3 cm-es darabkákat vágtam, és az sütés közben úgy szétnyílt, mint a hermónika.

Ahogy kinyújtottam, ilyen végek maradtak, és azokból a végekből csináltam mindig kifliket. Abból másnap csináltam ilyen kis gombócokat, azokat a kis gombócokat kinyújtani, és aztán bele a diót. Ha csináltam fél kiló dióból, akkor 6 tojásfehérjét 40 deka cukorral felvertem és beletettem a diót. És akkor az kiemeli a diót, megkeleszti.

Tanúsíthatjuk, hogy az Ilonka néni féle bitó és diós kifli tényleg páratlanul finom és különleges sütemény. Ha valakinek van elég ideje, mindenképpen megéri a fáradságot. Fontos, hogy a tészta melegben meglágyul, ezért amikor nem dolgozunk vele, mindig érdemes folpackba tekerve visszatenni a hűtőbe.

Juhász Katalin – Bági Anikó

ENGLISH TABLE OF CONTENTS

Page 3 A school known as the Lorántffy Zsuzsanna Elementary School of Music, has since 2001 officially been called the **Kodály Zoltán Elementary and Secondary School of Music**. It is located at Marczibányi tér in Budapest's second district. This is Boda Péter's story. In the early 1950s he began elementary school there in a "normal" (not music-focused) class simply because the school was the nearest one to his home. When he was in 3rd grade, he was transferred to the music class, as the test case: how would a student who had no talent or ear for music, fare in such a class. He continued with the music class until the end of 8th grade. Since it was clear that he would not continue studying music, he went on to a secondary school with a different emphasis and became an architectural engineer who was not sorry to have studied music as a child. Interview by Grozdits Károly.

Page 5 Exhibition: *Hegedűvel és puskával* [with violin and gun] **The role of Hungary's Gypsies in World War I** presents the work of Hungarian archeologist, historian Scholtz Róbert. The exhibition travelled from Budapest to various Hungarian county seats. In the military Gypsies were given tasks that related to their skills and regular work, or they had to guard war prisoners, or do the the lowest ranking tasks in the military such as cleaning the latrines, removing and burying the dead. They also served as spies, scouts, cavalry men, front line charging forces, sailors. Gypsy musicians were placed in military bands or in bands of Gypsy musicians who played in the trenches at the front.

Page 6 **Choreographer, director: Foltin Jolán (Budapest: 1943. September 13 – 2019. October 27)** Foltin Jolán's inexhaustible creative activities, her life-work, centered around the Bihari Folk Dance Ensemble (active there from 1959 on), Honvéd Dance Theatre and the Children's Folk Arts Heritage Association. She developed methodology for folk dance in children's education. "Her mother tongue was folklore". Her work and intellect were highly valued in her community. She was recognized with numerous national and professional awards. A memorial and farewell gathering was held on Nov. 24, 2019. Also printed here are memories of Foltin Jolán by her student, the folk singer Herczku Ágnes. Published 2019 Nov. 5 at: wmn.hu

Page 14 **Race Purity in Music – by Bartók Béla** was first published in English in *Modern Music* 1942 pp153-155. Printed here is the Hungarian translation of this article which deals with the question of whether 'impurity' is a good thing in peasant folk music, or not. "The number of melody types in Eastern Europe is surprisingly rich ...in a relatively small area...what is the reason for this richness of melody types? The continuous exchange of melodies between the various ethnic groups..." From a collection of Bartók's writings published by Szöllösy András at Zeneműkiadó Vállalat. Budapest 1966.

Page 16 New Publication: **Music from the Transylvanian village of Bonchida/Bonchida**

and surrounding area: Ocskay Rita and friends. Released by Piliscsabai Táncház Egyesület, 2018. Music and history of this area are presented in a recording and a booklet – the fruit of Ocskay Rita's research on Transylvania's Bonchida, Válaszút/Răscruți – Kis Szamos/Someșul Mic region (Romania). Ocskay Rita and a group of revival/táncház musicians mainly from the Budapest area (two of which have roots in Bonchida) play on the recording.

Page 20 **Bukovina Day – November 23, 2019** at Hungarian Heritage House in Budapest. Celebrating the 75th anniversary of the **Bukovina Székely Hungarians'** 1944 arrival to Hungary, this all day event was organized by the Érd Bukovina Székely Culture Association, Hungarian Heritage House, Érd City Government and the Dance House Association. The event, a celebration of Bukovina Hungarian history, culture and tradition, included an exhibition of historical photographs, book sale, traditional story telling, folk songs, crafts, gala performance (folk music, dance, song) and dance house. Printed here are speeches given during the day by Csibi Norbert (opening the photograph exhibition) and Dr. Andrásfalvy Bertalan – patron of the event.

Page 26 **Traditional music of the Transylvanian village of Ádámos/Adămuș** – this article concentrates on the playing style, technique and bowing of the kontra and double bass accompaniment. The band from this village included: lead fiddle, kontra (a modified fiddle or viola) and double bass. This village in Transylvania's Vízmeleg region is located a few kilometers outside of the town of Dicsőszentmárton/Tárnăveni in Maros/Mureș County, Romania. Dates of collection work done here and the musicians' names are provided. Description of the accompaniment is organized according to names of the traditional dances, thus the names of the music played: *magyaros, lassú, féloláhós, székely verbunk, szökő, szegényes*. By Árendás Péter.

Page 29 New Publication: **Bartók, Béla: Turkish Folk Music from Asia Minor/Hungarian title: Török népzene Kis-Ázsiából** – Published by Sipos János. L'Harmattan Kiadó, etc. 2019. Budapest. This is the first Hungarian translation of Bartók's work originally published in English (1976, 2002), then in Turkish in 2017. It contains Bartók's transcriptions and analysis of folk music collection work he did in Turkey in 1936. Samples of the actual music collected are included, and are also found at: bartok.neprajz.hu/neprajz.torok_sipos. Bartók wrote the book after he emigrated to New York, then placed the manuscript in the Columbia University library in July of 1944. Printed here is part 2 of the introduction by the editor of this edition, ethnomusicologist Sipos János who specializes in traditional music of Turkey and points eastward.

Page 32 New publication: **Széki Soós János: Vándorforrás**. Philidor Intézet/Magyar Napló Budapest. 2019. In Hungarian. For years, even decades, Széki Soós János's short stories about

his birthplace, the Transylvanian village of Szék/Sic, have appeared in folkMAGazin. "His book is ethnography and literature all in one... He strives to document ...the world he knew in his childhood.... Until the 1970s traditions in the village of Szék were untouched and alive." Review by T. Kovács Péter.

Page 34 **Bukovina, Bukovina – Part 18**. This final installment of excerpts from Kóka Rozália's book of memoirs provides us with a history of the Bukovina Székely Hungarians. It starts with historical information leading up to the 1764 massacre and expulsion of Székely villagers of Madéfalva/Siculeni in Transylvania's Harghita County (today Romania), and tells how survivors ended up settling in Bukovina between 1776 and 1786. In the late 1800s groups of Bukovina Hungarians left to settle in other areas of Transylvania, Romania, Serbia. In the early 1900s a number of Bukovina Hungarians emigrated to Canada. In 1941 as a result of events related to WWII, the remaining Bukovina Hungarians were transported to Northern Serbia, where they were given land and houses. Three years later however they had to leave everything and flee into Hungary. They were finally placed in villages in Southwestern Hungary in 1946-47. Today some 300 families of Bukovina Hungarian descendants live in Érd, Hungary. Associations of Bukovina Hungarians exist in many places where descendants live, keeping their traditions and heritage alive.

Sue Foy

folkMAGazin

2019/6, XXVI. évfolyam, 6. szám
Megjelenik évente 6+1 alkalommal
Kiadja a Táncház Alapítvány
Alapítványi gondnok: Nagy Zoltán
Kuratóriumi tagok: Sándor Ildikó, P. Vas János

Felélős szerkesztő: Grozdits Károly
Tervező-szerkesztő: Berán István

Munkatársak:

Bede Judit, Gósi Anett,
Juhász Katalin, Kóka Rozália,
Széki Soós János

Budapest, I. ker., Szilágyi Dezső tér 6.
Levél cím: 1255 Budapest, Pf. 153
Tel./fax: (36.1) 214-3521
folkmagazin@tanchaz.hu
www.folkmagazin.hu

Porszinter Nyomda
Tel.: 1/388-7632

ISSN - 1218 - 912X

Országos terjesztés: Lapker Zrt.

Bankszámla-szám: 11701004-20171625
Külföldről: OTP I. ker. fiók,
1013 Budapest, Alagút u. 3. Hungary
Táncház Alapítvány (B.I.C.) OTPVHUHB
HU55 11701004 20171625 00000000

Támogatónk a Nemzeti Kulturális Alap
Népművészet Kollégiuma

Hadikfalvi szentségtartó (részlet), Felsőnána, imaház – Fotó: Csoma Gergely

MAGYAR NEMZETI TÁNCÉGYÜTTES

MŰVÉSZETI VEZETŐ: ZSURÁFSZKY ZOLTÁN

ÉLŐ TÁNC-ARCHÍVUM SOROZAT – MARTIN MARATON –

2020. JANUÁR 7.
19 ÓRA
KALOTASZEG

2020. JANUÁR 14.
19 ÓRA
MEZŐSÉG

2020. JANUÁR 21.
19 ÓRA
BONCHIDA HÁROMSZOR
IN MEMORIAM ÖKRÖS CSABA

2020. JANUÁR 28.
19 ÓRA
GYIMES

2020. FEBRUÁR 4.
19 ÓRA
SZATMÁR

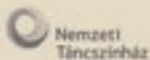
HELYSZÍN: NEMZETI TÁNCSZÍNHÁZ, MILLENÁRIS

AZ ELŐADÁSOK UTÁN BESZÉLGETÉS ZSURÁFSZKY ZOLTÁN
RENDEZŐ-KOREOGRÁFUSSAL AZ „ÉLŐ MARTIN-ARCHÍVUM” SOROZATRÓL

JEGYVÁSÁRLÁS: jegy.hu

WWW.MNTE.HU WWW.INSTAGRAM.COM/MAGYARNEMZETITANCEGYUTTES WWW.FACEBOOK.COM/MAGYARNEMZETITANCEGYUTTES

AZ ELŐADÁS-SOROZAT A

SZERVEZÉSÉBEN VALÓSUL MEG.

20196

FOLK MAGAZIN

Nemzeti Kulturális Alap